

#23 (4) / 2016

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(7 PKT., CZĘŚĆ B, NR 992)

CZASOPISMO NAUKOWE
HUMANUM POWSTAŁO
W 2008 ROKU

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICY

HUMANUM

ISSN: 1898-8431

HUMANUM Instytut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie

23 (4) / 2016

HUMANUM

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(7 PKT., CZĘŚĆ B, NR 992)

CZASOPISMO NAUKOWE
HUMANUM POWSTAŁO
W 2008 ROKU

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICY

HUMANUM

MIĘDZYNARODOWE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE
INTERNATIONAL SOCIAL AND HUMANITIES STUDIES

INSTYTUT STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH I EDUKACJI HUMANUM

KOLEGIUM REDAKCYJNE | Editorial boards:

Redaktor Naczelny / Chief Editor
prof. dr hab. Paweł Czarnecki

Sekretarz redakcji / Assistant editor:
Fedir Nazarchuk

REDAKTORZY TEMATYCZNI | Section Editors:

prof. dr hab. Ireneusz Świłała
prof. dr hab. Wojciech Słomski
prof. dr hab. Stanislav Szabo

REDAKTORZY JĘZYKOWI | Language Editors:

Język polski: dr Paweł Panas
Język angielski: Andy Ender MA, dr Marcin Łączek
Język słowacki: Mgr. Andrea Gieciová-Čusová
Język czeski: PhDr. Mariola Krakowczyková, Ph.D.
Język rosyjski: Andrey Stenykhin MA

REDAKTOR STATYSTYCZNY | Statistical Editor:

doc. dr Kiejstut R. Szymański

REDAKTOR TECHNICZNY | Technical Editor:

Michał Cibere

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE |

Graphic design: Fedir Nazarchuk

RADA NAUKOWA | Scientific Council:

Przewodniczący / Chairman: J. E. Bp Prof. ThDr.
PhDr. Stanislav Stolarik, PhD. (Słowacja)

CZŁONKOWIE | Members:

Dr h.c. prof. Ing. Jozef Živčák, PhD. (Słowacja),
Dr h.c. Prof. Daniel J. West Jr. PhD. FACHE, FACMPE
(USA), prof. PhDr. Anna Žilová, PhD. (Słowacja),
Prof. Devin Fore, PhD. (USA), Doc. PaedDr. Tomáš
Jablonský, PhD. prof. KU (Słowacja), Prof. zw. dr hab.
Wojciech Słomski, Prof. MUDr. Vladimír Krčmery
DrSc. Dr h.c. Mult. (Słowacja), Prof. Ing. Alexander
Belohlavek, PhD. (USA), prof. h.c. doc. MUDr. Maria
Mojžešova, PhD. (Słowacja), Prof. dr hab. Ewgenii
Bobosow (Białoruś), Prof. PhDr. Vasil Gluchman,
CSc. (Słowacja), ks. Prof. PhDr. Pavol Dancák,
PhD. (Słowacja), Doc. PhDr. Nadežda Krajčova,
PhD. (Słowacja), Prof. RNDr. Rene Matlovič, PhD.
(Słowacja), JUDr. Maria Bujňakova, CSc. (Słowacja),
Prof. dr hab. Nella Nyczkaló (Ukraina), Prof. dr hab.
Jurij Kariagin (Ukraina), PhDr., Marta Gluchmanova

Lista recenzentów | List of reviewers:

znajduje się na stronie www.humanum.org.pl
oraz na końcu ostatniego numeru
w danym roczniku | *list of reviewers available at*
www.humanum.org.pl and in the last issue of volume

Adres redakcji i wydawcy | Publisher: Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum,

ul. Złota 61, lok. 101, 00-819 Warszawa www.humanum.org.pl / Printed in Poland

Co-editor – International School of Management in Prešov (Slovakia)

© Copyright by The authors of individual text

ŻADEN FRAGMENT TEJ PUBLIKACJI NIE MOŻE BYĆ REPRODUKOWANY, UMIESZCZANY W SYSTEMACH PRZECHOWYWANIA INFORMACJI LUB PRZEKAZYWANY
W JAKIEJKOLWIEK FORMIE – ELEKTRONICZNEJ, MECHANICZNEJ, FOTOKOPII CZY INNYCH REPRODUKCJI – BEZ ZGODNY POSIADACZA PRAW AUTORSKICH
WERSJA WYDANIA PAPIEROWEGO HUMANUM MIĘDZYNARODOWE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE JEST WERSJĄ GŁÓWNA

ISSN 1898-8431

Czasopismo punktowane Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w Polsce. Lista B, 7 pkt, poz. 992
The magazine scored by Ministry of Science and Higher Education in Poland. List B, 7 points, pos. 992

23 (4) / 2016

Spis treści

RAMIRO DÉLIO BORGES DE MENESES: Vulnerabilidade: da ontologia à fenomenologia pela teologia	7
PAWEŁ CZARNECKI: Etika reklamy	29
DUBAS VOLODYMYR: Comparative analysis of public diplomacy and foreign policy propaganda	45
MARTA GLUCHMANOVA: Dialogue and understanding in the european and world communities	51
MARTA GLUCHMANOVA, MICHAELA JOPPOVÁ: World philosophy day/night 2016	55
IVICA GULÁŠOVÁ, JÁN HRUŠKA: Starostlivosť o rómske ženy v gravidite	59
KONRAD HARASIM: Wolność – odpowiedzialność – bezpieczeństwo jednostki. Konteksty aksjologiczne i funkcjonalne w filozofii Ericha Fromma	67
MAŁGORZATA MAZUREK: Religijność a atrybucje przypisywane Bogu w sytuacjach trudnych	77
SŁAWOMIR MROCZEK: Determinanty powstawania stresu w zawodzie policjanta	87
MAGDALENA ROBAK: Zgoda pacjenta w medycynie	97
ANDREA ŠKOPOVÁ: Vplyv rannej vzťahovej väzby na utváranie vzťahov v dospelosti	115

Issue dedicated to

JUDr. Mária Marinicová, PhD., MBA, LL.M
Professor extraordinarius

on the occasion of her 60th birthday

JUDr. Mária Marinicová, PhD., MBA, LL.M sa narodila v Prešove (Slovenská republika) v roku 1957, kde dodnes pôsobí. Jej akademický život siaha už do čias študentských rokov, kde ako študentka Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach na Právnickej fakulte, úspešne absolvovala štúdium v roku 1980. Po skončení vysokoškolského štúdia dva roky pôsobila ako podniková právnička. Od roku 1982 do roku 2009 pracovala v odbore bezpečnostného manažmentu a v tomto odbore aj v roku 2010 vykonala dizertačnú skúšku na Fakulte špeciálneho inžinierstva Žilinskej univerzity v Žiline. Je expertkou pre oblasť súkromnej bezpečnosti, v roku 2011 vydala monografiu s názvom *Marketing služieb (nielen pre oblasť súkromnej bezpečnosti)*. Od roku 2009 pôsobí ako vysokoškolský pedagóg, v súčasnej dobe na Vysokej škole manažmentu vo Varšave, pričom vyučuje základy odvetví súkromného práva a verejného práva, ako aj bezpečnostného manažmentu. Osobitne sa vo svojej vedecko-výskumnej práci venuje sociálnemu a bezpečnostnému manažmentu. Je spoluautorkou monografie *Súčasné pohľady na sociálne služby (2011)*. Vo svojich publikáciách sa tiež zameriava aj na oblasť spoločenskej a manažérskej komunikácie, kde je tiež spoluautorkou monografie *Etika a biznis protokol (2011)*, ako aj autorkou ďalších vedeckých a odborných štúdií a učebníc vydaných v domácich a aj v zahraničných vydavateľstvách. Taktiež je spoluriešiteľkou viacerých významných domácich i zahraničných projektov, ako napr. Washington D.C. CORPORATION/USA; WDCC-USA/03.11/03 *Aesthetic phenomenon in contemporary culture*, ktorého výstupom, okrem iného, bola aj vysokoškolská učebnica (2013) *Estetika, médiá, interpretácia - kulturologické reflexie*. Ďalšími významnými projektmi sú projekt pod názvom *Program prierezových politík zameraných na finančnú gramotnosť a vytvorenie nových bankových - sociálnych produktov pre marginalizované rómske komunity prostredníctvom prípravy stratégie o vývoji nových bankových produktov pre sociálne znevýhodnené skupiny*, ktorého výstup prerokovala a schválila vláda SR (2014), projekt pod názvom *Institutionalen Grants Nr.SAE/G-05/2013, unterstützt durch die Stiftung Schulung, Kunst, Ausbildung Wien Osterreich*, ktorého výstupom bola vedecká monografia *Kulturelle idetität in der edukationsreflexion (2015)* a projektu KEGA 031/KU-4/2014 pod názvom *Zavádzanie moderných počítačových technológií vo vysokoškolskej príprave študentov, odborná štúdia (2016)*. Počas svojej dlhoročnej kariéry sa stala členkou Asociácie vzdelávateľov v sociálnej práci a pôsobí aj v medzinárodnej organizácii EAS a je členkou redakčných rád vedeckých časopisov v Poľsku. Dodnes sa aktívne venuje charitatívnej činnosti.

Ramiro Délio Borges de Meneses

Instituto Universitário de Ciências da Saúde- Gandra, Portugal
E-mail: borges272@gmail.com

Vulnerabilidade: da ontologia à fenomenologia pela teologia / *Vulnerability: From Ontology to Phenomenology through Theology*

Abstract

To understand the Socratic assertion that it is better to suffer injustice than to practice it, we must bear in mind that this was said against the Sophists. One of the interlocutors of Socrates had planned as an ideal the life of a tyrant, that is, of someone who can do what he wants, without any other consideration, and nothing can contradict him.

For this sophist it is inconceivable that there are those who do not wish to be able to suffer others, as is possible. It would be unthinkable if he could impose his interests on others if he did not know. Human excellence consists in your life, being without hindrance. Socrates considers that the sophist was mistaken about the true nature of happiness, since the life of a tyrant is a miserable life, which nothing in his judgment should desire. A tyrant can not trust anything or anything. His life is based on power over others, and not receive from them a true recognition, not being able to expect any friendship. Rather you should take a lot of precautions to enter into a "likeness" relationship. The mutual reciprocity of friendship would shake the invulnerable core of his position. The tyrant can not and should not configure something like a confidence towards the world. For Socrates, justice is a kind of relationship with the world that enables mutual trust and abandonment. From here we can say that injustice causes discord and hatred, while justice brings harmony and friendship. Thus, not even the tyrant can be confident in himself. The will to live according to his desires makes him a slave to these desires, preventing him from acquiring a stable relationship with himself and thus makes it impossible for him to live as a friend of himself, that is, as a person who respects and protects Own well-understood interest. Ordinary life is for Plato the place of true happiness, where he can only be friends with himself, who is capable of being friends with others. But the friendship of others is only within reach of those who behave generally - in the face of those who are not friends - in such a way that they cultivate the form of a potentially friendly tract with others. Justice is that virtue that guides action in this common way of life. That is why Socrates can say that it is better to suffer injustice than to commit it. He who commits injustice destroys the foundations of his happiness, while the sufferer, in spite of adversity, does not lose the goals to achieve happiness. Here begins the sense of vulnerability, from ontology to phenomenology, through ethics.

Keywords: ethics, philosophy.

INTRODUÇÃO

Para entender a afirmação socrática de que é preferível sofrer a injustiça do que a praticar, teremos que ter em conta que isto fora dito contra os sofistas.¹

Um dos interlocutores de Sócrates tinha planeado como ideal a vida de um tirano, isto é, de alguém que pode fazer o que quer, sem nenhuma outra consideração, sem que nada o possa contrariar.

Para este sofista resulta inconcebível que haja quem não deseje ter como poder sofrer os demais, como seja possível.

Seria impensável que pudesse impor os seus interesses frente aos demais se não o soubesse. A excelência humana consiste na sua vida, estar sem impedimentos.

Sócrates considera que o sofista se enganou acerca da verdadeira natureza da felicidade, dado que a vida de um tirano é uma vida miserável, que nada no seu são juízo deveria desejar. Um tirano não pode confiar em nada nem de nada. A sua vida está apoiada no poder sobre os demais, e não receber destes um verdadeiro reconhecimento, não podendo esperar qualquer amizade. Antes deverá tomar muitas precauções para entrar numa relação de “semelhança”.

A reciprocidade própria da amizade sacudiria o núcleo invulnerável da sua posição. O tirano não pode nem deve configurar algo assim como uma confiança face ao mundo.²

Para Sócrates, a justiça é um tipo de relação com o mundo que possibilita a confiança e o abandono recíproco. Daqui se poderá dizer que a injustiça causa discórdia e ódio, enquanto que a justiça proporciona harmonia e amizade.³

Assim, nem o tirano pode estar confiante em si mesmo. A vontade de viver de acordo com os seus desejos torna-o escravo desses desejos, impedindo-o adquirir uma relação estável consigo mesmo e, assim, o impossibilita viver como – amigo de si mesmo –, quer dizer, como alguém que respeita e protege o próprio interesse bem entendido.

A vida comum é, para Platão, o lugar da verdadeira felicidade, onde só pode ser amigo de si mesmo, quem é capaz de ser amigo dos outros. Mas, a amizade dos outros só está ao alcance de quem se comporta geralmente – frente a quem não é amigo – de tal modo que cultiva a forma de um tracto potencialmente amistoso com os outros.

A justiça é aquela virtude que orienta a acção nessa forma de vida comum. Por isso, Sócrates pode dizer que é melhor padecer a injustiça do que cometê-la. Quem comete injustiças destrói os fundamentos da sua felicidade, enquanto quem a sofre, pese a adversidade, não perde os objectivos para alcançar a felicidade. Aqui

1 Cf. *Platón – Diálogos, Georgias*, tradução do grego, Editorial Gredos, Madrid, 1981, 469c.

2 Cf. *Ibidem*, 470a-b.

3 Cf. *Platón – Diálogos, Politeus*, tradução do grego, Editorial Gredos, Madrid, 1986, 351d.

começa o sentido da vulnerabilidade, desde a ontologia à fenomenologia, passando pela ética

1 A VULNERABILIDADE: A FALÊNCIA ONTOLÓGICA

A vulnerabilidade humana deve-se fundamentalmente ao facto de que a vida boa necessita de bens relacionados, de objectos exteriores que recebam uma actividade excelente, de outros sujeitos que estejam presentes para receber a oferta de hospitalidade. Isto vale, em particular, para actividades relacionadas com a cidadania e aplica-se ao domínio da saúde, onde se verifica de forma clara o amor pessoal e a amizade.

Tratam-se, assim, de bens frágeis ao revés da fortuna. A vida resulta vulnerável quando se defende uma concepção de política cuja pluralidade e vitalidade está aberta à possibilidade do conflito e a uma ideia de amor que deseja o movimento independentemente do seu objecto, que gira em torno do domínio, não se querendo sair do mundo do acontecer.⁴

Este tipo de comunidade amorosa manifesta que as melhores relações entre pessoas são muito vulneráveis no mundo em que vivemos.

Na Antígona de Sofocles falava-se de uma existência vivida sobre a constante fida fortuna e advertia-se contra o zelo excessivo para eliminar a incerteza da vida humana. Diminui o valor quando se eliminam os rasgos que levam consigo a virtude especificamente humana. Existe uma qualidade valiosa na existência social que desaparece quando se abandona o âmbito do acontecer incontrolado. Existe uma beleza na vontade de amar alguém – apesar de que esse amor seja instável e telúrico – que falta neste outro amor que fecha a possibilidade da traição. Toda a vida humana que se consagra inteiramente a actividades seguras é uma existência depauperada. Aqui se insere a vulnerabilidade como uma insuficiência de ser ou de perfeição.⁵ Esta insuficiência marca o ser, o agir e o estar. A vulnerabilidade revela-se, gnoseologicamente, nesta incapacidade dolorosa e interior do ser.

O verdadeiro sentido da vulnerabilidade vem da “ontologia da acção”, porque será esta insuficiência de capacidade para ser ou agir.

O vulnerável é atingido ou ferido no seu ser e no agir. Trata-se, de um ser e de um agir frágil, que, em sentido figurado, aparece como ponto fraco de uma pessoa. Aparece como a ferida do existir. É um *ex-sistere* lábil. Um *sistere* (ser e estar) a partir da sua imperfeição e infinitude. A vulnerabilidade traz ontologicamente, a marca da potencialidade do existir.

A vulnerabilidade é um *fieri* das feridas do coração. Denota a grande fragilidade do coração. Surge como a cedência da espiritualidade do coração humano.

4 Cf. M. MUESBAUM – *La fragilidad del bien. Fortuna y ética en la tragedia y en la filosofía griega*, Visor, Madrid, 1995, 6-12.

5 Cf. *Ibidem*, 15-26.

A vida resulta especialmente vulnerável quando se defende uma concepção de política, cuja pluralidade e vitalidade está aberta a possibilidade de conflitos e uma ideia de *ordo amoris* que deseja o movimento independente do seu objecto, que não anda em volta do domínio, que não deseja sair do mundo do acontecer. Este grau de comunidade da *ordo amoris* manifesta as melhores relações entre as pessoas, que são muito vulneráveis no mundo.⁶

Não faz parte da governação racional da vida a máxima racionalização de todos os âmbitos da vida. A racionalidade ética será naturalmente a procura de actuar correctamente nas circunstâncias dadas, quer sejam racionais quer não. Em muitos aspectos e dentro de determinados limites, será melhor, para nós, manter a natureza exterior como um espaço de acontecer contingente e respeitar a imprevisibilidade de um cuidado livre e espontâneo com os outros do que tratar de o submeter a toda a nossa planificação.

A própria natureza, em nós, é um âmbito da pessoa que não se pode racionalizar completamente. Daqui surge ontologicamente a vulnerabilidade.⁷

Os desejos e sentimentos são formas elementares da percepção humana sobre os quais se deve construir qualquer conduta racional. Assim o reconhecimento e manuseamento daquela parte da realidade que não é racional ou racionalizável é um assunto racional. Não se trata tanto de racionalizar o distintivo da razão, mas antes obter um relacionamento racional com eles. Aqui surge um aspecto da vulnerabilidade, que abre caminho para a fenomenologia do ser vulnerável.⁸

A vulnerabilidade reside na insuficiência ontológica, que revela a quebra do ser, do estar e do agir.

O sentido da vulnerabilidade depende de um ser que se desestrutura e tem implicações no comportamento histórico do ser.

Frente aos ideais de uma vida assegurar contra todos os riscos, frente à ilusão de que resulta possível viver oscilando razoavelmente o infortúnio, a ideia de hospitalidade recorda-nos algo de peculiar da nossa condição. A nossa existência quebradiça e frágil, necessitada e dependente de coisas que não estão à nossa absoluta disposição, expressa na fortuna. Por aqui sofremos penalidades, necessitamos dos outros, buscamos o seu reconhecimento.⁹

A vulnerabilidade traz a marca do “não-ser” e a não capacidade de existir. A vulnerabilidade caracteriza-se como realidade ontológica.

Um dos motivos pelos quais Aristóteles se negue a proteger a nossa vida frente a alguns ataques da fortuna tem que ver precisamente com a sua resistência a converter a ética em técnica.

6 Cf. *Ibidem*, 26-36.

7 Cf. Th. ADORNO – *Negative Dialektik*, Suhrkamp, Frankfurt, 1966, 6-12.

8 Cf. *Ibidem*, 15-27.

9 Cf. M. MUESBAUM – *La fragilidad del bien. Fortuna y ética en la tragedia y en la filosofía griega*, Visor, Madrid, 1995, 12-38.

As acções especificamente humana desenvolve-se em cenário incerto, pela diferença do comportamento assegurado pelo instinto. A insegurança favorece a vulnerabilidade, é um momento de abertura de possibilidades, sem a qual seriam impensáveis tanto as inovações como a evolução cultural.

A vulnerabilidade refere a grande instabilidade em que se estrutura o “existir”, que naturalmente implicará a “essência” dos nossos comportamentos e do nosso agir.

Naturalmente, que a vulnerabilidade tem um fundo axiológico, porque está na alteração do Bem.

Segundo Lévinas, antes da polaridade do Bem e do Mal apresentada pela “eleição”, o sujeito encontra-se comprometido com o Bem na mesma passividade do suportar.

Assim, a “vulnerabilidade” é uma forma, da passividade do sujeito. Este “sofre” acontecimentos e vivências.

A vulnerabilidade está plenamente condicionada por esta passividade, que permanece no ser do seu sofrer. Poderemos dizer que esta experiência é necessária *in passo*.

Para P. Ricoeur, a vulnerabilidade faz com que a autonomia permaneça uma condição de possibilidade que a prática transforma em “tarefa” (Aufgabe). Assim, a autonomia como crítica ao pensamento de Kant, será a tarefa dos sujeitos chamados a sair do estado de submissão.

A autonomia será aquela que vem de um “ser frágil”, ou vulnerável. E a fragilidade não será mais do que uma patologia do agir, se ela não será a fragilidade de um ser chamado *feri* autónomo.

Segundo P. Ricoeur, as fragilidades da ordem do agir são directamente concentradas por uma pedagogia da responsabilidade.

A autonomia implica que um sujeito capaz de conduzir a sua vida de acordo com a ideia de coerência narrativa.¹⁰

Todas as formas de fragilidade que afectam esta reivindicação da singularidade precedente da colisão entre esta e as múltiplas formas que se revê na pressão social.

Toda a vulnerabilidade que faz contraponto no sentido da responsabilidade deixa-se, com efeito, resumir na dificuldade que terá para cada um para inscrever a sua acção e o seu comportamento numa ordem simbólica, e na impossibilidade daquela encontra-se nos nossos contemporâneos, principalmente aqueles que o sistema sóciopolítica.¹¹

10 Cf. R. DÉLIO BORGES MENESES – “O princípio da Autonomia: entre o fundamento e as aplicações”, in: *Enfermagem Oncológica*, 25 (Porto, 2004) 40-44.

11 Cf. P. RICOEUR – *Soi-même comme un autre*, Éditions du Seuil, Paris, 1990, 10-64.

Igualmente surge para P Ricoeur, a fragilidade na obrigação moral e mesmo jurídica. A obrigação moral é muitas vezes frágil devido às suas condicionantes, que alteram a autonomia da acção.

A autonomia e a vulnerabilidade crescem, paradoxalmente, no mesmo universo de discursos, como aquela do sujeito de direito. Aqui estamos numa prática de mediações, que poderão suceder entre a singularidade e a socialidade. P Ricoeur ao terminar o capítulo sobre a autonomia e a vulnerabilidade, diz: “Entre les deux pôles du paradoxe – l’autonomie comme condition de possibilité, et comme tâche à remplir – il existe de multiples médiations pratiques. Nous en avons évoqué quelques – unes à propos des incapacités qui affligent notre capacité di agir: elles relèvent d’une pratique de l’éducation. Nous en avons évoqué d’autres à propos des contradictions de l’identité narrative, elles reflètent d’une mise en rapport critique entre la mémoire et l’histoire.”¹²

A vulnerabilidade segundo a linguagem simbólica de P. Ricoeur, supõe uma “mediação.

Finalmente nesta estrutura de mediação entre o pólo da finitude e o pólo da infinitude do homem, que é procurada a fragilidade específica do homem e a sua falibilidade essencial.¹³

Segundo P. Ricoeur, uma antropologia mostrará que o mal entra no mundo através do homem – daí a sua “falibilidade”, isto é, a sua fragilidade constitucional, que faz com que o “mal” seja possível.

Daqui que, segundo P. Ricoeur, as hipóteses serão:

- Esclarecer o conceito de falibilidade;
- Tomar em consideração de desproporção de si a si do homem consigo mesmo.

Para compreender a vulnerabilidade serão necessárias mediações sucessivas, algo que possibilitará formar uma noção do carácter global desta “característica ontológica”.¹⁴

Uma filosofia da “falibilidade” tenta colmatar o abismo entre o patético (pré-filosófico) e o transcendental (a filosofia). A vulnerabilidade é do “patético” está presente na concepção da alma em Pascal ou em Platão, este último ao ver nela uma tensão entre a razão e o desejo. O – thumós – é essa potência que tanto pode ser influenciada pelo desejo como pela razão.

O patético da vulnerabilidade é então essa “pré-filosofia”, donde tudo parte, tal significa que ele é o solo da desproporção da vivência da polaridade finito/infini-to, o que uma reflexão filosófica (transcendental) tentará esclarecer.¹⁵

12 Cf. P. RICOEUR – *Le Juste*, Esprit, Paris, 1995, 193-196.

13 Cf. P. RICOEUR – *Le Jeus* 2, Éditions Esprit, Paris, 2001, 201-206.

14 Cf. P. RICOEUR – *Le Mal, un défi à la philosophie et à la théologie*, Labor et Fides, Genève, 1986, 13-26.

15 Cf. M. RENAUD – “Solidariedade e Vulnerabilidade”, in: *Cadernos de Bioética*, 13 (1997) 7-10.

A vulnerabilidade segundo P. Ricoeur, acaba por ter diversos aspectos: perspectiva; dileção originária de si mesmo; perseverança e inércia.

A verdadeira instância de uma antropologia da falibilidade é o coração (le coeur) – Gemüt ou “feeling” –.

A vulnerabilidade tem um “thumós” que se realiza em dois pólos no sentir: os do prazer e da felicidade. Aqui reside a dualidade que caracteriza a vulnerabilidade.¹⁶

2 A VULNERABILIDADE: A CEDÊNCIA FENOMENOLÓGICA

A autodeterminação depende de circunstâncias exteriores, dado que não existe vida autónoma sem mundo ou sem contexto social. Por isso, actuar razoavelmente é independente até um certo ponto do resultado que se alcance. A vida humana não aponta para uma felicidade autónoma que estaria separada das contingências e patologias da existência humana e social. A capacidade de governar a nossa própria vida depende de condições que não estão ao nosso alcance, assim como a própria fragilidade. As impotências catastróficas ou as ignorâncias trágicas não são um assunto privativo da literatura.

Mas quem renuncie governar a sua própria vida está entregue à impotência e à ignorância do que quem desenvolva uma tarefa. Não existe uma alternativa de vida invulnerável assegurada perante o fracasso. Poderemos discutir sobre a dimensão deste perigo, mas não resulta razoável deixar de o afrontar.

A própria determinação da vida por muito própria que seja pode ser empobrecedora e ser pequena. Logo, uma vida boa não está suficientemente definida se se entende como uma vida autodeterminada. A nossa autodeterminação só pode ser acertada como orientação aberta ao mundo. Na verdade, a autodeterminação não implica que um deveria poder determinar tudo o que afecta as condições da própria vida, a maior parte das quais não estão ao nosso alcance. A determinação de que somos capazes tem lugar necessariamente em contextos partilhados com outros, permitindo proporcionar a perspectiva a partir da qual podem ser aceites ou modificados. Toda a autodeterminação tem um significado de contrastes, levando a cabo a determinações que se adaptam do meio social e cultural e marcantes da vulnerabilidade.¹⁷

Para uma vida marcada pela verdade e pelo bem possui uma significação central a possibilidade de correcção desse modo de vida. A racionalidade ética é uma procura para concluir a própria vida de tal maneira que se possa corrigir no seu desenvolvimento e que seja modificável pelas boas razões. Pertence à própria de autodeterminação que poderá ser corrigida, a vulnerabilidade, tanto pela opinião dos outros, quanto pelos objectos sobre os quais se tem opinião.

A autodeterminação é a competência para dar uma resposta própria a vários graus de resistência. Será a capacidade – pela resposta às condições históricas,

16 Cf. P. RICOEUR – *Le Juste*, Esprit, Paris, 1995, 197-199.

17 Cf. I. KANT – *Grundlagen zur Metaphysik der Sitten*, in: Kants Werke, Band I, Buchlandung, Darmstad, 1958, 112-114.

sociais e biográficas – para definir o curso da própria acção a partir de uma experiência e reflexão próprias. Esta orientação para a verdade mostra-se como enriquecimento do espaço do jogo da liberdade pessoal.¹⁸

Quem conduza sua vida de tal modo que a exponha à possibilidade de corrigir-se será menos um juguete à mercê das circunstâncias que quem está entregue a estas circunstâncias sem a possibilidade de adoptar, frente a elas, uma posição distanciada, desde o exame até ao projecto.¹⁹

Não poderemos regular tudo o que nos acontece, pretendê-lo seria irracional, resultando muitas vezes deixar-se levar pelos acontecimentos. Devemos deixar determinar quando e em que medida queremos abandonar o jogo das circunstâncias. A condução irracional da vida não é outra coisa senão o exercício continuado desta tentativa. Tal ensejo permite-nos desfrutar a fragilidade da nossa existência na capacidade para a corrigir.

Será possível uma interpretação positiva dos limites de toda a autodeterminação, que nos coloca no centro da vulnerabilidade, em sentido fenomenológico. A vida terá de estar ao alcance da irrupção do momento. Ao arrancarmos da continuidade da vida, dos desejos e da previsão, o momento inesperado faz-nos sentir que estamos num tempo finito, com possibilidades limitadas, onde podemos escolher o tolerar, conhecer o ignorar e aceitar o desprezo.

Uma autodeterminação obtida seria, portanto, a de quem procura realizar um projecto de vida prometedor e não se deixa encadear por esse projecto.

Tratar-se-ia de estar aberto à experiência do momento, de que a própria determinação permite a liberdade que consiste em adoptar uma forma que seja mais do que mero instrumento para a realização plena dos nossos objectos. O bem humano não consiste na coincidência plena com a realidade, mas suporá um espaço onde resulta possível a descoberta das possibilidades e situações vitais que nos saem ao encontro. Não se trata de estar em concordância com o mundo nem consigo mesmo. Consiste sim numa abertura subjectiva para as possibilidades relevantes do mundo.

A vida boa só pode ter lugar no horizonte de um mundo intersubjectivo. Neste sentido, não existe uma condução privada da vida. O governo da própria vida é sempre uma modificação de experiências e orientações num mundo que partilhámos com os outros.

O conhecimento do mundo é sempre conhecimento da realidade desse mundo que resulta acessível a outros. Aqui está um sentido da vulnerabilidade.

Se a felicidade da vida não é ilusória e essa felicidade terá de incluir a abertura de uma realidade que seja percebível por outros, com independência de que o seja de facto.

18 Cf. I. KANT – *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*, in: Kanta Werke, Akademie, Band VI, W. de Gruyter and Co, Berlin, 1968, 29-32.

19 Cf. E. TUGENDHAT – *Vorlesungen ubre Ethik*, Suhrkamp, Frankfurt, 1993, ___-___.

A felicidade descreve o espaço do jogo de uma vida boa, pelo que o bom não é exclusivamente boa para mim.

Experimentamos o modo de vida boa para mim como a realização de uma possibilidade de vida, da qual poderá dizer que é ou que poderia ser um bom modo de vida para os outros.²⁰

A vulnerabilidade aparece como cedência das aparências sob as quais eu vivo.

Existe uma beleza especial no mudável que apreciamos nos relatos de incerteza, enredos e tragédias, uma beleza escassamente valorada nos ideais humanos de autosuficiência e racionalidade. O intento de governar a vida, eliminando a fortuna, e substituindo o aspecto activo frente à passividade, leva à desconsideração daquelas actividades e dimensões humanas especialmente vulneráveis à mudança.

Uma vida planeada para excluir o risco pode empobrecer-se gravemente. A excelência humana é insuperável da vulnerabilidade, do reconhecimento inexigível dos outros, da sociedade cuja lógica escapa ao nosso controlo, supõe uma racionalidade que não se identifica com o domínio para a abertura, para a receptividade e para o assombro.²¹

A alternativa entre a liberdade e o destino resulta cada vez menos adequada para compreender a condição humana, fundamentalmente porque a sua distinção precisa é cada vez mais difícil. O acaso tem muito a ver com a nossa liberdade e a felicidade tem muito a ver com a fortuna.

Por isso tem pleno sentido falar de uma “liberdade afortunada”. Não estamos perante dois domínios contrapostos, mas, de preferência, dois âmbitos que se ultrapassam no homem de maneiras diversas e que desaconselham afrontar os problemas antropológicos com o único instrumentário de um discriminizador entre a liberdade e a necessidade ou entre o que fazemos com a natureza e aquilo que a natureza faz connosco. Existem dois motivos fundamentais para desconfiar desta simplificação: frequentemente a liberdade converte-se em destino e o destino adopta a forma de liberdade.

A vulnerabilidade não é um destino e não se conforma com ele. Contudo, poderá condicionar a vida e o ser da mesma. A vulnerabilidade marca encontro com a liberdade, onde poderá situar-se o destino da fragilidade humana.²²

A vulnerabilidade marca os deveres dos acontecimentos e denunciam que o homem é um “animal patético”, alguém por quem lhe passam as coisas, com tal frequência, mesmo quando tem a iniciativa dos acontecimentos. A vulnerabilidade é um “acontecimento patético”, desde a etimologia à fenomenologia. É tão patético que define o sentido da vulnerabilidade e a sua evolução.

20 Cf. ARISTÓTELES – *Ética a Nicómaco*, trad. de M. Araújo y J. Marias, CEC, Madrid, VIII,

21 Cf. B. WILLIAMS – *Moral Luck Philosophical Papers*, 1973-1980, At the University Press, 1981, 10-56; 60-63; 72-85; 95-110.

22 Cf. D. INNERARITY – “Convívio con la inidentidad”, in: *Anuario Filosófico*, 36 (1993) 361-374.

Será necessário sustentar que os acontecimentos podem ser da maior importância para a ética do que as acções e não só por uma razão quantitativa, dado que, na passividade humana, em circunstâncias de contrariedade, tolerância, respeito, atenção ou risco, mede-se melhor a nobreza de um carácter.

Aqui a vulnerabilidade surge como excelência do patético, que aparece ou se manifesta o “patético”.²³ Um dos sinais da vulnerabilidade abrange-se na estupefacção. Esta é uma nota metafórica.

A ética qualifica actos livres e não parece ter nada que dizer sobre a mera passividade. Mas, no homem teremos que ter um âmbito em que o activo e passivo resultam dificilmente discerníveis, enquanto que o inequivocamente livre ou necessário será uma forma de vulnerabilidade.²⁴

A vulnerabilidade é uma forma de “passividade”. Esta antecede frequentemente as nossas acções. Contudo, das nossas acções resulta uma certa passividade.

Uma larga tradição planeia a excelência humana como se fossemos *de facto* seres invulneráveis ou como se o ideal ético consistisse em conquistar essa invulnerabilidade.

Neste cenário frágil não somos só agentes. Nós próprios somos responsáveis de alguns riscos que provocamos, sendo a maioria hóspedes não convidados. São aspectos inevitáveis da vida num mundo incerto e muitas vezes hostil.

Uma longa tradição ética coloca a excelência humana como se fossemos *de facto* seres invulneráveis ou como se o ideal ético consistisse em conquistar essa invulnerabilidade. A profunda influência desta maneira de pensar acostumou-nos a conceber o valor como uma dimensão incondicional, inafectável pelo mundo exterior, como um reduto de intenção pura, uma vez que nos surpreende que a ética poderá ter algo a dizer às nossas dimensões mais vulneráveis à mudança, como o amor, a actividade política, os sentimentos e as paixões que nos empurram para o mundo dos objectos precedores e nos ligam a ele, colocando-nos perante o risco da perda e do conflito. Neste cenário frágil não somos só agentes.

Nós próprios somos responsáveis de alguns riscos que provocamos, mas a maioria são hóspedes não convidados. A vulnerabilidade é uma hospedagem, que poderá ser ou não ser hostil ou benéfica.

As tragédias são a melhor crítica da razão pura. Nelas descrevem-se a relação entre o bem humano e o universo do acontecer exterior de um modo mais apropriado que em muitos tratados deontológicos. No Agamemón mostra-se que a experiência do conflito é uma ocasião para a aprendizagem pessoal e não tanto a elevação até aos bens mais imutáveis, onde desaparece toda a rivalidade. Os autores trágicos sugerem que para descobrir toda a complexidade e riqueza da vida é necessário a comoção do sofrimento. O valor descobre-se num acontecer paté-

23 Cf. A. EIDDENS – *Self identity and Modernity*, Polity Press, London, 1991, ____-____.

24 Cf. R. SPAEMANN – *Philosophische Essays*, Reclam, Stuttgart, 1983, 16-73

tico. Da mesma forma acontece com a vulnerabilidade, que tem tanto de trágico, quanto se assume como expressão do patético do agir humano.²⁵

Este tipo de saber que se aprende no sofrimento, denominado “sofrologia”, uma vez que este é precisamente a percepção adequada de como é a vida humana em casos semelhantes. Algumas pessoas podem alcançar este saber sem viver situações trágicas extremas, outras têm comportamentos piores e endurecem-se ao viver uma experiência dolorosa. Para muitos, a permanente boa fortuna poderá ser uma desgraça e a tragédia surge como acontecimento venturoso, dado que a súbita experiência da situação trágica parece ser-lhes imprescindível para reconhecer correctamente esta situação e outras semelhantes, com posterioridade.

Uma das coisas que as tragédias ensinam é que a identidade humana é resultado das contrariedades. Aqui reside a notoriedade da vulnerabilidade.²⁶

A vulnerabilidade não é o resultado de uma acção, mas de uma história, isto é, de um processo desenvolvido debaixo das condições que se comportam frente às próprias pretensões.

A vulnerabilidade é o que resulta do complexo de intenções discrepantes, que pugnam antes de ser derrotadas, finalmente, pelo imprevisto. Na vulnerabilidade, o que somos resulta sempre da mistura entre a intenção e a contrariedade.²⁷

O resultado de uma história, a situação final a que conduz, não tem o carácter de um produto. Aquilo que resulta da história não é o que um queira, mas, dentro da história, os agentes fazem com frequência aquilo que querem. A vulnerabilidade não é propriamente algo que esteja à nossa disposição. A vulnerabilidade é uma experiência histórica e de entidade.

3 A VULNERABILIDADE: A METÁFORA TEOLÓGICA

A parábola do Bom Samaritano é uma narrativa sobre a vulnerabilidade. Trata-se, sim, de revelar uma metáfora vivente, que se centra no Desvalido no Caminho e que é o “rosto da vulnerabilidade” encontra-se no Desvalido no Caminho. O “des-valere”, ausência de valor e de dignidade tem a sua metáfora no – h`-miJanh.j –, que irá de Jericó a Jerusalém, onde no Golgota realizará a paixão. O Desvalido no Caminho da parábola é, além do *homo viator*, o *homo pateticus* que carrega em si a “vulnerabilidade”, como a cedência do Outro como forma de passividade.

A fragilidade do Desvalido no Caminho é referida pelo versículo: Certo homem descia de Jerusalém para Jericó e caiu nas mãos dos salteadores que, depois de o despojarem e encherem de pancadas o abandonaram, deixando-O “meio-morto” (Lc 10, 29). A vida da vulnerabilidade vive-se na Paixão e Morte do – h`miJa-

25 Cf. W. JAEGER – *Paideia*, tradução Aliancia, Madrid, 1986, 64-160.

26 Cf. H. JOAS – *Die Entstehung der Werte*, Suhrkamp, Frankfurt, 1997, 19-36; 45-66; 68-82.

27 Cf. J. DONZELOT (ed.) – *Face à l'exclusion*, Esprit, Paris, 1991, 29-45.

nh,j – que está presente neste texto de Lucas. A vulnerabilidade é a vida do *homo pateticus* como se revelam nas narrativas.²⁸

O texto de Lucas, narrativa de vulnerabilidade, não nos fornece qualquer detalhe sobre “certo homem” (a;nJrwpo,j tij). Observamos que a narrativa patética refere a acção dos salteadores: desnudaram-No, deram-Lhe pancadas, deixando-O “meio-morto”. Necessariamente, vêm, à nossa mente, os passos da narrativa da Paixão de Jesus Cristo, que encontram na parábola do Bom Samaritano a sinopse e proto-evangelho do sofrimento, como símbolo da vulnerabilidade. Logo, no interrogatório de Pilatos a Jesus (Lc 23, 2-7; 13-24), cada vez que os acusadores se dirigem ao Senhor, utilizam a expressão a;nJrwpo,j tij. Encontramos “este homem ...” (Lc 23, 2), afirmam os judeus. E Pilatos respondeu: Nenhum delito encontro neste homem (23, 4).

O Evangelho, segundo S. João, será mais explícito neste aspecto quando Pilatos mandou flagelar Jesus, apresentou-O ao povo e disse: ivdro, o` a;nJrwpoj (Jo 19, 5). Segundo a narrativa do Desvalido no Caminho (Lc 10, 30-37): desnudaram-No, encheram-No de pancadas, deixando-O “meio morto”. O evangelho de Lucas é uma metáfora à vulnerabilidade, relata a intenção de Pilatos de dar um “castigo” a Jesus, para depois O deixar em liberdade (23, 16). O procurador romano cedeu diante da multidão e entregou Jesus para ser crucificado (23, 25). O texto de João juntamente com os outros dois sinópticos (Mt 27, 26-31; Mc 15, 15-20) ampliam a narração destes acontecimentos: Pilatos, então tomou a Jesus e mandou açoi-tá-Lo.²⁹

Pilatos reconheceu não encontrar nenhuma culpa no a;nJrwpo,j tij que os judeus O apresentaram, para que O sentenciasse à morte (Lc 23, 1-4). O homem, que descia de Jerusalém a Jericó, não tinha cometido qualquer delito. Estava inocente, mas vulnerável, porque os bandidos caíram sobre Ele e maltrataram-No injustamente. Desnudaram-No, ataram-Lhe as mãos a um poste e encheram-No de golpes, deixando-O meio morto, tendo falecido, pouco depois, na cruz.

O homem, assaltado no caminho, segundo a parábola, recebeu um tratamento semelhante ao que recebeu quando foi flagelado no pretório de Pilatos. Estamos perante a “metáfora vivente” da vulnerabilidade. A fragilidade vive-se na Paixão e tem um local (Golgóta) e um nome (Jesus Cristo).

O rosto de Cristo ensaguntado revela-Se no “rosto sofredor” de cada pessoa, que nos sai ao encontro pelos caminhos da humanização. Este rosto apresenta-se “frágil” e presente na dor e no sofrimento.

A vulnerabilidade tem um “rosto”. Este é sofredor e está aniquilado pela fragilidade da sua angústia existencial. Na vulnerabilidade, o coração está quebrantado pela dor e pelo sofrimento. Há uma cedência do coração. Cristo passou por esta vulnerabilidade interior no Monte das Oliveiras.

28 Cf. R. D. BORGES DE MENESES – *O Desvalido no Caminho: o Bom Samaritano como paradigma de humanização em saúde*, tese de mestrado, UCP, Porto, 2005, ____-____.

29 Cf. J. RADERMAKERS et al. – *Lectura Pastoralis del Vangelo di Luca*, E. Dehoniane, Bologna, 1986, 457-458.

O Desvalido no Caminho da dor e do sofrimento (Jesus Cristo) é a “metáfora vivente” da *via crucis* dos doentes, dos deserdados, dos pobres, dos frágeis, que possuem um paradigma de discípulo, que ajuda a levar a Cruz de tantos “desvalidos” pela *via doloris* (Lc 5, 1-11; 9, 23-25, etc.). Ser Desvalido é ser frágil e vulnerável ou sem “valor”.³⁰

Mas, no versículo 33: aproximou-se, ligando-lhe as “feridas”, deitando nelas azeite e vinho,

Aqui está a actuação do Samaritano (estrangeiro perante Israel e agnóstico) que trata do “desvalido”, que está “fragilizado”.

O Samaritano aparece como o “pastor da vulnerabilidade”. É aquele que está ao seu serviço, que cuida d’Ele.

O Samaritano cuida das “feridas”. O termo que aqui aparece, somente uma vez em S. Lucas e neste contexto é *trauma*; -atoj, que quer dizer “ferida”. Mas, S. Jerónimo, na Vulgata Clementina traduziu pelo termo latino *vulnus, vulneris* (s.n.; 3ª declinação) que significa: ferida, golpe, corte, toda a espécie de lesão, abertura.

Será a partir desta palavra que surge a designação latina *vulnerabilitas*, que originou o termo luso – vulnerabilidade.

Assim, segundo a nossa leitura bíblica sobre o sentido da vulnerabilidade na parábola do Bom Samaritano, perante o Desvalido no Caminho, ser e estar vulnerável, surge um agir vulnerável no Bom Samaritano dado que a “comoção das vísceras” é uma espécie de ferida no coração – *sub pectore vulnus*.

O Samaritano vive das *vulnera* do Desvalido no Caminho da fragilidade (Lc 10, 29). Tudo quanto os salteadores fizeram foi um caminho de vulnerabilidade no Desvalido no Caminho da vida.

A grande narrativa da vulnerabilidade de Jesus Cristo encontra-se no texto à acção da Paixão e Morte.

O proto-evangelho da vulnerabilidade revela-se na parábola do Desvalido no Caminho (Lc 10, 25-37).³¹

O Desvalido no Caminho está na vulnerabilidade passiva, enquanto que o Samaritano representa a vulnerabilidade activa.

Devido aos ferimentos e despojamento na berma do caminho, – certo homem – não fala, não grita, não age.

30 Cf. E. P. LOPES NUNES – *O Outro e o Rosto: problemas de alteridade em Emmanuel Lévinas*, Publicações da Faculdade de Filosofia, Braga, 1993, 129.

31 Cf. S. SANDHER – *Die heimliche Geburt des Subjekts*, W. Kohlhanimer-Verlag, Stuttgart, 1998, 123-130.

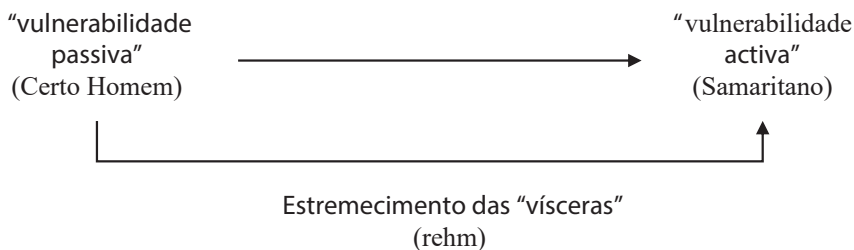
Está ali! Mas, aqui o termo como narrativa viva da vulnerabilidade passiva. Necessita de ajuda e aqui surge uma vulnerabilidade activa, como pastorícia da fragilidade, que pela revolução das vísceras (slanci,zomai) – Lc 10, 33.

O versículo central que refere o sentido da misericórdia e segundo o termo de S. Jerónimo é: “*Samaritanus autem quidam iter faciens, venit secus eum et videns eum misericordia motus est et et apropians alligavit vulnera eius infundens oleum et vinum, ...*” (Lc 10, 33-34).

O Samaritano sentiu a *sub pectore vulnus*, que é motivada pelo movimento das vísceras de baixo para cima, que se traduziu incorrectamente por misericórdia.³²

Os – rahamim – são condição que motivam a vulnerabilidade activa. O Samaritano ficou combalido ao ver o Desvalido, mas houve a revolução das vísceras e foi levado à acção, aplicando azeite e vinho nas feridas.³³

A vulnerabilidade passiva (Desvalido no Caminho) determinou a vulnerabilidade activa (Samaritano), que esquematicamente poderemos dizer:

Este estremelecimento motivou a compaixão espiritual do Samaritano para com um Desvalido. O Samaritano é a expressão da vulnerabilidade activa, que acode, *sub pectore vulnus* ao necessitado, como vulnerável passivo.

A parábola do Bom Samaritano é uma narrativa da vulnerabilidade, ora na activa, ora na forma passiva. As duas formas de vulnerabilidade são expressão de uma mesma vulnerabilidade existencial (funcional) que afecta toda a narrativa.

Poderemos dizer que esta é a parábola da vulnerabilidade. Uma narrativa plesiológica, que tem um elenco próprio e denominado de “argumento vulnerável”, onde se centra a vida frágil de um Desvalido na acção frágil de um Samaritano. As acções plesiológicas do Samaritano são marcadas pela vulnerabilidade do Desvalido. Há uma proporcionalidade, no agir, entre as duas formas de vulnerabilidade. Todas as conotações plesiológicas da “comoção das vísceras” aparecem e manifestam-se nos significados do agir vulnerável.

32 Cf. JOÃO PAULO II – *Epistula Apostólica Salvifici Doloris*, in: *Acta Apostolicae Sedis* 76 , 3 (1984) n° 28, 243.

33 Cf. H. KOSTER – “Splanchnon”, in: *Grande Lessico del Nuovo Testamento*, XI, Paideia, Brescia, 1971, ___-___.

Em todo o Novo Testamento esta é a narrativa mais expressiva da vulnerabilidade, sob a forma de parábola.³⁴

A parábola da vulnerabilidade do Desvalido (Lc 10, 25-37) tem uma *prova ética* e uma *prova patética*. A parábola além de não mostrar uma conduta de vulnerabilidade (ética da fragilidade) aparece como um “elenco” marcado pelo patético ou pela emotividade do “fazer plesiológico” do Samaritano.

A parábola resume uma poética patética. A narrativa é de exemplaridade vulnerável. Aqui temos um exemplo histórico, vem do comportamento de Israel perante a – Torah –.

A parábola do Bom Samaritano é uma narrativa deliberativa de vulnerabilidade. O Samaritano segundo este modelo encômio, é símbolo de vulnerabilidade, porque houve uma outra vulnerabilidade retratada no estado do Desvalido no Caminho (Lc 10, 79).

O Sacerdote e o Levita eram senhores de si e do seu mundo, nunca nos seus corações sentiriam a vulnerabilidade. Julgavam-se incólumes e fortes. A vulnerabilidade do Desvalido nada lhes diz.³⁵

Per naturam suam, o estremecimento das vísceras (rahamim) é vulnerabilidade por excelência e marca um novo – ethós – na conduta deliberativa esplanocnofânica do Samaritano.

Iremos mais longe e diremos que a vulnerabilidade activa será uma dimensão ou qualidade fenomenológica da esplanocnofania do agir do Samaritano.

A parábola do Desvalido no Caminho – *homo viator* – define uma teologia da vulnerabilidade, cujo discurso se inicia pela pergunta sobre que fazendo para alcançar a vida eterna.

A resposta é plesiológica, de acordo com a parábola do Bom Samaritano, mas os resultados são vulneráveis porque marcados pelo “fazer esplanocnofânico” de um estrangeiro que marca a dimensão teológica da estranheza ou uma teologia xenológica. A parábola apresenta-se como um discurso de vulnerabilidade xenológica, que permitirá uma nova forma de abordagem teológica.

O discurso da vulnerabilidade xenológica está na parábola que nos conduz, perante o Desvalido no Caminho, a uma esplanofania, que um novo ethós do agir moral.

A morada da conduta humana, segundo a parábola, reside na vulnerabilidade passiva, em primeiro lugar, do Desvalido, a personagem mais importante do discurso plesiológico, para passar a outra morada da conduta, que é uma morada xenológica (Samaritano) que “faz” (poieîn) a pastorícia da fragilidade nos – rahamim – que são impulsionadas pelo Desvalido. A vulnerabilidade é uma realidade

34 Cf. R. DONAHUE – *El Evangelio como parábola*, trad. do inglês, E. Mensajero, Bilbao, 1997, 171.

35 Cf. R. FUNK – “The good Samaritan as Metaphor”, in: *Semeia*, 2 (1974) 78-79.

xenológica que nos afecta e que determina nova conduta e nova morada do “fazer” plesiológico. A vulnerabilidade é um elemento plesiológico.

4 A VULNERABILIDADE: A VIVÊNCIA CLÍNICA NA DECISÃO

A vulnerabilidade é marcante nas decisões clínicas. Esta encontra-se, neste início de mistério, num inter relacionamento de três grandes universos: *relação médico-doente*, com seus factores culturais, crenças e educação, etc; a *ciência clínica*, com dados empíricos, doentes, ensaios clínicos e evidência científica e a *ética e políticas de saúde*.

Assim, o acto médico moderno é muito complexo, porque o médico tem de dominar a informação e os aspectos práticos referentes a estas três áreas da vida clínica. Todos estes três factores da decisão clínica são marcados pela vulnerabilidade em maior ou menor grau. O conhecimento clínico, as “guidelines” e a ética são afectadas pela fragilidade do doente e marcam a vulnerabilidade intersubjectiva da relação médico doente.³⁶

4.1 A DECISÃO CLÍNICA É MARCADA PELA ESTRANHEZA E/OU INCERTEZA

Uma decisão clínica possui marcada estranheza, quer na relação médico-doente, quer na orientação diagnostica, do estabelecimento do prognóstico, ou na escolha terapêutica, ou ainda, no exame dos resultados. Ela também se mostra arriscada, para impedir dano no doente. Aqui temos o seu lado “vulnerável”, onde surge o *primum non nocere*. A vulnerabilidade coloca-nos no risco da decisão clínica a qual deverá ser gerida. A vulnerabilidade é proporcional ao risco.

Assim, no risco e na vulnerabilidade da decisão clínica teremos de identificar os seus factores, verificando se são comuns, qual o seu impacto e se existem padrões preditivos que possamos detectar.³⁷

4.2 A DECISÃO CLÍNICA NECESSITA DE RESPOSTAS RÁPIDAS E DE QUALIDADE

É certo que os médicos têm de enfrentar um grande número de questões referentes aos doentes que são observados diariamente, desde o diagnóstico até ao prognóstico passando pela terapêutica. Há a consciência de uma profunda vulnerabilidade nessas áreas, porque podem surgir hiatos de conhecimento sendo raramente resolvidos de forma rápida e eficaz. Assim torna-se rápida a vulnerabilidade até para o clínico.³⁸

O *quid bene diagnoscit, bene curat* reduz em muito o valor e sentido da vulnerabilidade clínica, porque é um dos axiomas fundamentais da “decisão médica”.

36 Cf. J. DONZELOT – *Face à l'exclusion*, Esprit, Paris, 1991, 19-26.

37 Cf. A. SCHÜTZ – “Forende: Ein sozial psychologischer Versuch”, in: *Gesammelte Aufsätze*, Nijhoff, Haag, 1972, 53-69.

38 Cf. A. VAZ CARNEIRO – “As bases científicas da Medicina”, in: *Revista Ordem dos Médicos*, 5 (2005) 40-41.

As fragilidades de competência e de correcta informação científico-técnica do clínico são inversamente proporcionais à decisão clínica, que matematicamente se traduzem por uma função exponencial:

$$D = \ln N$$

A decisão clínica aparece com um “megaentrópico”. A vulnerabilidade determina um grau aparente de desorganização do sistema clínico. A vulnerabilidade é um momento ontológico da decisão clínica que poderá ser reduzida pela Medicina da Evidência.

4.3 A DECISÃO CLÍNICA IMPLICA UMA PRÁTICA MÉDICA COM BASE CIENTÍFICA

A convicção que a experiência que o médico individualmente pode ser a fonte quase exclusiva para a decisão clínica é posta em causa pelos estudos que, de maneira sistemática analisam a “performance” dos profissionais.

Quanto mais avançado na carreira se encontra o médico, pior era a sua “performance”, pondo directamente em causa a clássica noção do que a médicos mais experimentados praticam melhor medicina.

A defesa do uso da melhor evidência para suporte das nossas decisões clínicas – um imperativo ético – implica a proposta de uma metodologia, que faça com que este desiderato seja possível em termos práticos.³⁹

Aqui está presente novamente a vulnerabilidade, nos aspectos práticos.

A metodologia da Medicina baseada na Evidência (MBE) – uso consciente, explícito e criterioso da evidência científica actualizada na tomada de decisões clínicas referentes ao doente – permite esse passo, dado que a prática da MBE integra a “expertise” individual do clínico com a melhor evidência científica gerada pela investigação. Naturalmente, o “expertise” individual refere a capacidade e proficiência de decisão e julgamento que adquirimos na prática clínica. Logo, a “expertise” diminui a vulnerabilidade clínica, dizendo-nos que é inversamente proporcional quanto mais vulnerável for a prática médica, menos evidente será. Uma Medicina, sem a evidência científica, torna-se muito vulnerável desde a humanização à decisão científica.

A nova evidência dirige-se naturalmente para substituir os factos em que se baseia a decisão clínica tradicional, com a introdução de novos elementos de informação, que ajudam a diagnosticar e a tratar mais exacta e eficientemente as situações encontradas na prática clínica quotidiana.⁴⁰

A nova evidência demarca-se da vulnerabilidade, reduzindo na decisão clínica a fragilidade do agir.

³⁹ Cf. *Ibidem*, 42.

⁴⁰ Cf. *Ibidem*, 43.

4.4 O CONJUNTO DE PRINCÍPIOS QUE SERVEM DE ORIENTAÇÃO À PRÁTICA DA MEDICINA ASSENTA EM CONCEITOS-BASE

A vulnerabilidade é sempre uma condicionante da vida clínica, tornando-a “menos clínica”. A habilidade do agir clínico tem causas e efeitos. As consequências éticas são nefastas para o doente. Não menos severa será o sentido científico-técnico perante a fragilidade da Medicina.

Na MBE, a experiência e o desenvolvimento de instintos clínicos constituem indiscutivelmente uma característica crucial de um bom médico, mas deverão ser apropriados pela evidência científica, que esteja eventualmente disponível, só no caso de não existirem estudos públicos sobre esse problema – ausência de evidência – é que experiência clínica isolada poderá servir de base exclusiva de actuação, não esquecendo que essa experiência prática pode não se revelar fiável no doente.⁴¹

Na vida clínica, a vulnerabilidade nunca desaparecerá, uma vez que, por um lado a Medicina é uma arte e uma ciência; e, por outro, é a doença que vai determinando a fragilidade do paciente, numa luta desigual de qualidade de vida e a penumbra da morte.⁴² Se, na verdade, a vulnerabilidade nos aproxima da morte, ela redime a vida de muitos constrangimentos e algumas incerteza.

Todo o clínico que pratica uma MBE entra em conta nas suas decisões, seja diagnósticas seja terapêuticas, com três factores fundamentais: interesses do doente, em sentido individual, numa perspectiva humanista e moral; conhecimento aprofundado das patologias, lançando mão da sua experiência clínica e dos dados científicos relevantes no caso específico; gestão racional de recursos postos à disposição com uma visão global da sua acção individual. Todos estes elementos metodológicos são necessários para reduzir a vulnerabilidade da relação médico-doente, e da própria fragilidade como se apresenta o paciente consumido pela dor e pelo sofrimento. *Per naturam suam*, a vulnerabilidade já encerra a dor e o sofrimento. A vulnerabilidade traz esta marca que informa o *existir* da imperfeição e da insuficiência do agir moral. A fragilidade do existir está na vulnerabilidade do agir, segundo a máxima ontológica – *ager sequitur esse* –. Por aqui se vê que a vulnerabilidade decide o agir moral para o bem ou para o mal.⁴³

Naturalmente que a – expertise-clínica – transforma a vulnerabilidade do médico e doente. A MBE constitui nova abordagem da prática clínica, na medida em que transforma os problemas médicos em questões respondíveis e selecciona a evidência científica, usando critérios de avaliação crítica de forma restrita e rigorosos. Será a articulação entre – expertise – individual do médico e a existência proveniente da investigação científica que permite uma prática clínica racional, eficaz e ética. Mesmo assim a vulnerabilidade do agir clínico pesa nas decisões do médico, alterando-as ou condicionando-as. A vulnerabilidade muitas cedências

41 Cf. *Ibidem*, 44.

42 Cf. M. RENAUD – “Solidariedade e a Vulnerabilidade”, in: *Cadernos de Bioética*, 13 (1997) 10-17.

43 Cf. P. RICOEUR – “Finitude e Culpabilité”, in: *Philosophie de la Volonté*, -2-, Aubier, Paris, 1988², 31-49.

fenomenológicas que motivam a Medicina baseada na Evidência. A própria evidência científica revela-se, muitas vezes, alterada pelas dimensões da vulnerabilidade. A MBE constitui poderoso instrumento de ensino e permite que os médicos participem de maneira mais eficaz no trabalho de grupo.

Para o doente a MBE permite uma comunicação mais eficaz com o médico quer acerca das opções lhe dizem respeito em termos de tratamento quer acerca do consumo de recursos que necessariamente deverão ser devotados à Saúde.⁴⁴

A vulnerabilidade poderá depender das condições de vida e estar condicionada pela educação. A falta de preparação induz-nos na “fragilidade” do existir.

A vulnerabilidade estará sempre presente na vida clínica, ora sob a forma de negligência, ora sob a forma de incerteza, ou estranheza dos doentes perante as patologias. A vida clínica não é determinística, mas sempre marcada pela incerteza onde se vislumbra a vulnerabilidade do doente e da relação médico/doente.

CONCLUSÃO

A vulnerabilidade dos grandes homens é notória. Assim, é notória a “vulnerabilidade” do Desvalido, desde a perda de dignidade ou de valor até à “paixão”.

A vulnerabilidade é a situação daquele que está “ferido” pelas pancadas dos salteadores até estar sujeito à doença, como se simboliza no justo sofredor de YHWH.

O fraco de uma pessoa está naquela insuficiência de *esse* que poderá conduzir à insuficiência de racionalidade. Daqui surge a cedência da individuação no ser e no agir.

A vulnerabilidade implica uma correlação intersubjectiva onde se encontra o pátético do agir. A vulnerabilidade possui uma morada, onde “habita” a falencial do estar do ser e do agir.

A vulnerabilidade implica uma relação de cedência do ser e do fazer. Foi, assim, como encontramos no Samaritano que se tornou vulnerável e se revelou no seu ponto fraco, porque o Desvalido no Caminho era um ser passivo que lhe desperitou o “fazer esplancnofânico”.

O Desvalido era passível de ser alvo de críticas, de apresentar imperfeições, falhas ou insuficiências, como as que os salteadores lhe infligiram.

A vulnerabilidade traz consigo xenologia, ou a dimensão da estranheza do agir e do fazer. Segundo a parábola do Bom Samaritano é possível verificar-se uma teologia de vulnerabilidade, caracterizando-se pelo papel de estranho na doação e serviço da fragilidade do Outro. O ser e o agir são condutas e dimensões quebráveis.⁴⁵

44 Cf. D. SERRÃO – “A Ética Médica e os custos dos cuidados de saúde”, in: *Ética em Cuidados de Saúde*, Porto Editora, Porto, 1997, 157-160.

45 Cf. A. COUTO – *Como uma Dádiva, caminhos de Antropologia Bíblica*, UCP, Lisboa, 2003, 58-62.

A vulnerabilidade poderá significar uma falta de consistência ontológica e revelar a natural precariedade do ser e do agir. Assim, a vulnerabilidade é marcada pela temporalidade.

O Desvalido no Caminho apresentava uma certa debilidade física ou falta de vigor, com aspecto delicado. O Samaritano pelo “fazer esplancofônico” apareceu como o restaurador do vigor, diminuindo a fragilidade do Desvalido.

Fenomenologicamente, a vulnerabilidade diz uma relação plesiológica pelo “fazer”. Não necessitará de imperativos, nem de exigências, dado que é “debilidade”.

A comoção das vísceras do Samaritano é uma dimensão da vulnerabilidade, dado que é esta que origina a outra.

A vida do Desvalido no Caminho é determinada pela debilidade ontológica, onde esta está e age. Naturalmente que a vulnerabilidade está condicionada pela solidariedade. Quanto menos vulnerabilidade, maior será a solidariedade. Esta resolve as muitas feridas do coração e do existir.

Pela vulnerabilidade o Desvalido está no enfraquecimento do existir e do fazer. Virá outro existir que levante a terna debilidade em vigor, como se encontra no Samaritano. O *ethós* da debilidade será uma alteração ao agir e fazer das condutas, que se encontram fragilizadas. A falta de vigor define a fenomenologia da vulnerabilidade no mundo do Desvalido no Caminho. A sua direcção e sentido encontra-se nesta estranheza de debilidade. A *lectio divina* da vulnerabilidade refere-se na narrativa do comportamento exemplar (parábola do Bom Samaritano). A verdadeira narrativa bíblica da vulnerabilidade encontra-se personificada no Desvalido do Caminho (Lc 10, 30-37).

A vulnerabilidade tem um nome, uma narrativa, uma acção, uma conduta no Desvalido. O desamparado, o necessitado, o doente, o triste, o desvalido são os adjectivos narrativos que tem o seu “elenco” na parábola do Bom Samaritano.

A solidariedade, em sentido espiritual, de um Samaritano, casa com a vulnerabilidade de um Desvalido no Caminho.

A parábola do Bom Samaritano aponta para que a solidariedade apresente a vulnerabilidade como sinónimo. A solidariedade é a outra face da vulnerabilidade. Onde acaba a vulnerabilidade, começa a solidariedade e aqui temos outra lição da parábola.

A riqueza comportamental da parábola vive-se entre estes dois termos: vulnerabilidade e solidariedade, respectivamente. Se a vivência exemplar do Samaritano revê-se na solidariedade, então a vulnerabilidade estampa-se no Desvalido da dor e do sofrimento. Estas realidades têm expressão na solidariedade e vulnerabilidade da vida.⁴⁶

⁴⁶ Cf. W. OSSWALD – “Solidariedade, fraternidade, política: questões nem sempre fáceis”, in: *Humanística e Teologia*, 26 (2005) 51-65.

Na parábola, a solidariedade transforma-se num *modus operandi* de unidade entre pessoas, cuja expressão mais acertada será “comunhão” do Desvalido ao Samaritano.

A solidariedade surgida do medo, como a do Sacerdote e do Levita, é competitiva, que busca a união para defender-se de alguém e cujos afeitos são, muitas vezes, insolidários, tendo o seu antónimo no Samaritano. A solidariedade é consequência da interdependência entre o Samaritano e o Desvalido, que é fruto da “liberdade”. Aqui está a assunção, no plano ético, da interdependência, por cuja virtude os homens se dão conta de construir um destino comum pela misericórdia. A solidariedade foi a resposta – com atitude aretológica – que o Samaritano, no empenho esplanofânico, prestou ao Desvalido.

Tal como o Sacerdote e o Levita, não se é solidário se não reconhecer nos outros uma “pessoa-desvalida”. A solidariedade transforma a mútua desconfiança em colaboração que, junto com a liberdade, constitui o marco, de onde se realizará o desenvolvimento do Desvalido como pessoa-digna.

O autêntico progresso e real dignidade do homem manifestam e se avaliam na solidariedade. Esta conduta ética reconduz a dignidade ao Desvalido, porque, na ordem teológica, tem um nome: misericórdia de Deus-Pai. A pessoa pela vulnerabilidade é mantida como Desvalido no Caminho (Lc 10, 30-31). Pela solidariedade a pessoa reveste-se da sua dignidade (*valere*).

A dignidade da pessoa-desvalida (doente) está chamada a progredir e ao projecto de ser e de agir, com efeito, pela solidariedade. A vulnerabilidade assenta no *desvalere* de “certo homem” (Lc 10, 30). Ontologicamente, a imperfeição é contrária ao progresso, que se traduz pela vulnerabilidade do Desvalido no Caminho. A perfeição perfectível, tal como se apresenta o “certo homem” (α;ν;ρ;ω;π;ο;ς; τ;ι;ς) consiste em tornar-se “perfeição defectível”, ou perfeição defeituosa, ou numa imperfeição pela sua vulnerabilidade, como “meio morto” (h`miJanh,j). Este é o lado regressivo como Desvalido que se revelou na fragilidade do ser, do estar e do agir. Mas aqui, naturalmente, articulam-se os dois termos: solidariedade e vulnerabilidade que são determinados pelo Desvalido. O Samaritano é chamado à solidariedade, pela comoção das vísceras (Lc 10, 33) ao Desvalido (certo homem) (Lc 10, 30).

Perante a vulnerabilidade e a necessidade de prestar cuidados, a *solidariedade* está para além e para cá do progresso da arte e ciência do cuidar, sendo sua raiz e seu vértice. Pelo pensamento de W. Osswald, bastará invocar a antropologia ou a bioética para concluirmos que a solidariedade é *secundum naturam*. No aspecto teológico, a própria história da salvação deve entender-se como uma revelação progressiva da solidariedade. Deus escolheu ser solidário com todos e com cada um, dando-nos o seu Filho que é conosco (Emanuel) e nosso. Daqui que, para o cristão, a solidariedade é Emanuel, sendo igualmente viver na relação com o Outro, na lógica do Dom, indo mais longe do que ordena a justiça, criando condições para o desenvolvimento de toda e qualquer pessoa.⁴⁶ A solidariedade não pode confinar-se ao círculo estrito da convivência de cada um com familiares,

amigos e conhecidos, tal como o fizeram o Sacerdote e o Levita da narrativa da conduta exemplar. Mas, esta conduta está reservada ao Samaritano Lc 10, 30-37), porque chamam por nós os que vivem como “desvalidos”, (sem direitos, nem deveres), abaixo do limiar da pobreza, os desenraizados, os fragilizados e os marginalizados, bem como os que enfrentam a solidão, o vazio das vidas inúteis (Desvalido no Caminho) e ainda o desafecto generalizado. O Samaritano é sinónimo de solidariedade ao elevar a vulnerabilidade à condição de “cura” e de serviço ao outro, que sente necessidade do seu amparo. A solidariedade é sua iniciativa *ad extra* como um elemento plesiológico, dado que existem narrativas viventes de condutas solidárias, tendo como ícone o Bom Samaritano, que se tornaram testemunhas da entrega ao próximo. A conduta plesiológica do Samaritano é naturalmente “solidária”, que pode ser o ideal de não cristãos e comum a estrangeiros como o “Samaritano”.

Quanto mais solidário sou, menos vulnerável será o Outro. Esta é uma *ratio insita in corde*, não *in ratione* que torna e releva a dignidade e o valor do “dês-valere” no caminho. O Samaritano foi solidário com um vulnerável Desvalido no Caminho, porque soube criar e recriar o “essencial plesiológico”, nas realidades temporais, de modo a que não ofendesse os valores humanos. Se a solidariedade é uma dimensão axiológica, a vulnerabilidade é uma dimensão ontológica, onde está o “desvalido”. Quer uma, quer outra aparecem, pela fenomenologia, como “tautologias plesiológicas”, uma vez que uma e outra são independentes e necessitam-se na morada da conduta humana que é o “ethós” da hospitalidade do Samaritano. Segundo o sentido fenomenológico, a vulnerabilidade tem tanto de solidariedade, quanto esta daquela. Encontram-se sempre imanadas. Uma leva à outra. É uma necessidade plesiológica, que vem do seu sentido axiológico-ético. Assim, a parábola da vulnerabilidade (Desvalido no Caminho) é a parábola da solidariedade (Samaritano): Lc 10, 25-37.

Paweł Czarnecki

Ústav letecké dopravy, Fakulta dopravní, České vysoké učení technické v Praze
Prague, Czech Republic

Etika reklamy / *Ethics in advertising*

Abstract

The basic objective of advertising is to inform about the product and the company that produces it. This objective does not raise ethical objections to such an extent until the advertised product is not a threat for the beneficiaries. However, it seems that in today's world realizes advertising and other purposes, expanding the peculiar ideology, according to which human life has meaning and value only if it creates the possibility of unlimited consumerism. Instead of advertising consumers helped in his decision, trying to manipulate thus destroying traditional values and the striving to replace them with new ones (rather pseudo). When the ad is viewed from a global perspective, we can not avoid the impression that the company is not trying to adapt your product to the needs of the client, but to impress the client (ie de facto to humans), and change it to become consumers of these products. Hence, under the influence of advertising creates new habits, new attitudes and beliefs, and even can be said - a new type of man.

Keywords: ethics, advertising.

Základným cieľom reklamy je informovať o produkte a firme, ktorá ho produkuje. Tento cieľ nevzbudzuje etické výhrady do tej miery, kým reklamovaný produkt nie je pre prijímateľov ohrozením. Zdá sa však, že v súčasnom svete reklama realizuje aj iné ciele, rozširujúc tak svojskú ideológiu, podľa ktorej má ľudský život zmysel a hodnotu len vtedy, keď vytvára možnosť neobmedzeného konzumu. Namiesto toho, aby reklama spotrebiteľovi pomáhala v jeho rozhodnutiach, snaží sa ním manipulovať, ničiac tak tradičné hodnoty a usilujúc sa nahradiť ich novými (skôr pseudohodnotami). Keď sa na reklamu pozeráme z globálneho hľadiska, nemôžeme sa vyhnúť dojmu, že firmy sa nesnažia prispôbiť svoj produkt potrebám klienta, ale zapôsobiť na klienta (teda *de facto* na človeka) a zmeniť ho tak, aby sa stal spotrebiteľom týchto produktov. A preto pod vplyvom reklamy vznikajú nové zvyky, nové postoje a názory, ba dá sa povedať – nový typ človeka.

Tu by sa, samozrejme, dalo oponovať, tvrdiac, že vplyv reklamy na kultúru je len zdanlivý, ba čo viac, že presvedčenie o jeho jestvovaní je založené na nepochopení, pretože reklama je v skutočnosti neodlučiteľným prvkom kultúry (presnejšie povedané, jej časti, ktorá sa nazýva vizuálnu kultúrou¹), a rovnako dobre je možné povedať, že to reklama je dielom súčasnej kultúry a nie naopak. Pri takomto uvažovaní je možné veľmi ľahko upadnúť do inej a, ako sa zdá, oveľa nebezpečnejšej krajnosti, ktorá spočíva v tom, že kultúru vnímame ako samostatné, nezávislé bytie, takmer ako absolútne, ktoré nielen že nemôžeme ovládať, ale ktorému by sme sa mali priam podriaďiť. Človek je však podmetom kultúry a nie jej predmetom. Autorov reklamy preto nemôžeme zbaviť zodpovednosti za dôsledky ich konania a samotnú reklamu nemôžeme vyčleniť pomimo rozsah predmetov, ktoré podliehajú etickému hodnoteniu.

Tiež je možné stretnúť sa s názorom, že reklama vôbec nie je efektívnym nástrojom pôsobenia na spoločnosť, ako sa to zvyčajne prijíma. Podľa J. Kalla, reklama je obviňovaná z toho, že „núti klientov nakupovať produkty, ktoré nepotrebujú. A to sa údajne deje pod kontrolou všemohúcich manipulátorov (psychológov), ktorí objavili kľúč k srdciam a peňaženkám nič netušiacich Kovalských (...)“². J. Kall považuje tieto podozrenia za nepodložené. Ak by totiž reklama bola až takto účinnou, rovnako účinnými by potom boli aj rôzne sociálne kampane podporované reklamou. Tu je však zrejmé, že efektívnosť takýchto kampaní je minimálna.

Podobnú výčitku je možné predniesť aj na adresu etickej kritiky reklamy. Táto výčitka je obsiahnutá v tvrdení, že námietky voči reklame majú v podstate morálny a nie etický charakter. Tu je potrebné pripomenúť námietky, ktoré boli na adresu reklamy vyslovené v prvom období po vynájdení rádia. Vtedy sa kritizovalo vysielanie reklamy v rádiu, pretože rádio, na rozdiel od novín, ktoré si človek mohol alebo tiež nemusel kúpiť, bolo doma vždy. Vysielanie reklám sa teda považovalo za porušovanie domáceho súkromia, akoby sa pouličný obchodník vnútil niekomu priamo do jeho domáceho pohodlia.³

Názorom rozhodnej väčšiny autorov však je, že reklama značne ovplyvňuje kultúru, a to nie len masovú kultúru. Hĺbka tohto vplyvu je diskutabilnou otázkou, avšak v etickej diskusii sa podstatným zdá byť nie rozsah zmien v kultúre, ktoré boli vyvolané reklamou, ale samotný fakt, že reklama tieto zmeny spôsobuje.

Je možné odlišiť prinajmenšom štyri rôzne etické názory na funkciu reklamy v súčasnej kultúre. Podľa prívržencov prvého z nich majú tieto zmeny vo všeobecnosti pozitívny charakter, pričínajú sa o nárast slobody jednotlivca, rozbíjajú škodlivé stereotypy, podporujú emancipáciu doteraz diskriminovaných menšín a pod. Opačný názor hlása, že vplyv reklamy na súčasnú kultúru je v podstate negatívny a škodlivý. Reklame sa vyčíta, že ničí tradičné hodnoty a pretože nie je schopná za to ponúknuť čokoľvek iné, pričínuje sa o pocit existenčnej prázd-

1 Tento pojem sa používa aj vo vzťahu k celej súčasnej kultúre, zdôrazňujúc tak význam vizuálneho posolstva. Je však zrejmé, že súčasnú kultúru nemôžeme obmedziť len na vizuálny obsah, vytlačujúc tak na okraj nielen literatúru, ale predovšetkým – vedu a techniku.

2 J. Kall, *Reklama*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1994.

3 J. Tischner, *Siła słowa*, Materiały konferencji „Kulturotwórcza rola radia”, red. T. Leśniaka, Kraków 14-15 lutego 1997, s. 100n.

noty a podporuje anarchistické správanie. Prívrženci tretieho názoru, stojaceho uprostred, si myslia, že nie je možné všeobecné pozitívne alebo negatívne hodnotenie pôsobenia reklamy na kultúru, pretože toto pôsobenie sa skladá z mnohých aspektov, ktoré je zas možné hodnotiť podľa rozličných kritérií.

Štvrtý názor, ktorému je potrebné venovať o niečo viac miesta, hlása, že kultúra je už sama v sebe istou hodnotou a všetko, čo túto hodnotu zničí alebo ju hoci len ohrozuje, si zasluhuje negatívne hodnotenie. Tento názor si v Poľsku našiel svojho obhajcu v osobe Henryka Elzenberga. Elzenberg sa síce nevyjadroval na tému reklamy (ani na tému široko chápanej etiky biznisu, ktorá vtedy ešte jednoducho nejestvovala), jeho poznámky o hrozbách voči kultúre je však možné úspešne aplikovať aj na reklamu. Kultúra je podľa Elzenberga výsledkom konania smerujúceho k uskutočneniu hodnoty (pričom Elzenberg stotožňuje hodnotu v etickom aj estetickom význame⁴). Keďže konanie založené na chladnej vypočítavosti, čo už samo o sebe vylučuje hodnotenie, je pre Elzenberga hrozbou pre kultúru. Hodnotenie navyše podľa neho nemôže byť ľubovoľné a pri vydávaní hodnotiacich úsudkov „sa v nich musíme chrániť chýb a omylov a usilovať sa o správnosť, rovnako ako aj v prípade iných poznávacích činností“⁵.

Poznámky Elzenberga sa síce vzťahujú na vedu a techniku, teda na činnosť, ktorá programovo odmieta hodnotenie, avšak tu sa zdá, že aj reklamu je možné začleniť do oblasti, v ktorej jedinou uznanou „hodnotou“ je praktická účinnosť. To, že autori reklám využívajú slová a obraz, ktoré samy o sebe môžu podliehať estetickému hodnoteniu, na tom nič nemení, pretože oná „estetika“ reklamy je úplne podriadená požiadavke účinnosti. Nie je tiež dielom náhody, že reklama ochotne využíva vedecké poznatky.

Pôsobenie reklamy na kultúru chápanú ako celok ľudských výtvorov nevyčerpáva diskusiu o etike reklamy. Ak totiž hovoríme o celkovom, globálnom pôsobení na kultúru, mali by sme tiež pamätať na to, že toto pôsobenie vo všeobecnosti nie je priame a dochádza k nemu vďaka tomu, že pod vplyvom reklamy sa mení mentalita ľudí. A práve spôsob pôsobenia reklamy na jednotlivca je druhou, rovnobežnou oblasťou etickej reflexie o reklame.

Najdôležitejšou výčitkou proti reklame je tvrdenie, že sa kvôli pôsobeniu na prijímateľa utieka ku klamstvu a manipulácii. Tu je potrebné vnímať, že nie každá manipulácia je klamstvom a hranica medzi klamstvom a manipuláciou sa občas úplne vytráca. Hlavne v televíznych reklamách je občas ťažké odlíšiť manipuláciu od obyčajnej lži. Keďže dominantnú úlohu v týchto reklamách zohráva poslanstvo zacielené na emócie, je v nich možné stretnúť sa s obsahom, ktorý má pôsobiť dojemom jasnej informácie. „Je však potrebné priznať – píše D. Maison – že mnohé informácie odovzďované v televíznych reklamách sú skôr pseudo-informáciami, hoci v skutočnosti takými nie sú.“⁶

4 Porov. H. Elzenberg, *Pojęcie wartości perfekcyjnej*, in: ten istý autor, *Wartość i człowiek*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 15n.

5 Porov. H. Elzenberg, *Nauka i barbarzyństwo*, in: ten istý autor, *Wartość i człowiek...*, s. 232n.

6 D. Maison, *Przez serce czy przez rozum – drogi oddziaływania przekazu reklamowe*, in: *Percepcja reklamy*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1998.

Po druhé, reklama neinformuje o objektívnej skutočnosti, ale vytvára vlastný, autonómny svet, pričom prijímateľovi káže vnímať tento svet ako reálnejší a prvotný v porovnaní s onou „predreklamovou“ skutočnosťou. Podľa M. Kowalského⁷ nie je pravdou, že reklama „nás konfrontuje so skutočnosťou. Konfrontuje nás so pseudoskutočnosťou – so skutočnosťou vytváranou vo vízii autorov reklamy, teda s falošnou skutočnosťou (...).“⁸ Východiskovým bodom pre reklamu nie je reálny svet, ale naopak, reklama sa stáva svojším usmernením, pomocou ktorého sa chceme pohybovať v reálnom svete.

Sú však druhy manipulácie, ktoré sa nedajú považovať za klamstvo. Druhom manipulácie je napr. farba, tvar nápisov alebo tzv. hudobný podklad. Hudba sa niekedy tiež používa namiesto reklamy. „Hudba v miestnosti – poukazujú A. Falkowski a T. Tyszka – je lacným prvkom jej spríjemnenia, ale pritom tiež veľmi suggestívnym. Jej prospešný charakter je možné vidieť v obchodoch a reštauráciách. Rýchla hudba núti spotrebiteľa k tomu, aby nakupoval rýchlejšie a podobne sa ponáhľajú aj klienti reštaurácie.“⁹ Autori reklám sa tiež často utiekajú k manipulácii založenej na psychologických poznatkoch. Text a obraz sa napríklad rozmiestňujú takým spôsobom, aby maximálne priťahovali pozornosť prijímateľov.¹⁰

Pri obrane morálneho opodstatnenia využívania „reklamných hmatov“ je však možné dosť vážne argumentovať. Konkrétne je možné súhlasiť s tým, že reklama skutočne využíva manipuláciu ako metódu zvyšovania predaja, zároveň však uznávajúc, že manipulácia je v reklame morálne prípustná. Prívrženec tohto tvrdenia by mohol predložiť prinajmenšom dve podstatné zdôvodnenia.

Po prvé, o morálnej trestuhodnosti skutkov sa dá hovoriť (prinajmenšom v súlade so všeobecným presvedčením sa však zdá, že toto tvrdenie je možné zdôvodniť na základe takmer každej etickej teórie), ak sú porušené opodstatnené záujmy niekoho iného. Manipulácia v reklame síce zasahuje do ekonomických záujmov, keďže vytváraním umelých potrieb nás núti k nákupu nepotrebných predmetov, avšak tieto nepotrebné predmety niekto vyrába, vďaka čomu získava prostriedky nevyhnutné pre život. Minimálna finančná strata spotrebiteľov je teda rekompenzovaná neporovnateľne väčším prospechom výrobcov. Ak je tento jav v spoločenskom rozmere dostatočne rozšírený, spotrebiteľ je vtedy zároveň výrobcom a výrobca – spotrebiteľom.

Druhé zdôvodnenie je v podstate rozšírením toho prvého: keďže základom každej kultúry je ekonómia a hospodársky rast by nebol možný bez efektívneho reklamovania vytváraných produktov, tak morálne opodstatneným je využívanie v reklame takých prostriedkov, ktoré zvyšujú jej účinnosť, pričom však nespôsobujú zjavnú škodu. Inými slovami, musíme si vybrať medzi hospodárskym rastom a dodržiavaním strnulých pravidiel v hospodárstve. Ak si však vyberá-

7 Autor je pracovníkom na oddelení reklamy vo vydavateľstve.

8 M. A. Kowalski, *Reklama dźwignią fałszu*, Inicjatywa Wydawnicza «ad astra», Warszawa 2000, s. 93.

9 A. Falkowski, T. Tyszka, *Psychologia zachowań konsumenckich*, GWP, Gdańsk 2001, s.

10 B. Schmitt, A. Simon, *Estetyka w marketingu – strategia zarządzania markami, tożsamością i wizerunkiem firmy*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 1999, s. 139n. Porov tiež A. Falkowski, *Poznawcze i emocjonalne aspekty reklamy*, in: *Percepcja reklamy, zagadnienia psychologiczne*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1998.

me hospodárstvo voľného trhu, boli by sme nedôslední, keby sme sa stavali proti „voľnotrhovej“ reklame.

Rozdelenie na informatívnu reklamu (morálne správnu) a reklamu nasmerovanú na emócie (vzbudzujúcu výstrahu kvôli prvkom manipulácie) je napokon umeľým rozdelením a nezohľadňuje realitu reklamného trhu.¹¹ Toto rozdelenie totiž nie je len teoretickým konštruktom, keďže v praxi si ho vyžaduje povaha médiá, prostredníctvom ktorého sa reklama dostáva k prijímateľovi. Tlačová reklama je teda z povahy veci skôr „informatívna“ a prijímateľ tlače disponuje ľubovoľným množstvom času, ktorý môže venovať oboznámeniu sa s reklamným posolstvom. Reklama v elektronických médiách je zároveň nutne „emocionálna“, čo vyplýva z faktu, že prijímateľ elektronických médií nevenuje pozornosť obsahu, ktorý ho nezaujíma, a k takému zaiste patria reklamné bloky. Okrem toho nemá ani možnosť podrobne si túto reklamu „preštudovať“. Autori reklám určených pre vysielanie v elektronických médiách sa teda musia utiekať k metódam, ktoré prinútiť klientov nakupovať určité produkty, zároveň im neponúkajú informácie nevyhnutné pre uskutočnenie racionálneho výberu.

Jestvujú tiež reklamy, ktoré sú z dôvodu špecifika reklamovaného produktu takmer úplne pozbavené informatívnej vrstvy. Informácie neobsahujú napr. televízne reklamy finančných služieb, poisťovní či úverov. V týchto reklamách vystupujú verejne známe osoby, ktoré sa tešia dôvere prijímateľa reklamy, pričom vysielatelia reklamy vychádzajú z predpokladu, že – vzhľadom na fakt, že uvedenie plnej informácie o produkte tohto druhu by si od prijímateľa vyžadovalo sústredenie jeho pozornosti a často tiež aspoň minimálne poznatky z oblasti danej branže – účinnejšie budú reklamy založené na jednoduchej asociácii: ak si dôveryhodná osoba kupuje daný produkt, to znamená, že aj tento produkt si zasluhuje dôveru. Nezdá sa byť opodstatnené obviňovať autorov reklám zo zodpovednosti za ľahkovážne rozhodnutia klientov, založené výlučne na reklame. Tu je, samozrejme, reč o reklame bez informácií, nie o reklame, ktorá zámerne ukrýva isté informácie s cieľom zavádzať klienta (napr. pokiaľ ide o skutočné, plné náklady transakcií).

Druhom manipulácie je aj reklama nasmerovaná na deti. Ide tu o reklamu nasmerovanú priamo na deti, teda takú, vďaka ktorej by mali deti žiadať od rodičov kúpu istých produktov, a nie reklamu produktov určených pre deti. Názory na túto vec sú rozdielne. Podľa jedných je reklama nasmerovaná na deti sama v sebe neetická, podľa iných sú neetickými len isté jej prvky, ako napr. pôsobenie na podvedomie alebo využívanie dôvery detí voči istým osobám (učiteľom, športovcom a pod.). Podľa prívržencov tohto druhého názoru by sa mali reklamy nasmerované na deti obmedzovať na podávanie čistej informácie.

Nakoľko prvý názor nevzbudzuje žiadne výhrady a každú z reklám nasmerovaných na deti vníma ako pokus manipulovať osobami, ktoré z dôvodu svojej

¹¹ Niektoré definície reklamy úplne obchádzajú informatívnu funkciu. Napr. podľa definície P. Kotlera, „reklama je verejnou prezentáciou a zároveň rozličným presvedčujúcim a expresívnym pôsobením“. P. Kotler, *Marketing, Management, Analysis, Implementation and Control*, Prentice Hall, New York 1988.

nezrelosti nie sú schopné sa tejto reklame ubrániť, natoľko názor pripúšťajúci isté formy tejto reklamy si vyžaduje komentár. Argument, že reklama nasmerovaná na deti nie je manipuláciou, ak sa neodvoláva na emócie, využívajú prívrženci liberalizácie trhu s reklamou, teda v praxi predstavitelia reklamných agentúr. Reklamné agentúry si lepšie než ktokoľvek iný uvedomujú, že v praxi je nesmierne ťažké dodržať pravidlo prikazujúce oddelenie informácie od manipulácie, pretože každý obsah je zároveň informáciou a každá informácia, ktorej vedome rozumíme, zároveň pôsobí na podvedomie. Okrem toho, už samotné rozlíšenie medzi emóciami a intelektom, hoci má dlhú filozofickú tradíciu, je čisto špekulatívnym a umelým rozlíšením. Reálny človek je totiž psychofyzickou jednotou a nie je možné definovať, na aké „časti“ tejto jednoty môže konkrétny obsah pôsobiť. Týka sa to zvlášť mladších detí, ktoré ešte nie sú schopné abstraktného myslenia.

Etické pochybnosti vzbudzujú aj reklamy nasmerované na mládež. V týchto reklamách sa mladosť stavia proti starobe a je predstavovaná ako hodnota sama v sebe, ktorú je však možné si zachovať jedine pod podmienkou kupovania produktov danej firmy. Produkt sa takýmto spôsobom spája s mladosťou a jeho nevyužívanie – so starobou (teda antihodnotou). Môžeme si predstaviť, že reklama tohto druhu vyvolá u časti mladých ľudí presvedčenie, že staršie osoby si nezasluhujú úctu, ba priam naopak, prejavovanie im neúcty je *cool*, pretože vzťahy medzi generáciami sú v reklamách predstavované práve takýmto spôsobom.

Samozrejme, je to len príklad škodlivého pôsobenia reklamy na deti a mládež, síce veľmi výrazný príklad, avšak ešte vždy nepodávajúcí úplnú podstatu tohto pôsobenia. Táto podstata sa zas nedá odhaliť pomocou analýz jednotlivých reklám či dokonca reklamných kampaní. Škodlivé pôsobenie reklamy na rozvoj mládeže je výsledkom sumy všetkých reklamných obsahov nasmerovaných na mládež. V týchto obsahoch je mladý človek stotožňovaný s tým, čo konzumuje, pričom odobratie mu možnosti konzumovania týchto produktov by sa rovnalo odobratiu mu jeho osobnosti. Takúto osobnosť je možné veľmi ľahko stratiť a rovnako aj rozhodnutím kúpy daného produktu je možné ju veľmi ľahko získať späť.

Veľa kontroverzií vyvoláva odvolávanie sa v reklame na erotiku. O tom, že prítomnosť erotických prvkov v reklame zvyšuje jej účinnosť, svedčí už len fakt, že tieto prvky sa objavujú v reklamách produktov, ktoré nemajú s erotikou ani najmenší súvis: ako napríklad práškov na pranie, bielej techniky či dokonca sladkostí. Niektoré z týchto reklám (napr. reklamy na autá) priam balansujú na hrane pornografie, a preto nie je divné, že sa proti nim ozýva rovnaký argument ako proti pornografii. Tvrdí sa teda, že predstavovanie erotiky oddelene od citovej sféry človeka vedie k vnímaniu vzťahu medzi ženou a mužom ako predmetu, k zúboženému prežívaniu týchto vzťahov a ich vnímaniu hlavne ako spôsobu uvoľnenia sexuálneho napätia. To má zas viesť k rozbitiu tradičného modelu rodiny, ktorý bol vypracovaný celými stáročiami, a tým tiež viac zodpovedajúcemu ľudskej povahe než v reklame propagovaný nedostatok ľudskej blízkosti a intimitity. Podľa už citovaného M. Kowalského, autori reklám sa stávajú „nič netušiacimi poskokmi

tých, ktorí rozbíjajú rodinu, doterajšie medziľudské vzťahy, spoločenské systémy, ktoré človek vypracoval počas stáročí procesu budovania civilizácie¹².

Proti hlasom, ktoré reklamu obviňujú z ničenia „tradičných“ hodnôt, je možné predstaviť celý osvietený arzenál argumentov proti etike odvolávajúcej sa na náboženské presvedčenia. Tieto argumenty sú všeobecne známe a nie je potrebné ich tu opakovať. Je však potrebné zdôrazniť, že tvrdenie o trvácnosti rodiny ako etickej hodnoty, podobne ako napr. výhrada proti podpore konzumného životného štýlu na úkor duchovného rozvoja, sú jedine vonkajším výrazom hlbšej a, ako sa zdá, neprekonateľnej skutočnosti. Je to rozpor medzi liberálnym (alebo, čo je v praxi úplne jedno, medzi osvieteným) a náboženským svetonázorom. Tento rozpor sa, samozrejme, prejavuje na mnohých úrovniach, pričom reklama a voľný trh sú len jednou z nich.

Toto konštatovanie nie je eticky neužitočné, pretože rozpor medzi osvieteným a predosvietenským (náboženským) svetonázorom je základom imanentného konfliktu, určujúceho špecifický charakter súčasnej kultúry. Onen kultúrny konflikt spôsobuje, že každý, kto pôsobí vo verejnej sfére, sa ocitá pred nutnosťou voľby.¹³ Týka sa to nielen autorov reklám, ale aj jej vysielateľov. Mali by sme, inými slovami, porozmýšľať nad tým, či zodpovednosť za obsah a druh vysielaných reklám nenesú len ich autori, ale aj vysielatelia¹⁴.

Základným rozlíšením, ktoré sa vynára v súvislosti s etickým hodnotením práva (alebo povinnosti) vysielateľa na zásah do obsahu reklamy, je rozlíšenie medzi súkromným a verejným vysielateľom. Súkromný vysielateľ (súkromná televízia, noviny, majiteľ súkromnej budovy a pod.) sa z povahy veci zaujíma len o vlastný zisk. Pokus zasahovať do obsahu reklamy by ohrozil časť jeho ziskov, čo by sa v prípade súkromných médií, ktoré sú financované takmer výlučne z reklamy, rovnalo ich zániku. Očakávanie, že súkromní vysielatelia budú odmietať publikovanie reklám, ktoré podľa nich nespĺňajú určitý etický štandard, sa teda zdá byť neopodstatneným.

Takúto požiadavku je však možné nasmerovať na adresu verejnoprávnych vysielateľov. Pod pojmom „verejnoprávny vysielateľ“ je tu potrebné chápať každý mediálny podmet, ktorý je schopný fungovať len vďaka priamej alebo nepriamej podpore štátu. Štátna podpora môže mať rôzne formy, od schválenia predpisov dovoľujúcich financovanie verejných médií, po poskytovanie priamych dotácií zo štátneho rozpočtu, avšak to štát (v zmysle politickej organizácie a nie konkrétnych vlád) rozhoduje o spôsobe fungovania médií. Preto nesmieme zabúdať na to, že všetky nároky, hlavne nároky etického charakteru voči verejnoprávnym médiám, sú v podstate nárokmi voči štátu, so všetkými možnými dôsledkami.

12 Porov. M. A. Kowalski, *Reklama...*, s. 61.

13 K téme „vojny s Bohom“ v osvietenскеj filozofii porov.: P. Hazard, *Myśl europejska w XVIII w. Od Monteskiusza do Lessinga*, tłum. H. Suwała, Warszawa 1972, s. 59n.

14 Pojem „vysielateľ“ tu používam vo veľmi širokom význame, chápaním pod ním každý podmet disponujúci médium umožňujúcim poskytnutie reklamy. „Vysielateľ“ v tomto zmysle je teda v rovnakej miere televízna či rádiová stanica, tlačová redakcia či napokon aj majiteľ pozemku alebo budovy, na ktorých sú umiestňované veľkoplošné reklamy.

Mali by na to pamätať všetci tí, ktorí požadujú rešpektovanie „tradičných“ (alebo akýchkoľvek iných) hodnôt vo vysielanej reklame.

ÚVOD

Etické normy týkajúce sa fungovania médií sú v podstate známe. Uvádzajú ich mnohé príručky a kódexy novinárskej etiky. Cieľom predmetnej práce nie je ich opätovné formulovanie, ale skôr poukázanie na problémy, s akými sa stretáva realizácia týchto noriem v praxi. Prijímam predpoklad, že etika médií sa nemôže obmedziť len na zbierku pravidiel. Pri ich určovaní je potrebné zohľadniť premeny, akým médiá podliehajú v dôsledku nevyhnutnosti prispôsobenia sa silným zmenám, ktoré sú údelom celej spoločnosti. Tento názor sa, samozrejme, netýka len médií, avšak v prípade uvažovania nad ich etikou je potrebné zohľadňovať fakt, že práve médiá majú (prinajmenšom hypoteticky) reálny vplyv na smer a tempo týchto zmien, čo ich stavia do výnimočnej a privilegovanej situácie, kladúc na ne značné množstvo povinností, ktoré sa netýkajú iných pracovných prostredí a skupín.

V knihe opisujem všeobecné podmienky fungovania médií v Poľsku, menujem ciele, ktoré si pred seba kladú médiá, a upriamujem pozornosť na obmedzenia, s ktorými sa stretávajú pri ich realizácii. Prijal som tézu, že na dodržiavanie etických zásad médiami v Poľsku majú podstatný vplyv obrovské zmeny, ktorým médiá podliehajú v súvislosti s technologickým rozvojom a s objavením sa nových foriem vysielania. Obrovský rozmach týchto zmien spôsobuje istú etickú dezorientáciu tak v rozsahu samotných médií, ako aj v diskusii o etických „štandardoch“ v médiách. Isté etické povinnosti vyplývajú z faktu, že demokratické spoločnosti zaručujú médiám možnosť pôsobiť nezávisle od vonkajších tlakov, čo sa v praxi nerealizuje alebo sa realizuje neúčinne. V tejto knihe kladiem otázku týkajúcu sa druhu a rozsahu pôsobenia médií na prijímateľa. Vyriešenie tejto otázky závisí od toho, aká dôležitosť sa prizná etike médií. Keby sa totiž ukázalo, že rozsah tohto pôsobenia je len malý, vtedy by bol opodstatneným podozrievavý vzťah voči etike médií ako samostatnej etickej disciplíny. Analýza dôsledkov pôsobenia médií na prijímateľa často vystupuje poza rozsah kompetencií tradične chápanej etiky. Je to tak preto, že stupeň zložitosti štruktúry a fungovania médií je tak značný, že sa často nedá hovoriť o zámernom pôsobení, teda ani o zodpovednosti jednotlivca či celej inštitúcie.

Ako demokratické spoločnosti obmedzujú slobodu médií? Jestvujú nejaké kritériá, ktoré by v praxi dovolili odlišiť morálne opodstatnený zásah do nezávislosti médií od pokusov potlačania slobody slova, ktoré sú v rozpore s etikou?

Časť autorov prijíma názor, že médiá slúžia hlavne ich vlastným ekonomickým záujmom. Uznal som však, že je potrebné rozlíšiť medzi ekonomickými a politickými záujmami, dokonca aj keď politické prepojenia sú z pohľadu médií prostriedkom realizácie ekonomických záujmov. V čom teda spočíva nesprávne využívanie slobody zo strany médií, teda také, ktoré je v rozpore so záujmami prijímateľov?

Vnímanie médií výlučne ako „obete“ politickej moci, smerujúcej k ich podriadeniu vlastným záujmom, je nespravodlivým zjednodušením. Zdá sa, že dôležitým je viditeľný stret záujmov médií a politikov, ako aj pokusy využívania politickej moci médiami. Majú novinári právo na vlastný názor a politické sympatie? Čo v situácii, keď sú tieto práva obmedzované v súvislosti s tzv. programovou líniou jednotlivých redakcií? Aké sú dôsledky nadmernej politickej angažovanosti médií z pohľadu dobra prijímateľa? Nesnažím sa o negovanie možnosti politickej propagandy pestovanej v médiách, myslím si však, že to, čo sa bežne považuje za manipuláciu spoločnosti, je často spleťou rozličných činiteľov a úmyslov, čím sa sťažuje jednoznačné negatívne hodnotenie takéhoto konania.

Väčšina javov v médiách, ktoré si zasluhujú negatívne etické hodnotenie, vyplýva z podriadenia medializovaného obsahu primátu zisku. Médiá majú tendencie vnímať všetok obsah ako „produkt“, čo prináša etické implikácie spojené s týmto faktom. Keďže médiá sú svojším druhom podnikania, za opodstatnené považujem v médiách využívanie zásad obchodnej etiky. Zdá sa však, že médiá sú neúnavné v pokusoch komercializácie etiky a jej využívaní pre budovanie svojho pozitívneho obrazu.

V mojej knihe som sa snažil nezdôrazňovať rozdiely medzi komerčnými a verejnoprávnymi médiami. Zdieľam názor, podľa ktorého jestvuje jedna etika médií pre komerčné médiá aj pre verejné, hoci by sa možno podarilo vytvoriť samostatný druh etiky, najmä pokiaľ ide o verejnoprávne médiá v Poľsku, ktoré chápu verejnú misiu, takpovediac, dosť kontroverzne. Prijal som tu však názor, že všetky etické normy, ich opodstatnenia a kritické poznámky sa vzťahujú na tieto dva druhy médií, hoci tu, bezpochyby, občas vystupuje rozdiel v dôležitosti jednotlivých noriem.

ZÁVEREČNÉ POZNÁMKY

V súčasnosti žijeme v dobe informačnej civilizácie. Médiá tvoria jeden z jej hlavných prvkov, avšak nie jediný. Ako postrehol A.P. Wierzbický: „Informačná civilizácia sa k nám dnes dostáva mnohými cestami: zavedením informačných technológií do kancelárskych prác, riadenia, účtovníctva; cez počítačové siete a internet; cez reklamy veľkých medzinárodných firiem (...)“¹⁵ Rozvoj techniky, ktorý spôsobil hlboké zmeny vo fungovaní médií, nepriamo ovplyvnil aj etickú reflexiu týkajúcu sa pôsobenia médií. Doterajšia novinárska etika, skoncentrovaná hlavne na špecifikum práce tlačového novinára, nie je schopná priniesť uspokojivé odpovede na otázku týkajúcu sa toho, čo má prijímateľ právo očakávať od moderných masovokomunikačných médií.

V Poľsku a v iných bývalých komunistických krajinách sa oná technologická revolúcia stretla so zmenami spojenými s transformáciou, vystupujúcou nielen vo sfére právnych predpisov, ale aj vo sfére mentality, očakávaní a návykov. Hovoriac o vplyve procesov poľskej transformácie na médiá je potrebné zdôrazniť, že zme-

¹⁵ A.P. Wierzbicki, *Rola techniki w cywilizacji informacyjnej*, [in:] *Problemy społeczeństwa informacyjnego*, red. L.W. Zachera, Warszawa 1997, s. 93.

ny po roku 1989 sú jednou z troch hlbokých transformácií, ktorými poľské médiá prešli v 20. storočí. Prvou z nich bolo, samozrejme, zriadenie nezávislých poľských médií (tlače a rádia) po roku 1918. Médiá prešli transformáciou po druhýkrát po roku 1945 a v prípade vtedajších médií to bola oveľa hlbšia premena než v prípade iných sfér intelektuálnej činnosti. „Spomedzi všetkých tvorivých profesií inteligencie – píše Kupis – profesia novinára prešla už v počiatočnom období zriadenia ľudového štátu tými najpodstatnejšími a najvýraznejšími osobnými zmenami. Ako politická profesia nemohla byť ani v osobnom význame jednoduchým pokračovaním novinárskej profesie z predvojnového obdobia.“¹⁶

Fungovanie médií v Poľsku bolo ovplyvnené dvoma činiteľmi: transformáciou zriadenia a technologickou revolúciou v médiách. V súvislosti s objavením sa nových technológií, hlavne internetu, boli „tradičné“ médiá prinútené prispôbiť sa nielen technologicky, ale tiež prispôbiť sa zásadnej zmene predstáv o vlastnej úlohe vo svete. Tieto dva procesy premien spôsobujú, že sformulovanie všeobecných etických usmernení, ktorých nedodržovanie by oprávňovalo vyčítať médiám „neetickosť“, je zvyčajne ťažké. Pre etiku médií to znamená, že úvahy o hodnotách a zásadách, ktoré by médiá mali rešpektovať, by mali byť založené na presnom chápaní mechanizmov, ktoré tieto médiá riadia. Znalectvo médií by teda malo byť základom a východiskovým bodom pre etické uvažovanie, hoci sa nedá vyhnúť dojmu, že etická reflexia a systematické výskumy médií tvoria dve samostatné disciplíny, ktoré medzi sebou komunikujú len veľmi zriedkavo.

Mojím zámerom nebolo predstavenie jednoduchých riešení etických dilem, o to viac ani kritizovanie už jestvujúcich riešení. Chcel som skôr predstaviť zložitost a viacrozmernost etických problémov, pred ktorými sa ocitajú súčasné médiá. Kritike som však podriadil niektoré pojmy vystupujúce v etickom diškurze, ako sú sloboda, pravda, skutočnosť, zodpovednosť a pod., ktoré sa v úvahách o etike médií nedajú využiť bez zodpovedajúceho predefinovania.

Spochybnil som tiež názor (zdieľaný skôr etikmi než mediálnymi pracovníkmi), že médiá by mali človeku pomáhať pochopiť obklopujúci ho svet. Toto očakávanie, ako som sa snažil ukázať, je ťažké považovať za podstatné nie preto, že pre médiá je „výnosnejšie“ priniesť prijímateľovi plytkú zábavu než poznatky o svete, ale predovšetkým vzhľadom na isté podstatné obmedzenia, ktoré robia médiá neschopnými čeliť tejto úlohe. Médiá ani nie sú schopné, ani by nemali (vo význame morálnej povinnosti) prinášať vyčerpávajúce a adekvátne poznatky o svete. Môžu len prinášať jednotlivé informácie, nie navzájom prepojené. Ako postrehol G. Satori: „Informácia nie je poznatkom. Poznatok, samozrejme, predchádza informáciu, ale nikde nie je povedané, že ten, kto je poinformovaný, je poinformovaný dobre (...). Poznatky so sebou prinášajú prinajmenšom uchopenie a mentálne zvládnutie informácie, čo samotná informácia vôbec neobsahuje.“¹⁷

Jedinou povinnosťou médií ako celku (ide tu, samozrejme, o informačnú vrstvu, pretože adekvátna zásada nezaväzuje vo sfére zábavy, teda nedá sa opodstatnene tvrdiť, že médiá sú povinné prinášať obsah slúžiaci zábave) je poskytovanie in-

¹⁶ T. Kupis, *Zawód dziennikarza w Polsce Ludowej*, Warszawa 1966, s. 36.

¹⁷ G. Satori, *Teoria demokracji*, Warszawa 1998, s. 153.

formacji. Mala by to być informacja oslobodena od politycznych, ideologicznych či ekonomickych manipulacji a slobodna od presvedceni, że informacja ma akym-koľvek spôsobom formovať prijímateľa a týmto jeho formovaním meniť realitu. Uloženie povinnosti médiám formovať prijímateľa, pestovať jeho estetický vkus, názory na svet, ba dokonca jeho charakter by bolo možné len pod podmienkou, že médiá by na tom nemali vlastné záujmy. Ako však z predmetnej práce vyplýva, médiá majú veľa týchto vlastných záujmov, smerujúc v prvom rade k uspokojeniu vlastných potrieb (a to aj prostredníctvom formovania prijímateľa). Povinnosť získať celkové poznanie skutočnosti, pochopiť procesy vystupujúce v súčasnom svete, vytvoriť si určité názory, spočíva nie na médiách, ale na prijímateľovi, ktorému môžu média v tom najlepšom prípade poslúžiť ako pomoc.

Mnohí kritici upriamujú pozornosť na podstatné rozdiely vo vnímaní etiky médií u novinárov a u prijímateľov, pričom samotní novinári sa stavajú skôr za istý etický minimalizmus a vzdanie sa samostatnej etiky médií. V tejto práci som sa snažil poukázať na to, že tento stav vecí nemusí vyplývať zo zlej vôle alebo z etického konformizmu vlastného novinárskemu prostredia, pretože môže byť podmienený vedomím nevyhnutnosti istých globálnych procesov, ktoré si od médií vyžadujú určité konanie a správanie. Jestvujúce etické kódexy nie sú, ako som spomenul, schopné čeliť etickým výzvam, ktoré sa v médiách objavujú v 21. storočí, a etická reflexia hľadajúca riešenia na inštitucionálno-systémovej úrovni je málokedy schopná poskytnúť jednotlivcovi usmernenie pre jeho konanie. Tento fakt však potvrdzuje nevyhnutnosť rozvíjania etiky médií ako disciplíny, ktorá nezávisí od rôznych pracovných etík, nachádzajúcich využitie v médiách (novinárska etika, etika obchodu, etika reklamy, etika *public relations* atď.). Bez onej reflexie nebudeme schopní uvedomiť si ohrozenia, ktoré sú často výsledkom rôznych, občas rozporuplných tendencií, a o to viac sa pred týmito ohrozeniami brániť.

BIBLIOGRAFIA

1. Adamczyk W., *Prawo do informacji. Standardy europejskie a realia polskie*, [in:] *Media wobec integracji europejskiej. Wybrane problemy*, T. Wallas (red.), Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Poznań 2000.
2. Albrecht A., *Die Religion der Massenmedien*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, Berlin, Koln 1993.
3. Batko K., Messner B., *Język perswazji w marketingu politycznym czyli dlaczego niektórzy politycy prawie zawsze zyskują poparcie większości wyborców*, Warszawa.
4. Bauer Z., *Gatunki dziennikarskie*, [in:] *Dziennikarstwo i świat mediów*, Z. Bauer, E. Chudziński (red.), Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2004.
5. Bertrand C.-J., *Deontologia mediów*, PAX, Warszawa 2007.
6. Blumler V., Gurevith M., *The Crisis of Public Communication*, Routledge, London 1997.
7. Bocheński M.J., *Dzieła Zebrane. Etyka*, Philed, Kraków 1995.
8. Bocheński M.J., *Filozofia przedsiębiorstwa*, [in:] *Sens życia i inne eseje*, Philed, Kraków 1993.
9. Boventer H., *Pressenfreiheit ist nichtgrenzenlos. Einführung in die Medienethik*, Bovier, Bonn 1989.

10. Calster van S., *Czy telewizja izoluje człowieka? Konsumpcja zamiast komunikacji*, „Cummunio” 1995, č. 6.
11. Chorążka W., *Prasa regionalistyczna a okresie transformacji*, [in:] *Regionalizm, lokalizm, media: materiały z konferencji (Bochnia, 8-10 czerwca 2000)*, E. Chudziński (red.), Prowincjonalna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2001.
12. Czarnecki P., *Etyka*, Kompas II, Warszawa 2006.
13. Czarnecki P., *Marii Ossowskiej nauka o moralności*, Kompas II, Warszawa 2005.
14. Czarnecki P., *V oblasti etických úloh*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2007.
15. Dennis E.E., Merill C.J., *Basic Issues in Mass Communication. A Debate*, Macmillan Publishing Company, New York 1984.
16. Dobek-Ostrowska B., Frasz J., Ociepka B., *Teoria i praktyka propagandy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.
17. Dreier W., *Funktion und Ethos der Konsumwerbung*, Verlag Regensburg, Munster 1965.
18. Dunin K., *Czytając Polskę. Czytając Polskę: literatura polska po roku 1989 wobec dylematów nowoczesności*, W.A.B., Warszawa 2004.
19. *Dziennikarstwo i świat mediów*, Z. Bauer, E. Chudziński (red.), Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2004.
20. Fiebig J., *Nadawca i odbiorca w procesie komunikowania*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 1995.
21. Fiske J., *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem*, Astrum, Wrocław 1999.
22. Geertz C., *O gatunkach zmaconych*, [in:] *Postmodernizm. Antologia przekładów*, R. Nycz (red.), Wydawnictwo Baran i Suszczyński, Kraków 1997.
23. Gęsiarz S., Kudłaszyk A., *Cenzura w Królestwie Polskim - Rzeczypospolitej szlacheckiej*, [in:] *Mass media w systemie komunikacji społecznej w Polsce*, A. Kudłaszyk, A. Małkiewicz, R. Karpiński (red.), Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1995.
24. Gierszewska G., Romanowska M., *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 2002.
25. Gostyrński Z., *Tajemnica dziennikarska a obowiązek składania zeznań w procesie karnym*, ABC, Warszawa 1997.
26. Gross P., *Entangled Evolution: Media and Democratization in Eastern Europe*, Woodrow Wilson Center Press, Waszyngton 2002.
27. Grunberger R., *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987.
28. Gwóźdź A., *Przywódcy na ekranie*, [in:] *Między obrazem a narracją. Szkice z teorii telewizji*, A. Gwóźdź (red.), Wiedza o kulturze, Wrocław 1990.
29. Hardyment Ch., *Rodzina*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1999.
30. Ingarden R., *Książeczka o człowieku*, Wydawnictwo Europa, Wrocław 2001.
31. Janowska K., Mucharski P., *Zawód dziennikarz*, [in:] *Reuqiem dla dziennikarza*, „Magazyn Kulturalny Tygodnika Powszechnego”, 3 czerwca 2001.
32. Jeziorański Nowak J., *Sztuka wychowania obywateli*, „Rzeczpospolita”, 16 listopada 2001.
33. Kamińska-Szmaj J., *Słowa na wolności: język polityki po 1989 roku: wypowiedzi, dowcip polityczny, słownik inwektyw*, Europa, Wrocław 2001.
34. Kaniowski M., *Polska sfera nie-publiczna*, „Krytyka Polityczna” 2003, č. 3.
35. Kapuściński R., *Autoportret reportera*, Znak, Kraków 2003.
36. Kapuściński R., *Wojna futbolowa*, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 2007.
37. Kapuściński R., *Zawód dziennikarz*, „Tygodnik Powszechny”, 3 czerwca 2001.
38. Klimkiewicz B., *Mniejszości narodowe sferze publicznej: reprezentacje, praktyki i regulacje medialne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.
39. Klimkiewicz B., *Mniejszości narodowe sferze publicznej: reprezentacje, praktyki i regulacje medialne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.
40. Kononiuk T., *Prywatność w mediach*, „Studia Medioznawcze” 2005, č. 1 (20).

41. Kowalski T., *Media i pieniądze. Ekonomiczne aspekty działalności środków komunikowania masowego*, Dom Wydawniczy: Przedsiębiorstwo Handlowe TEX, Warszawa 1998.
42. Kozakowska M., *Dziennikarz z naszych stron. Media obywatelskie*, Stowarzyszenie na Rzecz Forum Inicjatyw Pozarządowych, Warszawa 2000.
43. Kupis T., *Zawód dziennikarza w Polsce Ludowej*, KiW, Warszawa 1966.
44. Kwiatkowski P., *Przedsiębiorstwo apokalipsa o etyce dziennikarskiej*, Dom Wydawniczy „Rebis”, Poznań 2003.
45. Latawiec A.M., *Koncepcja informacji biologicznej*, [in:] *Z zagadnień filozofii przyrodoznawstwa i filozofii przyrody*, diel 5, K. Kłósak, M. Lubański, W.S. Ślaga (red.), Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1983.
46. Latawiec A.M., *Istota i sens dezinformacji we współczesnym świecie*, [in:] *Etyka wobec problemów współczesnego świata*, H. Promieńska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003.
47. Lepa A., *Świat manipulacji*, Biblioteka Niedzieli, Częstochowa 1997.
48. Likowska E., *Przegląd ekspertów medialnych*, „Przegląd” 2004, č. 39.
49. Łódzki B., *Agresja, przemoc i terror w telewizyjnych programach informacyjnych w Polsce*, [in:] *Media masowe w demokratyzujących się systemach politycznych. W drodze do wolności słowa i mediów*, B. Dobek-Ostrowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006.
50. Luhman N., *Teoria polityczna państwa bezpieczeństwa socjalnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
51. Mattelart A., *Społeczeństwo informacji*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2004.
52. Mattelart A., *Społeczeństwo informacji*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2004.
53. Mazzoleni G., *Patterns and Effects of Recent Changes in Electoral Campaigning in Italy*, [in:] *Politics, Media, and Modern Democracy*, D. Swanson, P. Mancinii (red.), Praeger, Londyn 1996.
54. McCombs M., *The Agenda-Setting Role of the Mass Media in the Shaping of Public Opinion*, Texas at Austin, <http://sticerd.lse.ac.uk/dps/extra/McCombs.pdf/>.
55. McGinnes J., *The Selling of the President: 1968*, Trident, New York 1968.
56. McLuhan M., *Laws of Media. The New Science*, Oxford University Press, Toronto 1988.
57. McLuhan M., *Wybór pism*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1975.
58. *Media, reklama i public relation w Polsce*, J. Olędzki (red.), Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2005.
59. *Media, reklama i public relations*, J. Olędzki, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2005.
60. Michalski B., *Podstawowe problemy prawa prasowego*, Elipsa, Warszawa 1998.
61. Mocek S., *Dziennikarze po komunizmie*, Scholar: Collegium Civitas Press, Warszawa 2006.
62. Mocek S., *Dziennikarze po komunizmie*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar” Collegium Civitas Press, Warszawa 2006.
63. Nałęcz D., *Zawód dziennikarza w Polsce 1918-1939*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Łódź 1982.
64. Nordenstreng K., Manet G.E., Kleinwachter W., *New International and Communication Order*, A Sourcebook, Prague 1986.
65. Ociepka B., *Dla kogo telewizja? Model publiczny w postkomunistycznej Europie Środkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003.
66. Ogorzały K., „Społeczeństwo obywatelskie” jako konstrukt komunikacyjny, „Studia Medioznawcze” 2005, č. 1 (20).
67. Pietrzykowski K., *Tzw. „interpretacyjne wyroki Trybunału Konstytucyjnego”*, „Przegląd Sądowy” 2004, č. 3.
68. Pisarek W., *Język w mediach, media w języku*, [in:] *Język w mediach masowych*, J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kosińska (red.), Upowszechnianie Nauki - Oświata UN-O, Warszawa 2000.

69. Pokorna-Ignatowicz K., *Problemy zawodowe dziennikarzy w Polsce u progu nowego wieku na podstawie analizy branżowej miesięcznika „Press”, „Studia Medioznawcze” 2001, č. 3.*
70. Pokorna-Ignatowicz K., *Media katolickie w III RP i ich wkład w budowę polskiej demokracji*, [in:] *Media a demokracja*, L. Pokrzycka, W. Micha (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007.
71. Postman N., *Technopol. Triumf techniki nad kulturą*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1995.
72. *Problemy społeczeństwa informacyjnego*, W.L. Zacher (red.), Warszgraf, Warszawa 1992.
73. Ritzer G., *McDonaldyzacja społeczeństwa*, Muza, Warszawa 1997.
74. Roszkowska D., *Wyzwania demokracji medialnej*, [in:] *Przyszłość mediów: zagrożenia*, D. Roszkowska, K. Kopczyński (red.), „Almanach” 2002, z. 1, Międzynarodowe Stowarzyszenie Przyszłość Mediów, Warszawa 2002.
75. Rozumilowicz B., *Democratic Change: A Theoretical Perspective*, [in:] *Media Reform*, M. Price, B. Rozumilowicz, G. Verhulst (red.), Routledge, Londyn 2002.
76. Rudniański J., *Homo cogitans. O myśleniu twórczym i kryteriach wartości*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1975.
77. *Samorząd i demokracja lokalna. Osiągnięcia, zagrożenia i dylematy*, J. Regulski (red.), Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa 2002.
78. Sareło Z., *Media w służbie osoby. Etyka społecznego komunikowania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa 2002.
79. Satori G., *Teoria demokracji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
80. Saxer U., *Journalistische Ethik im elektronischen Zeitalter.*, [in:] *Ethik zur Medienkommunikation*, A. Holderegger, Freiburg 1992.
81. Skarga B., *Teologia negatywna a człowiek*, „Kwartalnik Filozoficzny” 1984, č. 4.
82. Skarżyński R., *Koniec ideologii w demokracji medialnej*, [w:] *Doktryny polityczne i prawne u progu XXI wieku*, M. Maciejewski, M. Marszt (red.), Kolonia, Wrocław 2002.
83. Skrzypczak J., *W kwestii powołania samorządu zawodowego dziennikarzy uwag kilka*, [in:] *W kręgu mediów i polityki*, D. Piontek (red.), Wydawnictwo Naukowe Instytutu Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2003.
84. Ślipko T., *Zarys etyki szczegółowej*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1982.
85. *Słownik myśli politycznej*, Zysk i S-ka, Poznań 2002.
86. Sobczak J., *Tajemnica dziennikarska*, „Studia Medioznawcze” 2005, č. 1 (20).
87. Sorlin P., *Mass media*, Astrum, Warszawa 2001.
88. Souza D., *Illiberal Education. The Politics of Race and Sex on Campus*, The Free Press, New York 1991.
89. Szot L., *Wolność dziennikarzy w polskim systemie prasowym*, *Atla 2*, Wrocław 2003.
90. Szot L., *Niezależny dziennikarz - rzeczywistość czy fikcja?*, [in:] *Media a demokracja*, L. Pokrzycka, W. Micha (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007.
91. *The Media and Morality*, M.R. Baird, W.E. Loges (red.), Prometheus Books, New York 2002.
92. Thompson B.J., *Media i nowoczesność. Społeczne teorie mediów*, Astrum, Wrocław 1996.
93. Tocqueville de A., *O demokracji w Ameryce*, Znak, Kraków 1996.
94. Weber M., *The Methodology of the Social Science*, Macmillan, New York 1949.
95. *Współczesny język polski. Encyklopedią kultury polskiej XX wieku*, J. Bartmiński (red.), Wiedza o Kulturze, Wrocław 1993.
96. Zachera L.W., *Rewolucja informacyjna i społeczeństwo: niektóre trendy, zjawiska i kontrowersje*, Fundacja Edukacyjna „Transformacje”, Warszawa 1997.

97. Zaremba M., *Granice prawa obywateli do informacji o życiu prywatnym osób prowadzących działalność publiczną*, „Studia Medioznawcze” 2005, č. 1 (20).

Dubas Volodymyr

Institute of Political Science, University of Opole, Poland
E-mail: marengodv@mail.ru

Comparative analysis of public diplomacy and foreign policy propaganda

Abstract

Starting from the concept of social diplomacy, in the system of international relations as a form of “soft power”, which appeared and developed in the system of international relations is quite recent. Currently, there is the question of the interdependence of public diplomacy with other forms of communication on the example of the state’s foreign policy. In the first place it concerns propaganda, external policy and state branding. Comparative analysis of the external terms of diplomacy, propaganda and state branding will demonstrate common features, among other things, to promote the political culture of the country, an indication of the place and the role of public diplomacy in the system of external policy.

Keywords: Public diplomacy, soft power, cultural diplomacy, propaganda, public policy, international relations.

Formulation of the problem. Since the concept of public diplomacy as a form of “soft” power has emerged and formed as a systematic practice of international relations’ actors rather recently, the issue of the correlation of public diplomacy with other forms of foreign policy communications of the state, first of all, propaganda and state branding is still relevant for many scientists. The comparative analysis of these concepts shall allow us to define the common and distinctive features of these instruments, including from the perspective of promotion of the political culture of the country, and indicate the place and role of public diplomacy in the system of foreign policy of the state more precisely.

Public diplomacy and foreign policy propaganda. The scientists still have not formed a general approach concerning whether there are fundamental differences between foreign policy propaganda and public diplomacy, or these two communication forms can be considered related or even identical.

The contemporary criticism of the foreign policy propaganda is largely due to its negative historical background, being associated with Communist and Nazi pro-

paganda, the use of methods of manipulation and deceit. In addition, propaganda methods were most widely used in communication in war times. For example, the United States intensified their propaganda efforts during the Second World War, the Cold War, as part of their psychological campaigns in the 1990-ies as well as in the early 2000-ies during the “war on terrorism”. In more peaceful times, the United States placed an emphasis on development of public diplomacy.

There are many definitions of propaganda. According to the most neutral definition, propaganda is the distribution or promotion of certain ideas. Propaganda performs the information and directive function, indicating to the audience what it should think of a particular issue and how it should act. In this case propaganda is not always concealed from its target audience. David Welch considers propaganda to be a focused effort to influence the opinions of target audiences through the communication of ideas and values to serve the interests of the facilitator that allows us to speak about the relationship of the concepts of foreign policy propaganda and public diplomacy [1, 2].

However, while highlighting the rather broad nature of these definitions, other concepts emphasize the manipulative nature of propaganda communication. According to them, propaganda is the deliberate, systematic effort to create an impression, manipulate understanding, and manage behavior to obtain a response (reaction or effect), which corresponds to the intention of the propagandist. This type of communication keeps certain issues concealed from target audiences, emphasizes other issues and distorts reality perceived by its target audience. A characteristic feature of propaganda according to such concepts is considered to be the strict control over distributed information. Contrasting with the open nature of communications in public diplomacy provides a basis for certain scientists to claim about the difference between propaganda and public diplomacy [1, 3-5].

In between these diametrically opposed concepts there is a division of propaganda into black, grey and white one. Black propaganda is based on false information or a combination of truth and lie, and the source of these messages allegedly is a third party. Grey propaganda contains materials of questionable nature, and its source may be unknown. White propaganda has a clear origin and contains true and accurate information. Based on this, some scientists argue that white propaganda and public diplomacy are identical [6].

Accordingly, the term “public diplomacy” was considered the new name of propaganda not only during the 1970-ies and 80-ies, when the practice of public diplomacy was still new, but also in the early 2000-ies. A former U.S. Deputy Secretary of State Richard Holbrooke said in 2001: “We need ... public diplomacy, or public relations, or psychological wars, or – if you really want to talk straight – propaganda”. At the same time, Wilson Dizard, who worked at the U.S. State Department and the U.S. Information Agency for almost thirty years, claimed that the Information Agency added some new meanings to propaganda, which resulted in the approval of a new notion of public diplomacy [7].

Edmund Gullion, the author of the term “public diplomacy”, explained its difference from propaganda as follows: “Besides the existence of a government agency the assignment of which is to work with information about the US and explain our policy, more important is the interaction between groups, people and cultures across national borders, and the influence on how groups and people in other countries think about foreign affairs, react to our policy and influence the policies of their governments. To denote this activity, at the Fletcher School we tried to find an appropriate name. I would like calling it propaganda... But propaganda always had a negative undertone in this country. Therefore, in order to describe the entire range of communications, information and propaganda, we decided to choose the “public diplomacy” [7].

To determine the aspects common for these forms of foreign policy communication, and the aspects in which they differ, it is advisable to analyze the objective, content, tools, forms and context of public diplomacy and foreign policy propaganda usage in today’s world.

Both public diplomacy and foreign policy propaganda are designed to achieve the same ultimate goal – the influence on the decision making of a political initiative object.

Common for these two forms is the fact that both of them are pre-arranged and represent the needs and intents of the communicator. Both forms of foreign policy communication are aimed at the general public and opinion leaders of other countries, however, the audience of propaganda can be much wider and include the ruling elite of the state.

From the viewpoint of the initiatives’ subjectivity public diplomacy and foreign propaganda differ. In the first case, the subjectivity of initiatives is wider, when the public authorities and their coordinated NGOs and even commercial organizations initiate practices, while in the second case the public authorities or their agencies act as subjects. Besides, the propaganda and psychological operations are often coordinated by the Ministry of Defense, while a crucial role in the development of public diplomacy usually belongs to the Ministry of Foreign Affairs.

Different subjectivity of foreign policy communication is due to the fact that in the modern world propaganda and public diplomacy are normally used in different contexts. The first is an instrument of war, while the second is an instrument of peace, the first is used mainly as part of military operations, while the second – as part of support for a “normal” government policy. An example may be the practice of the United States of America. After the announcement of the “global war on terrorism” by the US the discussions about the common and the distinctive aspects of public diplomacy and propaganda have moved to a new level of development. The US intensify foreign policy propaganda during the war and crisis, developing public diplomacy mainly during the peaceful periods, in particular because during the war, information becomes one of the core factors for the victory and the more intense the conflict is, the more aggressive is usually the information campaign.

The content of propaganda, with regard to a whole range of initiatives of this communicative form and public diplomacy may differ. Propaganda focuses on controlling the information and manipulating with it, while certain information may remain hidden from target audience. Public diplomacy is an open communication and it focuses on the transmission of accurate and true information. Accordingly, in the first case, the target audience perceives a message with the support of manipulation and deceit, and in the second case - due to the formation of trust.

Although both public diplomacy and foreign policy propaganda can and should reach a certain level of trust from their target audiences, the ways of obtaining trust are different. The information spread through public diplomacy is trusted over a long period of time, because facts and information is true. Propaganda is aimed at ensuring trust over a much shorter period of time, sufficient to achieve political goals, after which deceit and manipulation may be disclosed.

From this also follows the short-term nature of foreign policy propaganda in the modern world, compared to public diplomacy. From the first quick results are expected, the second is aimed at the support of the medium-term and long-term objectives of foreign policy. Of course, the aggressive propaganda of a state can create obstacles to the successful development of its public diplomacy when quiet time comes.

In general, foreign policy propaganda is used in “win-lose” situations, that is, it accompanies the actions of the propaganda initiator aimed at achieving significant advantages over the object of communication. Theoretical advances concerning public diplomacy show that the situation “win-win” is peculiar rather for public diplomacy, as both the subject and the object benefit from the spreading of information and dialogue. However, the practice of public diplomacy also provides evidence of “win-lose” situations.

Both forms of foreign political communications use a similar set of tools – working with mass media, forming their own information channels, spreading printed materials and video materials, carrying out integrated information campaigns. However, the general range of tools used in public diplomacy is broader, and is characterized by having the level of cooperation and dialogue, and development of relations with the public abroad. Even in the case of white propaganda, when the reliable information is used, propaganda narrows the ways of thinking of the target audience and forms their thoughts and perception. At the same time, public diplomacy, based on the educational methods and two-way communication, facilitates the broadening of thinking on both parties [7].

Common and distinct features of public diplomacy and foreign policy propaganda are systematized in **Table 1.2**

Table 1.2 Comparison of public diplomacy and foreign policy propaganda

	Foreign Policy Propaganda	Public Diplomacy
Aim	Achieve influence on the decision making of a political initiative object	Achieve influence on the decision making of a political initiative object
Subject	State Coordinated by the Ministry of Defense	Governmental, non-governmental and commercial organizations Coordinated by the Ministry of Foreign Affairs
Object	Political leaders, opinion leaders, the public, mass media	Opinion leaders, the public, mass media
Context	War	Peace
Content	Range from the true facts of disinformation and deceit	True information, facts
Nature of communication	One-sided	Two-sided
Relation to foreign political goals	Supports short-term goals	Supports medium-term and long-term goals
Tools	Strategic communications and campaigns	Strategic communications, campaigns and tools for forming relations and dialogue
Efficiency conditions	Secrecy, control of information	Openness, achieving mutual trust

Thus, both forms of foreign policy communications are still widely used by states, however, they are not identical, although they have much in common. Depending on the context, any form can be effective and support the foreign policy goals of the state.

However, from the point of view of promoting political culture and ideology public diplomacy is the key tool. Propaganda is rather intended to achieve short-term goals and create a desired perception for a short period of time.

Public diplomacy, conveying the values of the state-initiator, influences the amendment of the value system of a target state to the extent of undermining its political culture, which, moreover, is long-term in nature.

Public diplomacy is an instrument of foreign policy communication of various actors in international relations – the supranational and the state ones, including large, medium and small states. The latter, due to their small weight on the global stage and limited resources, use public diplomacy more with the purpose of legitimization of their national interests in view of the international community, focusing only on certain instruments, primarily, in the area of establishing cooperation and dialogue.

Being one of the forms of soft power and tools of foreign policy communication, public diplomacy has common aspects with foreign policy propaganda, state branding and cultural diplomacy, which are still widely used by states today.

If in the initial stages of its development, public diplomacy had common objectives with propaganda (dissemination of information) using various tools and based on two-way communication, at the present stage of the society development public diplomacy is far more efficient than propaganda, allowing to form relationships of trust and understanding.

Conclusion. Cultural diplomacy has the objectives similar to public diplomacy, however, the latter is often positioned as an additional, informal “voice” of a country and not strictly associated with direct foreign policy objectives which can decrease its efficiency. Complementing each other, the state branding and public diplomacy are separate forms of foreign policy communication that differ in the parameters of time limits (public diplomacy is a long-term initiative) and the number of directly involved subjects (the leading institution public of diplomacy is the Ministry of Foreign Affairs).

REFERENCES

1. Garth S. Jowett, Victoria O'Donnell. Propaganda and persuasion. – London : Sage Publications, 2006. – p. 448
2. David Welch. Powers of Persuasion // History Today – 1999. - 49. – 1999. - p.24-26.
3. Thymian Bussemer. Propaganda. Konzepte und Theorien. – Wiesbaden : VS Verlag fuer Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage GmbH, 2005.
4. Peter Van Ham. War, lies, and videotape: public diplomacy and the USA's war on terrorism // Security Dialogue. – 2003. - vol. 34 no. 4. - p. 427-444.
5. Hansen, Allen C. USIA: Public diplomacy in the computer age. - Praeger Publishers, 1989. - 262 p.
6. G.G. Poczepcow. Propaganda i kontrpropaganda. – K. : Centr, 2014 r. – 256 p.
7. Dizard, Wilson P. Jr. Inventing public diplomacy: The story of the U.S. information agency. – Boulder, CO : Lynne Rienner Publishers, Inc, 2004. – 255 p.
8. Jan Melissen. The new public diplomacy: between theory and practice // The new public diplomacy. Soft power in international relations [Ed. Jan Melissen]. – 2005. - New York : Palgrave Macmillan. – p. 11.

Marta Gluchmanova

Technical University in Kosice, Faculty of Manufacturing Technologies
with the seat in Presov, Department of Humanities, Presov, Slovakia

Dialogue and understanding in the european and world communities

Abstract

The aim of the paper is to give information about the dialogues and presentations concerning understanding within the European and world communities.

Keywords: education, dialogue, ethics, philosophy, values, responsibilities.

Ministry of science and education of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv with Council for Research in Values and Philosophy. Washington, USA, H. Skovoroda Institute of Philosophy of NAS of Ukraine, T. Shevchenko National University of Kyiv Akademia Pedagogiki Specjalnej (APS). Warsaw, Poland, Philosophical Foundation of Ukraine as well as Polskie Towarzystwo Uniwersalizmu organized an international Conference The Philosophy Of Dialogue And Understanding In The Construction Of The European And World Communities on June 22-24, 2016 in Lviv, Ukraine.

The aim of the conference was determined by the desire to identify philosophical and intellectual basis for finding mutual understanding and dialogue in today's globalized world, which is exposed to new types of hostility and confrontation. The global society, which represents a mosaic of different cultures, religions and social systems, is entering a new phase of conflict caused by contradictory ideological, political, and metaphysical approaches to solving key issues of human development. The core of modern conflicts outlined primarily by problematic choice of universal value priorities, to justification for which involved different philosophical and related political approaches. It is obvious that the current intellectual and humanitarian potential of mankind faces the challenge of finding common ways for productive

international dialogue - which requires in particular, identify and overcome such the ideological and metaphysical conditions that have caused the historic tragedy of the twentieth century.

The organisers proposed to analyse the previous intellectual-philosophical traditions and work

together on the elaboration of philosophical approaches that are based on the current potential of scientific and cultural development, and allow rethinking the nature of mind, reason and person towards overcoming hidden irrational traps on the humanitarian and civilized way for freedom and humanistic progress of peoples and societies. They were particularly interested in discussions involving Ukrainian, Polish and other national contexts of intellectual and socio-political and cultural experiences.

The areas for discussion were very different: Creating understanding – engaging through philosophy; Logical and metaphysical search for dialogue in Philosophy of Lviv-Warsaw school; philosophical understanding the crisis and transformation processes; crises in spirituality and culture and ways of their overcoming; interaction of identity and cultural diversity in an era of globalization; prerequisites for dialogue in the information society; communicative, discursive and situational truths of dialogue; semiotic factors of communication, dialogue and social reality; political transformations and alterations in the public thinking in the context of globalization; changes in thinking on an individual, group and social levels in contemporary societies; challenges to Ukrainian philosophy and the changes in thinking in the context of European area; challenges to Polish philosophy and the changes in thinking; dialogue development among national identities in Europe and problem of nationalism and xenophobia in contemporary world; social phobias and new forms of discrimination; value alterations in contemporary society towards tolerance and empathy; freedom and responsibility as values of mutual understanding; modern religious identity and secularism; the problem of embodied mind in the light of contemporary neuroscience; building positive excitement – the importance of emotion; parrhezia as a factor of development and the transfiguration of subjectivity; bioethics as a philosophical perspective; development of democratic institutions and promotion of civil society; development of civic education and related cultural issues; intercultural dialogue in the multicultural social space;

Two plenary sessions were represented by the following philosophers and their presentations: *Serhiy Prolyeyev* (Kyiv) The European Identity and the Ukrainian Perspective; *Vasyl Gluhman* (Slovakia) Dialogue of Ethical Theories: Kant and Consequentialism; *Wilhelm Dancă* (Romania) For Sake of United Europe: Tolerance, Dialogue and Hospitality; *Olha Homilko* (Kyiv) Values Dynamics under Conditions of Global Uncertainty and Local Instability: Risks and Prospects; *Tadeusz Buksiński* (Poland). Nationalisms and the possibility of dialog; *Anatoliy Yermolenko* (Kyiv) Global Ethos and Universality Ethics of Discourse in the Contemporary World; *Ouyang Kang* (China). World Complexity, Value Conflicts and

Human Wisdoms in the Global Time; *Edward J. Alam* (Notre Dame University in Lebanon) Philosophy of History and Political Transformation: Re-membering Walter Benjamin; *Anatoliy Karas'* (Lviv) Civil Identity as a Phenomenon of Civilizational Mutual Understanding.

Within the first section *Civil Society and Civilizational Process* were included the following contributions: Lyudmyla Yaroshenko (Kyiv) Civil Society and Civil Identity in Globalized Space of Contemporaneity; Mariya Bratasiuk (Lviv) Defense of Human Rights as a Core Component of the Ukrainian National Idea Content; Dan Chițoiu (Romania) European Cultural Horizon and the Meanings of Reason; Oksana Kozhemyakina (Cherkasy) Dialogic Background of Philosophy of Trust: in Context of Globalization; O. Korzhov (Kyiv) European Identification and Forming of Mutual Continental Public Space; Yaroslav Pasko (Kyiv) Postcolonial Society: Values Modernization or Post-Soviet Neo-Traditionalization?; Ivan Lysyi (Kyiv) Intercultural Dialogue as Ideologeme; Valeriy Dzhun' (Lviv) Dialogue and Mutual Understanding in Situation of Intercivilizational Dissonance ; Ihor Karivets (Lviv). The Importance of Philosophical Culture for Reaching of Mutual Understanding between Ukrainians and European Nations; Nina Balasanian (Kharkiv). Civil Society and Civil Identity in the Perspective of Mutual Understanding in the Globalized Space.

Scientific and Educational Factors of Formation of Mutual Understanding Intentions was the title of the second section. The most interesting presentations included for example: Tomasz Zimny (Poland) Role of Educational Constructivism in Democratic Competences Formation; Oleh Perepelytsia (Kharkiv) Actualization of Enlightenment Strategies of Emancipation; Nataliya Pytetska (Kharkiv) Bioethics as a Method of Human Activity Regulation and Control;

Janina Świrko-Pilipczuk (Poland) Neoliberalism in University Upbringing, Its Values and Aims; Tetiana Shchirytsia (Kyiv) Dialogue and Monologue in Social Ethics Teaching; Tetyana Sobol' (Kyiv) Influence of Philosophical Education upon Sustainable Development of the Ukrainian Society.

In the third section *The Question of Identity: Religious and Secular Dimensions* the presenters pay attention to the problem of identity: Nadiia Hapon (Lviv) Transformations of Contemporary Identities: from Baumanian Types of Lifestyle to Civil Responsibility; Teresa Żółkowska (Poland) On the Relation with the Otherness; Anatoliy Saliy (Poltava) Human Loneliness in Yevhen Zamyatin's Anti-Utopia "We"; Mariya Kohanovska (Lviv) Religion in the Age of Anthropocentrism; Liudmyla Ryzhak (Lviv) Network Society: Challenges of Social Consolidation; Barbara Więckowska (Poland) Discourse of Body in Plato's State. Medicalization as a Symptom of Totalitarianism.

Communicative Conditions and Specificities of Dialogue was the topic of the following philosophers and their papers Ivan Karpenko (Kharkiv) Link between Meaning and an Individual Perception as Overcoming Contradictions of Misunderstanding; Friedrich von Petersdorff (Germany) Temporal Structures of Dialogue and Understanding; Mariya Kashuba (Lviv) Knowledge/Cognition of

History as a Means of Mutual Understanding; Vasyl Lysi (Lviv) Dialogue in the Context of the Theoretical and the Practical: L. Feuerbach, G. Hegel and Contemporaneity; Kateryna Horbenko (Donetsk-Vinnytsya) Argument to the Justice in as an Aim to Restore Harmony; Borys Poliarush (Lviv) J. Habermas: Peculiarities of Dialogue in the Contemporary Society; Iryna Dobropas (Lviv) Problem of Mutual Understanding: Gender Context.

The last section within the international conference *Discursive and Ethical Features of Dialogue and Axiology of Mutual Understanding* was the lace for presenting the next papers:

Victor Levytskyi (Kyiv) Values and Modernity: towards Posing a Question; Volodymyr Protsyshyn (Cherkasy) Ethical and Socio-Cultural Factors of Human Dialogicness; Svitlana Loznytsia (Kyiv) Multiculturalism as the Problem of Reconciliation; Viktoria Omelchenko (Kyiv) Dialogue of Cultures in the Context of Intelligent World Community Construction; Antonina Kosykh (Nikopol) Spiritual and Moral Potential of Dialogue in the Contemporary World; Oresta Losyk (Lviv) Memory as the Experience of Human Culture: Historiosophical and Ethical Contexts; Valentyna Luchanska (Kyiv) Developmental Tendencies of Ecology of Culture in Information Society.

The last plenary session was dedicated to Lviv-Warsaw School: Włodzimierz Tyburski (Poland) Dialogue as a Possibility of the Contemporary Formation of the World; Stepan Ivanyk (Poland). On the Multicultural Dimension of Lviv-Warsaw School; Andriy Synytsya (Lviv) Possibility of Dialogue between the Continental and the Analytic Philosophy on the Example of the Lviv-Warsaw School; Jacek Moroz (Poland) Ajdukiewicz's Radical Conventionalism and Alethic Relativism; Hubert Bożek (Poland) The Question of Intersubjectivity. On the Margin of Izydora Dąbska – Ludwik Fleck; Andrzej Ciążela (Poland) Agnosticism and Realism in Theory of Cognition and Philosophy of Science as Suggestions for Defining the Plane of Pluralist Dialogue of Contemporaneity; Yaroslav Hnatyuk (Ivano-Frankiv'sk) Dialogic Communication Model in Logical Theory; Andrzej Góralski (Poland) Seminar on Philosophy of Values; Jan **Łaszczyk** (Poland) Andrzej Grzegorzczuk – Pedagogical Inspiration; Yaroslav Prytula (Lviv) Search for the Rational Basis of Dialogue by Lviv-Warsaw School: philosophy - mathematics – art; Oleh Hirnyi (Lviv) Professor Andrzej Grzegorzczuk's Heritage as a Significant Factor of Communication, Dialogue and Social Reality; Krystyna Najder – Stefaniak (Poland) Andrzej Grzegorzczuk's Ethics; Rafał Kur (Poland) The Lviv-Warsaw School of Multiculturalism.

The last activity of all participants within the *round table* was discussion dedicated to the Europe And Ukraine – Axiology Of Mutual Understanding. The most interesting were two presentations: Oleksandr Bilokobyl's'kyi (Donets'k - Kyiv) Discussion of Particular Axiologies as a Factor of Global Ethics Formation and Roman Dodonov (Donets'k - Vinnytsya) Discursive Factors of Conflict in Donbas.

Marta Gluchmanova

Technical University in Kosice, Faculty of Manufacturing Technologies
with the seat in Presov, Department of Humanities Presov, Slovakia

Michaela Joppová

Institute of Ethics and Bioethics, Faculty of Arts, Prešov University in Prešov

World philosophy day/night 2016

Abstract

The author stressed and emphasized some of the most interesting papers and informations which were presented during the World philosophy day/ night in Paris (France) as well as in Presov (Slovakia).

Keywords: philosophy, UNESCO, ethics, Aristotle, Leibniz.

Department of Bioethics UNESCO in cooperation with the Institute for Ethics and Bioethics and the Institute of Philosophy, Faculty of Arts, Prešov University organized the first annual event UNESCO Philosophy Day / Night, which will take place in Slovakia on 10 November 2016 in Prešov. The event was held on the occasion of the World Day of Philosophy (World Philosophy Day). UNESCO commemorates this day of November every year on the third Thursday. The purpose of the day was to highlight and honor the contribution of philosophy in the creating of human thought and human culture and appreciate its irreplaceable role in the personal development of individuals. The history of philosophy and ethics has been the common theme of a series of lectures, text seminars and workshops organized by UNESCO Philosophy Day / Night 2016 in Presov.

In this day organizers prepared the parallel series of lectures, seminars and the student workshops for experts and the general public. Lecture series began with the theme *Kynik in the history of Diogenes* (L. Flachbartová), following *The model of philosophical ethics (Aristotle, Kant)* (V. Bilasová), which raised the issue of solving many issues actual also for the present time. Other philosophical task is about lecturer *Notes in philosophy G. Marcel: Philosophy of Hope* (M. Palenčár). The presentation *J.S. Mill Art of Life* (V. Gluchman) has been raised for the present time highly topical issues of life and art, as well as its perception in terms of

the past. The latest lectures were devoted to the history of philosophy: *Philosophy of history in Scotland and the German Enlightenment* (S. Zákutná) and *The other as different in philosophy E. Levinas* (P. Sucharek).

The development of ethics was largely contributed by Aristotle, and therefore the parallel text seminars started a debate on the subject *Aristotle: Nicomachean Ethics* (K. Komenská) and *Baruch Spinoza: Ethics* (J. Kalajtšidis - M. Joppová). Text seminars were part of discussions on two major philosophers *Martin Heidegger: Being and Time* (P. Olejár), *Emanuel Levinas: Totality and Infinity* (P. Sucharek). Discussions *Homophobia from the perspective of philosophy and ethics* and *Morality and hedonism appearance* took place in the student workshops.

In 2016 we celebrated World Philosophy Day immediately after International Day for Tolerance. This coincidence was deeply significant, given the link between tolerance and philosophy. Philosophy thrives on the understanding of, respect and consideration for the diversity of opinions, thoughts and cultures that enrich the way we live in the world. As with tolerance, philosophy is an art of living together, with due regard to rights and common values. It is the ability to see the world with a critical eye, aware of the viewpoints of others, strengthened by the freedom of thought, conscience and belief.

A Night of Philosophy was a nocturnal happening that aims to create the conditions of an encounter between philosophy, art and the general public. Director-General of UNESCO - Irina Bokova sent message that „ ... *philosophy is more than an academic subject; it is a daily practice that helps people to live in a better, more humane way.*” Philosophical questioning is learned and honed from the youngest age, as an essential key to inspiring public debate and defending humanism, which is suffering the violence and tensions in the world. Philosophy does not offer any ready-to-use solutions, but a perpetual quest to question the world and try to find a place in it. Along this road, tolerance is both a moral virtue and a practical tool for dialogue. It has nothing to do with the naive relativism that claims everything is equally valid; it is an individual imperative to listen, all the more striking because it is founded on a resolute commitment to defend the universal principles of dignity and freedom. In 2016, UNESCO celebrated the birthdays of two significant philosophers, Aristotle and Leibniz, who contributed to the development of metaphysics and science, logic and ethics. Both of them, a few centuries apart and in very different cultural contexts, placed philosophy at the core of public life, as the center piece of a free and dignified life. People celebrated this spirit, they opened spaces for free, open and tolerant thinking. On the basis of the mentioned dialogue, people have the tendency to build stronger cooperation between citizens, societies and States, as a lasting foundation for peace.

A Night of Philosophy, organized within 2016 World Philosophy Day, was a nocturnal happening that aims to create the conditions of an encounter between philosophy, art and the general public. From early Friday, 18 November 2016 to late Saturday, 19 November 2016 in collaboration with the French National Commis-

sion for UNESCO, the seventh edition of “A Night of Philosophy” was organized at UNESCO Headquarters.

Built on a concept successfully deployed on previous occasions by the French philosopher and stage director Mériam Korichi, in Paris, London, Berlin, New York and Helsinki, A Night of Philosophy, in its standard format, was a 12-hour special event opened to the general public. It involved a large number of philosophers providing a panorama of Philosophy in the world today and new and enriched perspectives on the missions of UNESCO. The anniversaries of Aristotle and Leibniz, and the overarching theme of tolerance, was given specific prominence in the programme. The idea was to occupy simultaneously the available spaces of the UNESCO buildings, to propose “Philosophy à la carte” in interaction with the strong visual and architectural identity(ies) of UNESCO Headquarters.

The event used multiple parallel spaces, and included traditional philosophy lectures and a range of more innovative activities, such as commissioned art installations, live performances, film and video screenings intended to explore philosophy in creative, aesthetic, playful and provocative ways. Indeed, the numerous spaces of UNESCO Headquarters were as many possibilities of philosophical practices and itineraries.

What was at stake was to shift boundaries and question divisions, by way of inviting each participant to think actively about today’s world; to position the public (physically in Paris and in the world through digital communication) at the core of the event. Philosophy at UNESCO opened up to the public, offering a moment of suspended time, an interruption, pushing the limits of common conventions, confronting and hybridising artistic visions and philosophical conceptions and elaborations.

The whole event offered many interesting speeches dedicated e.g. to Nietzsche (Hamed Fouladvind), Kierkegaard (Sharon Krishek), tolerance (Rainer Forst), moral relativism (Paul Boghossian), building civil society in Palestine (Islah Jad) Diversity in Philosophy (Nele Goutier, Lianne Tijhaar), freedom and security (Regina Kreide), Buddhist and Confucian ethics (Cho Eun-su, Wei Xiao), etc. Philosophers from Slovakia, who in their presentations devoted to Augustine Dolezal (Vasil Gluchman), fiction and reality (Martin Vacek) and virtual reality (Jozef Sivak) for the first time participated in the global event at the headquarters of UNESCO in Paris.

UNESCO Philosophy Day / Night 2016 was full of intellectual stimuli and efforts concerning critical reflection, but in accessible formats, which, I believe, many people may be encouraged to be concerning philosophy became interested not only as a cultural heritage, but also as a dynamic and continually evolving sphere of thought, no less relevant today than in the past. It can therefore be concluded that, strictly speaking, it was a celebration of philosophy - and human thinking in complex form.

Ivica Gulášová

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n.o., Slovakia

Ján Hruška

ZDRAVSTAR, Ružomberok, Súkromná gynekologická ambulancia, Slovakia

Starostlivosť o rómske ženy v gravidite */ Care of gypsy women in pregnancy*

Abstract

The authors focuses on the contribution for health and especially care important for gypsy women in pregnancy. Gypsy women are an ethnic group that live permanently in Slovakia and require a different approach due to their traditional culture and lifestyle. The survival of the gypsy culture often causes an obstacle to their integration into society. Improper conditions in which the gypsy lives and how their lives are signed under unfavorable health status of the gypsy community does not assist the situation. The gypsy community is dominated by distrust of majority society, which is reflected by the issues between the healthcare and the gypsy community. Gypsy personality is characterized its somatic, socio - cultural and psychological specificities. Importantly is focus on family than on work. Life is for gypsy highest value. Therefore, birth rates and fertility is higher among gypsy women. Gypsy family is patriarchal with a strong male authority. The family is three-generation and multi-generational, social considerably dependent on kinship, has strong ancestral ties. Gypsy woman in pregnancy is necessary to determine her attitude towards health and this attitude can either reinforce or change. It is necessary that gypsy women learn to care for themselves during pregnancy and beyond, in order to avoid damaging their health, but most of their unborn child.

Keywords: Gypsy ethnicity , pregnancy , cultural particularities , values, norms and customs of gypsy health care.

ÚVOD

Rómska osobnosť je charakterizovaná svojimi somatickými, sociálno - kultúrnymi a psychickými osobitosťami. Medzi somatické špecifiká patrí horší zdravotný stav, niektoré antropologické znaky (napr. odlišná farba pleti, vlasov, očí, častejší výskyt krvnej skupiny B). Medzi sociálne - kultúrne špecifiká patria odlišné tradície, viera, hodnoty, spoločenské zväzky a kontakty, súdržnosť, vnútorná hierarchia a delenie, vlastné normy a zákony, jazyk, vzdelanie (Navrátil, Janebová, 2010). Psychické osobitosti rómskej osobnosti sú vlastnosti, ktoré sú dané geneticky alebo sú produktom socializácie, bývajú problémom pri súžití s majoritou. Psychické charakteristiky treba poznať, pretože majú veľký význam

aj pri verejno – zdravotníckych aktivitách. Osobitnú pozornosť si zasluhujú rómske ženy v období tehotenstva.

Patrí sem:

- odlišný temperament
- výrazná či nápadná emotivita
- správanie vyplýva z odlišnej sociálnej skúsenosti
- komunikácia je charakterizovaná nevyhraneným užívaním jedného jazyka
- uvažovanie závisí od aktuálnych emócií
- myslenie je pragmatické, zamerané na bezprostrednú užitočnosť a len na krátkodobú prítomnosť
- rómske etnikum má inú štruktúru inteligencie
- pozorujeme aj nízku výkonovú motiváciu
- vôľa a sebaovládanie sú málo rozvinuté (Žiaková, 2005).
- sú otvorení, ľahko nadväzujú kontakty
- nepodporuje sa individualita, súťaživosť, vyniknutie a osobné ambície

HODNOTY, NORMY, ZVYKY RÓMOV

Život má pre Rómov najvyššiu hodnotu. Všetko, čo vedie k zachovaniu a pokračovaniu života, má vysokú hodnotu, všetko, čo vedie k ohrozeniu alebo obmedzovaniu života je vnímané negatívne. Dôležitejšie je zameranie na rodinu ako na prácu. Rodina má vo všeobecnosti funkciu sociálnu a ochrannú, psychologickú, ekonomickú a vzdelávaciu. Rómska rodina je patriarchálna s výraznou autoritou muža. Rodina je trojgeneračná či viacgeneračná, značne sociálne závislá od príbuzenstva, má silné rodové väzby. V rodine si všetci vzájomne pomáhajú a podporujú sa, každý v nej má svoje presne vymedzené miesto (Jandourek, 2003). Rómske etnikum je špecifické v mnohých oblastiach.

PÔRODNOSŤ A PLODNOSŤ

Pôrodnosť a plodnosť je vyššia u rómskych žien. Plodnosť je vyššia vo všetkých vekových kategóriách, najviac u 15-19 ročných žien. Pôrodnosť a plodnosť závisí od integračného správania, na jednu ženu majoritnej populácie v SR pripadá 1,2 deti, na jednu Rómku 3 deti, na Rómku v osadách 4,6 detí. Priemerný vek pri prvom pôrode vykazuje nižšie hodnoty oproti ostatnému obyvateľstvu, u Rómkov je tento vek 21,1 rokov, v osadách 19,6 rokov, v SR 24,6 rokov. U rómskych žien pozorujeme zvýšený počet detí narodených mimo manželstva (Chytil, Matulayová, 2011).

STAROSTLIVOSŤ O TEHOTNÚ RÓMSKU ŽENU A MATKU

Žena zabezpečuje chod rodiny, domácnosti, vychováva deti, poslúcha svojho muža, jedlo pre rodinu musí zabezpečiť akýmkoľvek spôsobom, zabezpečuje pre

rodinu základnú obživu. Jedným zo špecifík v ich živote môžeme považovať aj priebeh tehotenstva. Na jeho priebeh vplyvajú mnohé faktory. Je preto dôležité sa venovať tejto oblasti a rómske ženy v tehotenstve poučiť, ako sa majú o seba starať. Zdravotná výchova je výchova k zdravému životnému štýlu. Potreba byť zdravým patrí medzi základné podmienky života človeka. Zdravie nie je trvalý stav, preto je veľmi dôležité sa o svoje zdravie starať. Dôležité je to najmä v období tehotenstva. U rómskej tehotnej ženy je potrebné zistiť jej postoj k zdraviu a v tomto postoji ju buď upevňovať, alebo ho zmeniť (Prucha, 2004). Predpokladom fyziologického priebehu tehotenstva je, aby rómska žena bola na tehotenstvo psychicky a fyzicky dobre pripravená, čo môže dosiahnuť len dostatočnou výchovou k zdraviu (zdravotnou výchovou) a pravidelnými návštevami poradne. Je potrebné, aby sa rómske ženy naučili starať sa o seba počas tehotenstva aj mimo neho, aby tak predišli poškodeniu vlastného zdravia, ale hlavne ohrozeniu svojho ešte nenarodeného dieťaťa. Samotnú starostlivosť o rómske tehotné ženy môžeme rozdeliť na dve časti:

Prvá časť je odborná zdravotná starostlivosť pred pôrodom, ktorá sa realizuje v prenatalnej poradni. Túto starostlivosť zabezpečuje odborný lekár v spolupráci s pôrodnou asistentkou.

Druhá časť starostlivosti je zdravotná výchova k tzv. „samo“ starostlivosti, ktorú by si mala tehotná žena zabezpečovať sama. Vzhľadom na nízke zdravotné uvedomenie a nízku úroveň vzdelania u rómskych žien aj počas tehotenstva, je potrebné takúto ženu vychovávať a radiť jej, čo by mala v tehotenstve robiť a čoho sa vyvarovať.

ODBORNÁ ZDRAVOTNÁ STAROSTLIVOSŤ PRED PÔRODOM

Starostlivosť pred pôrodom sa vykonáva v ambulancii - najčastejšie - obvodného ženského lekára. V súčasnej dobe je táto starostlivosť dostupná všetkým tehotným ženám v mieste bydliska, alebo v jeho blízkosti. Úlohou prenatalnej starostlivosti je diagnostikovať tehotenstvo a diferencovať tehotenstvo na fyziologické, rizikové a patologické, sledovať priebeh tehotenstva. V prevažnej miere u rómskych žien je tehotenstvo diagnostikované ako rizikové vplyvom rôznych faktorov, ktoré všeobecne znevýhodňujú život Rómov. A to je jeden z dôvodov, prečo by mala tehotná rómska žena navštevovať prenatalnú poradňu.

FREKVENCIA NÁVŠTEV PORADNE

Tehotenstvo trvá 40 týždňov alebo 10 lunárnych mesiacov alebo 280 dní. Obdobie tehotenstva delíme na tri trimestre.

I. trimester trvá od 1. do 12. týždňa

II. trimester trvá od 13. týždňa do 25. týždňa

III. trimester trvá od 26. týždňa do 40. týždňa

Frekvencia návštev poradne je:

1. v prvých štyroch mesiacoch každé štyri týždne
2. v 5. - 7. mesiaci každé tri týždne
3. v 8. - 9. mesiaci každé dva týždne
4. v 10. mesiaci každý týždeň

Celkový počet návštev v prenatálnej poradni je priemerne 10 krát počas celého tehotenstva (Machová, Kubátová, 2010). Žiaľ, rómske tehotné ženy majú počet návštev v poradni veľmi nízky alebo žiadny.

ŽIVOTOSPRÁVA TEHOTNEJ RÓMSKEJ ŽENY

1. výživa tehotnej - výživa a zdravie tehotnej ženy a jej dieťaťa navzájom veľmi súvisia. Stav dieťaťa po narodení je odrazom stavu výživy a zdravia matky ešte pred narodením. Nesprávna výživa resp. nedostatočný prírastok na váhe v priebehu tehotenstva nepriaznivo vplyvajú na plod. U žien, ktoré sú nedostatočne živé, je vysoké riziko predčasných pôrodov a samovoľných potratov. Predčasné pôrody sú následkom aj nedostatku vitamínu E a komplexu vitamínov B. Výskyt nedonosených a podvyživených plodov môže ovplyvniť najmä nedostatok bielkovín v strave (Svačina, Mullerová, Bretšnajdrová, 2012). S nedostatočnou výživou matiek súvisí aj úmrtnosť novorodencov a výskyt vývojových chýb u dieťaťa. Počas tehotenstva by mala žena priať 8 - 12 kg. Jednou z možností, ako môže žena posúdiť, či je jej výživa správna, je kontrola prírastku hmotnosti aspoň raz za mesiac (v poradni) .

Strava tehotnej má obsahovať tieto biologicky potrebné látky:

- základné živiny - tuky, cukry, bielkoviny
- vitamíny, z ktorých má najväčší význam pre správnu výživu v tehotenstve najmä vitamín: A, B, C, D, E, K
- minerálne látky, z ktorých sú pre tehotnú ženu najdôležitejšie železo, vápnik a fosfor

Racionálna výživa, ktorá je potrebná najmä v období tehotenstva, má niekoľko významov:

- obsahuje všetky látky, ktoré sú potrebné k zdravému vývoju plodu
- znižuje nebezpečenstvo vzniku nadmernej hmotnosti - obezity
- znižuje vznik zubného kazu
- znižuje nebezpečenstvo vzniku anémie
- dodáva telu všetky látky, ktoré sú nevyhnutné pre uchovanie obranyschopnosti organizmu, čím znižuje nebezpečenstvo vzniku niektorých ochorení
- podporuje správne hojenie rán (Komárek, Provažník, 2011).

2. abúzy (zlozvyky, nemierne užívanie) v živote tehotnej - medzi abúzy radíme alkohol, nikotín a drogy. Všetky spomínané látky, ktorých užívanie medzi

Rómami je veľmi rozšírené, majú na priebeh tehotenstva, no najmä na vývoj plodu negatívny vplyv (Špatenková, et. Al., 2004). Spôsobujú mnohé komplikácie, napríklad potraty, predčasné pôrody, vrodené vývojové chyby plodu, nezrelosť plodu, abstinenčné príznaky u novorodenca, mentálnu retardáciu u detí... Toto sú veľmi dôležité fakty, ktoré by mala vedieť každá tehotná rómska žena, aby si bola vedomá, akému riziku vystavuje svoje dieťa. Pri zisťovaní či rómska žena fajčí, užíva drogy či alkohol, rómska žena väčšinou túto skutočnosť zatajuje a ak priznáva, tak nikdy neuvedie správny údaj.

3. hygiena ženy v tehotenstve - tehotná rómska žena by mala počas tehotenstva dodržiavať zvýšenú hygienu, pokiaľ jej to podmienky dovoľujú. Vodu na umývanie by mala použiť prevarenú, ak nie je z overených zdrojov, aby sa predišlo zaneseniu infekcie na rodidlá, čo môže viesť k predčasnému odtoku plodovej vody a vnútromaternicovej infekcii plodu. V hygiene by nemala zabudnúť ani čistotu pokožky, vlasov a hygienu dutiny ústnej a zubov.

4. oblečenie v tehotenstve, vzhľadom na rast plodu a zvyšovanie hmotnosti tehotnej, je potrebné zmeniť spôsob obliekania a prispôsobiť ho aj ročnému obdobiu. Odev by mal byť vzdušnejší a voľnejší, v zimnom období teplejší, aby sa žena chránila pred nachladnutím a vírusovými infekciami. Obuv v tehotenstve je veľmi dôležitá, lebo zvyšujúca hmotnosť tehotnej a tlak plodu na cievy spôsobujú opuchy dolných končatín a kŕčové žily (Hegyi, Šulcová, 2006). Podľa možnosti, aké má tehotná rómska žena, môžeme poradiť nákup obnoseného šatstva a obuvi.

5. sexuálny život v tehotenstve - v tejto oblasti je potrebné rómske ženy poučiť, že promiskuita (striedanie viacerých partnerov) v tehotenstve nie je prípustná, pretože sú vystavené riziku nákazy pohlavnými chorobami - kvapavka, syfilis, trichomoniáda, ktoré môžu preniesť aj na plod. Nie je na škodu, ak tehotná žena je informovaná o možnosti používania kondómu, aby predišla možnosti nakaženia pohlavnou chorobou. Keďže je všeobecne známa pohlavná aktivita Rómov a strach rómskych žien, aby si v čase tehotenstva nenašli novú partnerku, žijú rómske ženy aj v tomto období veľmi aktívne (Moricová, Bartošovič, Hegyi, 2013). Môžeme ich poučiť o zmene polôh pri pohlavnom styku, ktoré nie sú náročné a sú šetrné k plodu.

6. hygiena životného prostredia rómskej tehotnej ženy - prostredie, v ktorom žijú rómske ženy je v prevažnej miere znečistené (odpad, ľudské výkaly, výkaly od zvierat) a vytvára podmienky na vznik infekčných chorôb.

V priestoroch obydliia sa nachádzajú zvieratá (psi a mačky), ktoré nikdy neboli zaočkované, sú to väčšinou túlavé zvieratá a sú nosičmi rôznych infekčných chorôb, ktoré po nakazení u tehotnej ženy spôsobujú potraty a ťažké vývojové chyby a deformácie plodu. Takéto zvieratá je potrebné odstrániť a odpad z prostredia zlikvidovať. Napriek tomu, že kanalizácia a voda v obydliah Rómov chýba, môžu si postaviť suché toalety a pokiaľ majú studňu, môžu si ju udržiavať, aby im do nej nič nespadlo (voda musí byť vyšetrená). Podmienky na bývanie majú rómske tehotné ženy obmedzené, ale je treba dbať na to, aby nebývali v spoločnej

domácnosti s blízkymi, ktorí majú infekčné ochorenie, ako je tuberkulóza, infekčná hepatitída, ovčie kiahne, rubeola a pod. (Hegyi, Šulcová, 2006)

7. pravidelné prehliadky v poradni pre tehotné - úlohy prenatalnej poradne boli spomenuté vyššie a ich význam pre zdarný priebeh tehotenstva je veľký. Rómska tehotná žena musí pochopiť význam prenatalnej poradne, preto je potrebné jej vysvetlovať, čo sa bude s ňou diať a prečo je to dôležité. Neustála kontrola tehotenského preukazu fyziologický priebeh tehotenstva potvrdí úspešnosť presvedčania. Rómska žena musí vedieť, že žiadny problém nesmie potláčať, ale má navštíviť lekára. Je vhodné, aby rómska žena poznala a vedela o prípadoch, dôvodoch, kedy je nutné, aby navštívila lekára alebo priamo pôrodnické pracovisko – bolesti brucha, tvrdenie brucha, odtok plodovej vody, krvácanie, ak ju pošle obvodný lekár po termíne, ak necíti pohyby plodu, ak sa cíti veľmi zle, má závraty a bolí ju hlava, eventuálna zvracia. Rómske ženy nedokážu niekedy posúdiť, čo sa s nimi deje a preto využívajú služby rýchlej zdravotnej pomoci. A ak im nič nie je, tak sa vrátia domov, ale pri najmenšom probléme sú schopné si túto zdravotnú pomoc zavolať znova a opakovane. Ide tu o výslovné zneužívanie aj napriek tomu, že nejde o život zachraňujúci výjazd, ktorý podlieha spoplatňovaniu v prípade, že išlo o zavádzanie (Hegyi, Šulcová, 2006). Pretože vymáhanie poplatku je viac ako nereálne, náklady idú na úkor zdravotnej poisťovne. Nehovoriac o tom, že možno v tej chvíli potrebuje pomoc naozaj vážne ohrozený pacient.

8. príprava na prijatie na pôrodnické pracovisko (na pôrod) – rómske ženy prichádzajú na pôrodnické pracovisko (pôrodnú sálu) často vôbec nepripravené: nemajú základnú dokumentáciu, ktorá je nutná pre prijatie, vrátane tehotenského preukazu, nemajú so sebou ani predmety na osobnú hygienu a bielizeň, nehovoriac o osobnom hygienickom stave (Morícová, Bartošovič, Hegyi, 2013). Preto už počas tehotenstva tehotnú rómsku ženu poučíme o tom, ktoré veci si má pripraviť do nemocnice a najneskôr jeden mesiac pred pôrodom jej to dôraznejšie pripomenieme. Sú to väčšinou predmety osobnej a intímnej hygieny, župan, papuče, jednorazové plienky pre novorodenca. Dokumenty, ktoré by mala mať pri prijatí, by si mala uložiť spolu a v prípade, že jej niektoré chýbajú, je potrebné jej ich pomôcť vybaviť. Veľmi často sa stáva, že nemajú karty zdravotného poistenia, že si ich medzi sebou požičiavajú.

9. príprava na príchod novorodenca – ekonomické podmienky rómskych tehotných žien nedovoľujú nachystať veľkú výbavičku, ale každá žena by si počas tehotenstva mala chystať aspoň základné oblečenie podľa ročného obdobia, vrátane oblečenia, ktoré si zoberie do pôrodnice pre narodené dieťa po prepustení. Tu môžeme odporučiť nákup obnoseného detského oblečenia. Netreba zabudnúť, že rómske ženy držia spolu a detské oblečenie si požičiavajú.

Bezpodmienečne však musí byť vypraté, čisté a vyžehlené. Tehotenstvo skoro každej rómskej ženy prebieha rizikovo v súvislosti s faktormi, ktoré sú typické v živote Rómov. Ich minimalizáciou môžeme priebeh tehotenstva kladne podporiť, ale konečný výsledok je predsa len na tehotnej rómskej žene.

Výchovu k zdraviu tvoria princípy zohľadňujúce požiadavky jednotlivca a celej spoločnosti, ktorá výchovu ako takú realizuje. Výchova k zdraviu je určená širokým masám ľudí spoločnosti, je určená pre deti, dospelých, starých, pre ženy, mužov, teda pre všetkých bez rozdielu pohlavia, príslušnosti, kultúry a rasy. Tento fakt nás oprávňuje tvrdiť, že výchova k zdraviu je multidimenzionálna, lebo svojím pôsobením zasahuje do rôznych oblastí – dimenzií života človeka s cieľom zlepšiť kvalitu jeho života vo vzťahu k zdraviu (Komárek, Provazník, 2011).

ZÁVER

Súčasný stav priebehu tehotenstva u rómskych žien je v prevažnej miere rizikový a má negatívny dopad najmä na priebeh pôrodu, zdravotný stav novorodenca a priebeh nasledujúceho tehotenstva. V budúcnosti sa negatívny dopad môže odraziť aj na zdravotnom stave rómskej ženy, ktorý sa v súčasnej dobe považuje za dobrý. Cílené výchovné pôsobenie na jedinca zámerne ovplyvňuje jeho správanie, vedomosti a mení jeho postoje. Takýmto cíleným výchovným pôsobením je aj plán zdravotnej výchovy, či zdravotného pôsobenia určený tehotným rómskym ženám. Tento plán umožňuje rómskym tehotným ženám pochopiť priebeh tehotenstva a poskytuje možnosti, ako predísť alebo zabrániť pôsobeniu tým rizikovým faktorom, ktoré negatívne ovplyvňujú priebeh tehotenstva. Plán zdravotnej výchovy jednoduchou formou podáva účelné informácie o tehotenstve, priebehu pôrodu, šestonedelia tak, aby boli zrozumiteľné a aby si tehotná rómska žena zapamätala a začala ich uplatňovať aj vo svojom správaní k zdraviu v tehotenstve tak, aby jej tehotenstvo prebiehalo fyziologicky a pôrod i novorodenec nevykazoval odchýlky od normálu.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. MACHOVÁ, J., KUBÁTOVÁ, D. et al. 2010. *Výchova ke zdraví*. Praha: Grada, 2010, 291s., ISBN 978-80-247-2715-8
2. MORICOVÁ, Š., BARTOŠOVIČ, I., HEGYI, L. 2013. *Znevýhodnené skupiny vo verejnom zdravotníctve*, VEDA, Bratislava 2013, ISBN 978-80-224-1278-0.
3. NAVRÁTIL, P., JANEBOVÁ, R. et al. 2010. *Reflexivita a posuzovanie životní situace klientiek a klientu sociální práce*. Hradec Králová: Gaudeamus, 2010, 196s., ISBN 978-80-7435-038-2
4. HEGYI, L., ŠULCOVÁ, M. a kol. 2006. *Odporúčanie pre zachovanie zdravia*. Bratislava, Charis s.r.o, 2006, ISBN 80-88743-64-8
5. CHYTILOVÁ, O., MATULAYOVÁ, T., 2011. *Výzvy pre sociálne profesie v modernej spoločnosti*. Prešov: Prešovská univerzita, 2011, 112s., ISBN 978-80-555-0336-3
6. JANDOUREK, J. 2003. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2003, 231s., ISBN 80-7178-749-3
7. PRUCHA, J. 2004. *Interkulturní psychologie*. Praha:Portál, 2004, 199s., ISBN 80-7178-885-6
8. SVAČINA, Š., MULLEROVÁ, D., BRETŠNAJDROVÁ, A. 2012. *Dietologie pro lékaře, farmaceuty, zdravotní sestry a nutriční asistenty*. Praha: Triton, 2012, 331s., ISBN 978-80-7387-347-9
9. ŠPATENKOVÁ, N. et al. 2004. *Krízová intervence pro praxi*. Praha: Grada, 2004, 200s., ISBN 80-247-0586-9
10. ŽIAKOVÁ, E. 2005. *Psychosociální aspekty sociální práce*. 2. vyd. Prešov: Akcent Print, 2005, 232s., ISBN 80-968932-1-1

Konrad Harasim

Siedlce University of Natural Sciences and Humanities,
Department of Social Science and Security, Poland
E-mail: konrad.harasim@uph.edu.pl

Wolność – odpowiedzialność – bezpieczeństwo jednostki. Konteksty aksjologiczne i funkcjonalne w filozofii Ericha Fromma / *Freedom – responsibility – individual safety. Axiological and functional contexts in Erich Fromm's philosophy*

Abstract

Freedom, responsibility and safety are categories which penetrate each other. However, in the specialist literature they are more often examined separately. Freedom and security are fundamental values, which are followed by specific needs and aspirations of individuals and groups. They should be treated as specific desiderata of human existence. Complementarity of the analyzed concepts is indisputable, however, responsibility and safety are “secondary” to freedom. On the threshold of the era of hyper globalization only drawing the line clearly – which I will try to propose – at individual freedom and public safety gives a chance to ensure multidimensional welfare of societies.

Fromm is of the opinion that contemporary humans marginalize themselves in relation to nature or in confrontation with their surroundings. Human beings have become reified and their potential has been changed into resources, which should be treated as assets and aimed at gaining the highest profits. International relations are brought to the role of alienated beings, and each one of them reaches the feeling of safety only by integrating with the community.

As I have proven, maintaining social ties guarantees the sense of safety and, thereby gives the possibility to use one's potential freely.

Keywords: freedom , responsibility, individual safety, Erich Fromm's philosophy.

WPROWADZENIE

Zaryzykuję stwierdzenie, że w zasadzie całość filozofii Fromma skupia się na uchwyceniu różnic pomiędzy indywidualną a społeczną rzeczywistością. Filozof postawił sobie zadanie odpowiedzieć na pytanie: gdzie jest miejsce

jednostki w społeczeństwie i jak struktura społeczna oraz czynniki biologiczne owo miejsce determinują?

Typ charakteru człowieka stanowi punkt wyjścia do zdiagnozowania rzeczywistej społecznej i indywidualnej sytuacji jednostki. To właśnie orientacja charakterologiczna jest źródłem faktów społecznych w których uczestniczy człowiek. Czynnikiem ten odpowiada na pytanie: czy człowiek jest zły czy dobry? Jaki typ człowieka jest pożądany w społeczeństwie – jaki daje szczęście a jaki prowadzi do destrukcji? Kiedy człowiek jest wolny i bezpieczny jednocześnie?

Wolność w myśli humanistycznej rozumiana jest jako „moc” człowieka, który na drodze korzystania z rozumu i wyobraźni wzbogaca swoje życie. Dzięki czemu może się samorealizować eksplorując różne kierunki rozwoju. Rozwój ten opiera się na dwóch filarach, z jednej strony na dążeniu do maksymalizacji wolności a z drugiej ograniczaniu swojej wolności na rzecz bezpieczeństwa poprzez podporządkowywanie się sprecyzowanym regułom. To pozostawanie pomiędzy pełną wolnością a zapewnienie poczucia bezpieczeństwa wiąże się z konstytuowaniem procesu indywidualizacji: *nigdy nie możemy się uwolnić* od dwóch rozbieżnych dążeń. Jedna z nich wyprowadza nas [...] z bytowania przysługującego raczej zwierzętom ku bardziej ludzkiej egzystencji, od przynależności ku wolności, a druga wzbudza tęsknotę [...] ku stopieniu się z przyrodą, ku pewności i bezpieczeństwu¹.

Z jednej strony człowiek jest ukierunkowany na samorealizację, samokształcenie, samookreślenie czy samostanowienie na drodze ciągłego poszukiwania poprzez aktywność twórczą – przy zachowaniu pełnej odpowiedzialności. Odpowiedzialności rozumianej jako nienaruszalność norm. Natomiast z drugiej strony poświęcenie własnej indywidualności, czyli pozostawienie odpowiedzialności za decyzje w narzuconym kodeksie postępowania. Owy kodeks, który cechuje się stałością ale wymaga subordynacji daje poczucie bezpieczeństwa. U Fromma odnajdujemy połączenie kultury współczesnej z psychiką człowieka: *człowiek współczesny, uwolniony od więzów pre-indywidualistycznego społeczeństwa, które zapewniając mu bezpieczeństwo ograniczało go zarazem, nie zyskał wolności w sensie pozytywnego urzeczywistnienia swego indywidualnego „ja” - a więc ekspresji swych intelektualnych, uczuciowych i zmysłowych możliwości. Wolność, mimo że przyniosła mu niezależność i władzę rozumu, uczyniła go samotnym, a przez to lęklwym i bezsilnym.*

*Owa izolacja jest nie do zniesienia i ma on do wyboru albo ucieczkę przed brzemieniem wolności ku nowym zależnościom i podporządkowaniu, albo dążenie do pełnej realizacji wolności pozytywnej, która opiera się na jedności i niepowtarzalności człowieka.*² Człowiek jest jakby zawieszony pomiędzy wolnością odpowiedzialną za rozwój a odpowiedzialnością odpowiedzialną za bezpieczeństwo.

1 E. Fromm, *Szkice z psychologii religii*, Warszawa 1966, s. 27.

2 Fromm E., *Ucieczka od wolności*, Warszawa 1970, s. 20.

DROGI DO WOLNOŚCI A DROGIE BEZPIECZEŃSTWO

Ontogenetyczne i filogenetyczne narodziny człowieka, dają mu niezbywalne prawo do niezależności i wolności³. W związku z powyższym, niezależność i wolność można osiągnąć tylko wtedy, gdy człowiek się sam ogranicza na rzecz bezpieczeństwa. Proces wzrostu jest silnie skorelowany z procesem negacji, rezygnacji a określonych dążeń czy atrybutów.

Erich Fromm postulował, żeby tożsamość definiować poprzez zdefiniowanie „ja” indywidualnego – rozumianego, jako ukształtowany byt urzeczywistniający się na szczeblu autoświadomości i świadomości. Konstytuowanie „ja” to proces dynamiczny i wielopłaszczyznowy, na który wpływają, tak czynniki zewnętrzne (kulturowe, społeczne) jak i wewnętrzne (intelekt, poziom motywacji, rozwój emocjonalny).⁴

W *Sercu człowieka*⁵ – Fromm rozwija swoje wcześniejsze mniejsze koncepcje⁶, wzbogacając rozważania na temat człowieka o kontekst społeczno-kulturowy. Filozof postuluje aby konstrukcję osobowości oprzeć na syndromie rozpadu⁷ i syndromie wzrostu⁸. Syndrom rozkładu składa się z syndromów: nekrofilii (instynkt utożsamiany z miłością śmierci), narcyzmu oraz orientacji symbiotyczno-kazirodziej i jest odpowiedzialny za destrukcyjne działania jednostki wobec społeczeństwa. Przeciwnym jemu, jest syndrom wzrostu obejmujący: biofilii (wymierzona przeciwko nekrofilii, miłość do życia), miłość do człowieka (w opozycji do narcyzmu) oraz niezależność.

To właśnie analizie nekrofilii i biofilii, poświęcę znaczą część swojej pracy. Podstawowe pojęcia filozoficzne miłość, szczęście sprawiedliwość i śmierć, które wyjaśniam na podstawie koncepcji filozoficznej Fromma, postaram się przedstawić w formie swoistego kontinuum. Miłość, którą Fromm traktuje jako najwyższą cnotę, generuje (nie jako przy okazji) szczęście – co prowadzi do pełnowartościowego i satysfakcjonującego funkcjonowania człowieka - tak dla siebie samego jak i dla społeczeństwa. Zachwianie, któregoś z komponentów miłości (o czym pisze poniżej) dezorganizuje realizację potrzeb i wpływa na utratę zaufania – rodzi się poczucie niesprawiedliwości. Owo poczucie niesprawiedliwości czy niemoicy rozbudzać może tendencje nekrofilne, implikujące zachowania destrukcyjne. Naiwnością, z mojej strony, byłoby twierdzenie, że przedstawię wszystkie poglądy Ericha Fromma na temat miłości czy śmierci. Zadanie, jakie sobie postawiłem to przybliżenie podstawowych idei postulowanych przez filozofa.

Fromm w swych licznych publikacjach, dosyć szczegółowo i wieloaspektowo rozpatrywał konstrukcję ludzkiej natury. Sądzę, że rudymentem do dalszych rozważań jest Frommowski rozróżnienie człowieka od zwierzęcia. Uważał, że człowiek, w przeciwieństwie do zwierzęcia, nie żyje w pełnej symbiozie ze Światem.

3 Fromm E., *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*. Poznań 1999, s.28

4 Fromm. E, *Serce człowieka*, Warszawa 1999, s.41

5 Ibidem, s. 57

6 Por. Ucieczka od wolności, O sztuce miłości

7 Fromm E. . *Serce człowieka*, op. cit., s 58.

8 Ibidem, s, 59

Jesteśmy nierozdzieloną częścią natury ale korzystając z rozumu możemy się od niej dystansować, czego nie potrafią zwierzęta. Człowiek zyskuje dzięki temu samoświadomość acz jednocześnie traci poczucie bezpieczeństwa⁹.

„Człowiek jest obdarzony rozumem; jest bytem obdarzonym świadomością, uświadamia sobie siebie, swego bliźniego, swoją przeszłość oraz możliwość swojej przyszłości. Ta świadomość samego siebie jako odrębnej jednostki, świadomość krótkotrwałości życia, faktu, że człowiek rodzi się niezależnie od swej woli i że umiera wbrew tej woli, że umrze przed tymi, których kocha, albo że oni umrą przed nim, świadomość swojej samotności i wyodrębnienia, swojej bezbronności wobec sił przyrody i społeczeństwa – wszystko to czyni jego odosobnione, z niczym nie związane istnienie więzieniem nie do zniesienia”¹⁰

Wpływ samoświadomości i świadomości na człowieka i powiązany z nimi dystans wobec rzeczywistości powodują, że postrzega on siebie jako wyobcowanego – jako element który należy a zarazem nie należy do całości. Człowiek znajduje się w sytuacji swoistego odizolowania, bezdomności mentalnej, samotności, która jest źródłem niepokoju. Właśnie przewyciężenie samotności jest według filozofa najgłębszą potrzebą, której niezaspokojenie rodzi frustracje czy wręcz prowadzi do niezrównoważenia psychicznego.

Pośród proponowanych przez Fromm środków zaradczych, mających pokonać samotność a tym samym wprowadzić dobrostan pozwalający na dalszy rozwój, szczególne miejsce zajmuje miłość. Ma ona za zadanie zmienić poczucie alienacji i poczucie współistnienia. Jednocześnie frommowska miłość nie jest uczuciem opierającym się na absolutnej zależności. Uzależnienia od drugiej osoby są dla Fromma patologiami (masochizm, sadyzm).

Miłość jest aktywną siłą w człowieku, siłą, która przebija się przez mury oddzielające człowieka od jego bliźnich, siłą jednoczącą go z innymi; dzięki miłości człowiek przewycięża uczucie izolacji i osamotnienia pozostając przy tym sobą, zachowując swą integralność. W miłości urzeczywistnia się paradoks, że dwie istoty stają się jedną, pozostając mimo to dwiema istotami¹¹

Miłość zatem jest tu procesem w wyniku którego dwoje ludzi, przy zachowaniu autonomii zaczyna tworzyć nowy byt – związek. Taki związek oparty być musi na czterech komponentach: trosce, odpowiedzialności, poszanowaniu i poznaniu.

Jako modelowy przykład troski Fromm proponuje relację matki do dziecka, przy czym zastrzega, że troska nie może opierać się li tylko na deklaracjach ale przede wszystkim na działaniu. Odpowiedzialność u Fromma to „potrzebą zaspokajania wyrażonych i niewyrażonych potrzeb drugiej istoty ludzkiej”¹². Filozof podnosi w tym miejscu, że odpowiedzialność łatwo może przejść w stan dominacji nad drugim człowiekiem, dlatego też niezbędnym okazuje się kolejny komponent: poszanowanie. Poszanowanie rozumiane jako: „zdolność przyjmowania człowie-

9 Fromm E., *Anatomia ludzkiej...*, op. cit., s.31

10 Fromm E., *Serce człowieka*, op. cit., s 62.

11 Fromm E., *O sztuce miłości*. Warszawa, 2006, s 13.

12 Fromm E., *Wojna w człowieku*. Warszawa 1994, s 34.

ka takim, jaki jest, zdawania sobie sprawy z jego niepowtarzalnej indywidualności. Poszanowanie oznacza pragnienie, aby drugi człowiek mógł się rozwijać i rosnąć taki, jaki jest. Tak więc poszanowanie zakłada brak chęci wyzysku. Chce, aby kochana osoba wzrastała i rozwijała się dla jej własnego dobra i w sposób dla niej odpowiedni, a nie po to, aby mi służyć. Jeżeli kocham drugiego człowieka, to czuję się z nim jednością – z nim lub z nią – ale z nim takim, jaki jest, a nie takim, jakim ja bym potrzebował, aby był jako narzędzie moich celów” (Fromm, 2006, s. 39).¹³ Rzeczywiste poszanowanie musi opierać się na podmiotowym traktowaniu drugiej osoby. Na uwzględnieniu jej indywidualności.

Czwartym komponentem jest poznanie. Bez poznania nie możliwa byłaby troska, odpowiedzialność czy pozasnowanie. Poznanie staje się podstawą do współistnienia ale jest procesem a nie stanem.

Miłość, jako „rozwiązanie problemu ludzkiego istnienia” stałą się inspiracją tak dla etyki społecznej, antropologii filozoficznej jak i filozofii uniwersalizmu.¹⁴

Miłość jest niejako rudymenem do prawidłowego rozwoju. Przewycięża samotność i pozwala człowiekowi być szczęśliwym. Zaspokojenie potrzeb jest u Fromma naczelnym dążeniem każdego człowieka. Począwszy od wspomnianej miłości, poprzez twórczość, braterstwo, stabilność psychiczną czy indywidualizm. Zaspokojenie potrzeb i ukonstytuowanie siebie samego ma zapewnić szczęśliwe życie : „dążenie do umysłowego zdrowia, do szczęścia, miłości i produktywności tkwi w każdym człowieku, który nie urodził się jako umysłowy i moralny idiota”¹⁵

Erich Fromm miłość do życia definiuje jako biofilie w opozycji do nekrofilii – miłości do śmierci. W przeciwieństwie do Freuda, Fromm nie traktuje popędu do śmieci jako równorzędnego z popędem dożycia. Źródła pędu do destrukcji upatrywał we frustracji potrzeb natomiast pęd do życia jest jakby niezbywalny, fundamentalny. Nekrofilia rozwija się tylko wtedy gdy nie ma możliwości do pełnego rozwoju biofilii.

„...nie ma bardziej zasadniczej różnicy między ludźmi, pod względem psychologicznym i moralnym, niż różnica pomiędzy tymi, którzy kochają śmierć i tymi, którzy kochają życie; pomiędzy nekrofilami i biofilami”¹⁶

Zatem nikt nie jest ukonstytuowany na stale biofilnie czy nekrofilie. Człowiek ma w sobie obydwa „komponenty” z tym, że w różnych proporcjach. Generatorem zachowań jednostki jest tendencja silniejsza. Osoba z tendencją biofilijną za cel swojego życia obiera dążenie do szczęścia, które jest wartości dodaną dążenia do miłości a nie poszukiwaniem nowych podniet.

Wyształcenie oddziaływania na rzeczywistość to podstawowy cel człowieka tylko taki człowiek może być w pełni szczęśliwym i tylko taki może dać szczęście innym. Szczęście u Fromma jest nierozzerwalne z miłością – uważa, że bez miłości

¹³ Ibidem, s. 39

¹⁴ E. Fromm, *Miłość jako rozwiązanie problemu ludzkiego istnienia* (w:) J. Kosiewicz (red.), *Współczesna filozofia człowieka. Wybór tekstów* (t. 2), Wyd. AWF, Warszawa 1985, s. 27-39

¹⁵ Fromm E., *Zdrowe społeczeństwo*, Warszawa 1996, s. 275.

¹⁶ Fromm E. *Serce człowieka, op. cit.*, s. 46.

nikt nie może być prawdziwie szczęśliwym. Owy indywidualizm, będzie przez mnie jeszcze podniesiony.

Wspomniana zasada wzajemności, jest tak samo źródłem szczęścia i spełnienia jak i frustracji. Nie zawsze przestrzegana, skutecznie uniemożliwia funkcjonowanie sprawiedliwego społeczeństwa czy sprawiedliwego świata. Socjopsychodynamiczne koncepcje Fromma dotyczące rozwoju człowieka dużą uwagę poświęcają dzieciństwu. To właśnie w dziecko jest idealnie przystosowane do świata – bezgranicznie wierzy w dobro, miłość i sprawiedliwość. Pierwotna ufność dziecka jest unicestwiana przez otoczenie.¹⁷ Rozczarowanie otoczeniem powinno prowadzić do uniezależnienia się i eksploracji świata w celu wzbogacenia swojej osobowości. Częstokroć jednak rozczarowanie życiem poczucie niesprawiedliwości prowadzi do destrukcji. Silne i stałe poczucie sprawiedliwości jest jednym z filarów efektywnego zaspokajania potrzeb a zatem prawidłowego rozwoju, rozwijaniem tendencji biofilnych.

Fromm nie określił jednoznacznie genezy nekrofilii, zaznaczył jedynie, że za jej powstawanie odpowiadają zarówno czynniki biologiczne jak i społeczne. Czynniki wpływające na rozwój nekrofilii to wzrasta stanie w środowisku nie stymulującym do rozwoju, unikanie bliskich związków z ludźmi czy schizogenny klimat w najbliższym otoczeniu.¹⁸ Nekrofilia jest psychopatologicznym rozwojem jednostki blokującym biofilie.

Miłość do śmierci, fascynacja złem, kontemplowanie aktów przemocy czy agresji nie może być stymulatorem prawidłowego funkcjonowania. W pracach Fromma (o czym już wspomniałem) znajdujemy postulat, żeby nie traktować równorzędnie instynktu życia z instynktem śmierci.¹⁹ Jeżeli zatem nekrofilia jest skutkiem deprivacji potrzeb, zaburzenia postrzegania swojej sytuacji, to narzędziem naprawczym jest psychoterapia.

„Zorientowanie śmierć” znajduje bowiem swoje odzwierciedlenie w bardziej skomplikowanych procesach psychicznych czy konstytuującej się strukturze postaw, nastawień czy przekonań. Człowiek o tendencji nekrofilnej nie ufa rzeczywistości, nie wierzy w przyszłość. Realnie traktuje tylko fakty z przeszłości, które są identyfikowalne i usystematyzowane. Wszystko co minęło traktowane jest jako idealne. Kolejnym przejawem charakteru nekrofilnego jest przeświadczenie, że jakiegokolwiek problemy rozwiązuje się za pomocą siły, przemocy – agresji. Rozwiązaniem wszystkich problemów przed którymi stoi człowiek i świat jest destrukcja, zniszczenie a nie modyfikacja czy praca nad sobą.²⁰

Zwrócenie się ku śmierci, znajduje swoje odbicie w zainteresowaniu tym co mechaniczne, sztuczne. Otaczanie się przedmiotami bo tylko one nie wysyłają komunikatu zwrotnego, nie wchodzi z człowiekiem w interakcję. Świat staje się zbiorem przedmiotów, które SA substytutem relacji z ludźmi, co w prostej linii prowadzi do autodestrukcji. Człowiek staje się

17 Fromm E., *Anatomia ludzkiej ...*, op. cit., s.42

18 Fromm E. *Serce człowieka*, op. cit., s 53.

19 Por str3

20 Fromm E. *Serce człowieka*, op. cit., s 61.

„częścią totalnej maszynierii, którą kontroluje i która jednocześnie ją kontroluje”²¹

Pochylając się nad rozwojem i formowaniem się charakteru nekrofilnego filozof zauważa, że skłonności nekrofilne nie są paralelne wobec biofilii, są jej alternatywą. Nekrofilia rozwija się tylko wtedy gdy zostaje zahamowana biofilia. Zaproponowane przez Fromma wieloaspektowy portret psychologiczny Hitlera jest znakomita egzemplifikacją tego czym jest tendencja nekrofilna - przedstawił czynniki motywacyjne determinujące niszczenie otoczenia które opanowują całokształt osobowości oraz warunki wewnętrzne i zewnętrzne niezbędne do wy-modelowania się „orientacji na śmierć”.²² Tym samym Fromm dowodzi, że Hitler jest typowym przykładem nekrofilii charakterologicznej. Popęd so śmierci nie zawsze objawia się tak spektakularny sposób, Hitlerowi pozwoliła na to sytuacja geopolityczna.

Erich Fromm modyfikując teorie Freuda i proponując swój projekt człowieka i społeczeństwa. Człowiek rozpatrywany przez Fromma przez pryzmat „orientacji charakterologicznej” odznacza się: świadomością, że najistotniejszy dla człowieka jest rozwój osobowości; wiedzą, że aby to osiągnąć niezbędna jest dyscyplina i poznanie rzeczywistości; integracją z otoczeniem w którym żyje; dążeniem do maksymalnego wzrostu.²³

W *Zdrowym społeczeństwie*²⁴, Fromm przedstawia teorię specyficznych i uniwersalnych dążeń ludzkich. Twórczość przeciwstawiona jest tu destrukcyjności, jako wadliwemu sposobowi zaspokajania transcendencji²⁵. Pozostałe naczelne potrzeby i metody ich zaspokajania to: ustosunkowanie się (miłość vs narcyzm), zakorzenienie (braterstwo vs kazirodztwo), tożsamość (indywidualizm vs konformizm stadny); układ odniesienia (rozum vs irracjonalizm). Jednak tylko miłość, braterstwo, twórczość, indywidualizm czy rozum są pożądanymi sposobami zaspokajania potrzeb. Na tej drodze człowiek może być szczęśliwy, uzyskać pewność siebie poprzez prawdziwe relacje z otoczeniem. Aby zmniejszyć przerażające poczucie izolacji i samotności, ludzie mogą przyjąć jedną z trzech mechanizmów ucieczki: autorytaryzm, czyli skłonność do rezygnacji niepodległość i zjednoczenie z silnym partnerem; niszczyicielstwo, mechanizm ucieczki na celu zniesienie innych osób lub rzeczy; oraz zgodności lub podporządkowania czyjejs indywidualności w celu zaspokojenia potrzeb innych. Dylemat ten można rozwiązać tylko przez pryzmat wolności, którą jest spontaniczna aktywność.

Odpowiedzialność, u Fromma pełni funkcję „potrzebą zaspokajania wyrażonych i niewyrażonych potrzeb drugiej istoty ludzkiej²⁶”. Szczególny nacisk kładzie on na odpowiedzialność w miłości – która wielokrotnie postrzegana jest jako obowiązek a nieprzyjemność²⁷. Fromm podnosi, że odpowiedzialność często przesadza się w chęć dominacji. Współczesny człowiek marginalizuje siebie w relacji

21 Fromm E., *Anatomia ludzkiej...*, op. cit., s.167

22 Ibidem, s 119

23 E. Fromm, *Mieć czy być*, s. 111-112.

24 Fromm E., *Wojna w człowieku*. Warszawa 1994, s 45.

25 Ibidem, s. 78.

26 Ibidem, s. 96

27 E. Fromm, *Mieć czy być*, op. cit., s. 134.

z naturą czy w konfrontacji z otoczeniem. Człowiek został zreifikowany a jego potencjał zamieniony w zasoby, którymi ma traktować jako aktywa, celem osiągnięcia jak największego zysku. Relacje międzyludzkie sprowadzone są do roli wyobcowanych istot, a każda z tych istot prawdziwe poczucie bezpieczeństwa osiąga tylko w momencie zintegrowania się ze społecznością.

Jak dowiodłem, utrzymywanie więzi społecznych jest gwarantem poczucia bezpieczeństwa.

PODSUMOWANIE

Nawet jeżeli nie zgodzilibyśmy się z postulatami Fromma, że bez miłości wzajemnej nie możemy być szczęśliwi, nie możemy w pełni uczestniczyć w społeczeństwie – czyli być wolnym a jednocześnie bezpiecznym – to oddać mu trzeba, że koncepcja sama w sobie jest prospołeczna, idealistyczna. Właśnie ten idealizm, jest, jak mi się wydaje, przeszkodą do wdrożenia całościowo Frommowskiej teorii i przeniesienia jest na pole empirii. Prowadzone badania nad orientacją nekrofilną czy bibliofilną odnajdziemy w psychologii klinicznej.²⁸ Fromm „pozwała” na współistnienie obydwu tendencji (bio i nekrofilnej) w pojedynczej strukturze osobowości – ale silnie skategoryzowana droga do osiągnięcia szczęśliwego życia, wydaje się być – jeżeli nie nazbyt wąska – to zbyt ufająca w socjologizm. Odnajduję brak konsekwencji u Fromma w opisywaniu nekrofilii, gdzie jednostka wpływa destrukcyjnie (w zasadzie bez ograniczeń) na społeczeństwo i charakteryzowaniu biofilii, kiedy to bez relacji z otoczeniem jednostka „nie istnieje”. Fromm nie wziął chyba pod uwagę mechanizmów kontroli społecznej a zbyt duży nacisk kładł na unifikację potrzeb. Jednocześnie upraszczał rzeczywistość, stosując unilateralne etyczne rozstrzygnięcia – „mieć czy być” brzmią jak karykatura rzeczywistości. Socjologia obfituje przykładami, na to, że dopiero należyty stan posiadania umożliwia partycypację kulturową i generuje wzrost potrzeb wyższych.

Orientacja ku śmierci – wydaje mi się być, rozumiana zbyt prosto – filozof nie uwzględnił ograniczeń intelektualnych, organizacyjnych czy braku zaplecza kulturowego jednostki.

BIBLIOGRAFIA

1. Brzeziński M., *Rodzaje bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, pod red. S. Sulkowski, M. Brzeziński, Warszawa 2009
2. Fromm Erich, *Serce człowieka*. Warszawa: PWN 1996;
3. Fromm Erich, *Ucieczka od wolności*, Poznań 1998;
4. Fromm Erich, *O sztuce miłości*, Poznań 2006;
5. Fromm Erich, *Niech stanie się człowiek*, Poznań 2006
6. Fromm Erich, *Miłość jako rozwiązanie problemu ludzkiego istnienia* (w:) J. Kosiewicz (red.), *Współczesna filozofia człowieka. Wybór tekstów (t. 2)*, Wyd. AWF, Warszawa 1985;

28 Iulfik-Jaworska I., *Oddziaływanie gier komputerowych na psychikę dzieci*. Lublin 2000.

7. Fromm Erich, *Zdrowe społeczeństwo*, Warszawa 1996.
8. Fromm Erich, *Szkice z psychologii religii*, Warszawa 1966.
9. Fromm Erich, *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, Poznań 1998;
10. Fromm Erich, *Wojna w człowieku*. Warszawa 1994.
11. Fromm Erich, *O sztuce istnienia*, Poznań 2006
12. Fromm Erich, *Mieć czy być*, Poznań 1999;
13. Mądrycki T., *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1997
14. Malec M., *Percepcja bezpieczeństwa: definicje, wymiary, paradygmaty*, Warszawa 2006
15. Marczuk K., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w poszerzonej agendzie studiów nad bezpieczeństwem (szkoła kopenhaska i human security)*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, pod red. Sułowski S., Brzeziński M., Warszawa 2009
16. Sztompka P., *Trauma wielkiej zmiany*, Warszawa 2000
17. Ulfik-Jaworska I. *Oddziaływanie gier komputerowych na psychikę dzieci*. Lublin: Wydawnictwo ARTOM, 2000.

Małgorzata Mazurek

Katolicki Uniwersytet Lubelski, Poland
E-mail: malgorzata.mazurek00@gmail.com

Religijność a atrybucje przypisywane Bogu w sytuacjach trudnych / *Religious and attributions towards God in difficult situations*

Abstract

Author's aim was to analyze religiosity and attribution processes as well as correlation between those variables. The paper contains the interpretation of these terms and also the review of key attributions and the religion theories, with the analysis of their part in coping with difficult situations. The first hypothesis assumed that there is a link between religiosity and attributions towards God. The second hypothesis assumed the relationship between the centrality of religion and attributions. In order to verify these hypotheses the following questionnaires were used: C-15 Test –Religiosity Centrality Scale by S. Huber, EtG, RC-SS, PERC, questions describing a difficult situation as well as questions referring to positive and negative attribution. The study group consisted of 90 people; a half of the group belonged to religious association – The Alliance of Mercy. The study showed positive correlation between the different dimensions of the C-15 test and the centrality of religion and positive and negative attributions.

Keywords: religious; attributions towards God; religious attributions; coping with difficult situations.

1. WPROWADZENIE

Dla badaczy religijność pozostaje wciąż nierozstrzygalną kwestią – pytania dotyczą zarówno jej natury; źródła pochodzenia i znaczenia. Naturalna potrzeba poszukiwania Boga, to jedno z najważniejszych ludzkich pragnień, a stanowiąc obok pytań o sens życia, cel i pochodzenie człowieka, jest jedną z największych egzystencjalnych tajemnic, na które ludzkość od wieków stara się znaleźć odpowiedź. Podmiot badania autora stanowi człowiek, który posiada relację z Bogiem; człowiek religijny. Przedmiotem jest natomiast częstotliwość, treść, miejsce religijności wśród innych konstruktów poznawczych, a także jej wymiary ideologiczne, intelektualne oraz przeżycia o charakterze religijnym. Religia dotychczasowo w badaniach traktowana była jako jedna z form doświadczeń o charakterze wyłącznie emocjonalnym. Współczesna nauka podkreśla znaczenie i integralność trzech aspektów: poznawczego, emocjonalnego oraz wolityw-

nego. Biorąc ten fakt pod uwagę oraz znaczenie religii w obliczu trudnych lub wręcz traumatycznych przeżyć, rozpoczęto badania nad powiązaniem jej z typowo poznawczymi procesami spostrzegania – procesem atrybucyjnym. Proces ten polega na interpretowaniu świata oraz poszukiwaniu przyczyn powstania jakiegoś wydarzenia; działania. Podobnie jak religia – proces atrybucyjny, szczególnego znaczenia nabiera w momencie doświadczania sytuacji trudnej. Atrybucje umożliwiają wyjaśnianie pochodzenia pewnych wydarzeń, ustrukturyzowanie ich w spójną, sensowną całość. Mają wpływ na nasze postawy, podejmowane działania oraz emocje w stosunku do świata, innych ludzi, a także względem rzeczywistości transcendentnej. Ciekawe zatem z punktu badań psychologicznych jest ustalenie jakie atrybucje przypisywane są Bogu w sytuacjach trudnych w zależności od miejsca, które zajmuje religijność wśród innych konstruktów osobistych danej osoby. Problem sprowadza się zatem do pytania dotyczącego istnienia związku między religijnością a atrybucjami przypisywanymi Bogu w sytuacjach trudnych. Analizowana zmienna religijność rozumiana jest jako osobista relacja między podmiotem a rzeczywistością transcendentną – Bogiem (Jarosz 2003: 13–41, 2008: 204–233, Śliwak, Bartczuk 2011: 171–200). Atrybucje zaś stanowią proces oceniania i przypisywania działaniom innych podmiotów pewnych intencji. Stosowane są szczególnie w sytuacjach niezrozumiałych i niejednoznacznych. Umożliwiają interpretację rzeczywistości, a poprzez odkrycie przyczyn jakichś zjawisk, czynią otaczającą rzeczywistość bardziej bezpieczną i stabilną (Kofta 1985: 175–254). Znalezienie związku między Centralnością Religijności, czyli miejscem jakie zajmuje religijność wśród poznawczych konstruktów osobistych danej osoby a rodzajem atrybucji jakie przypisywane są przez nią Bogu, jest istotne ze względu na poszerzenie wiedzy o specyfice funkcjonowania człowieka religijnego, a biorąc pod uwagę rolę jakie w życiu człowieka pełnią omawiane zmienne – tym samym przyczynienie się do zwiększenia możliwości adaptacyjnych człowieka w sytuacjach trudnych.

2. FUNKCJE RELIGIJNOŚCI W RADZENIU SOBIE

Religijność rozumiana jest jako konstrukt wielopłaszczyznowy związany z kontekstem społecznym i kulturowym a jednocześnie jako osobiste ustosunkowanie się podmiotu do rzeczywistości transcendentnej, które znajduje wyrażenie w nawzajemności, przekonaniach, emocjach oraz zachowaniach danej osoby (Chlewiński 1982: 62–77, Kuczkowski 1993: 85–92, Grzymała Moszczyńska 2004: 43–53). Stanowi więc stosunek podmiotu jakim jest osoba do przedmiotu, którym jest Bóg. Istotą tej relacji nie są twierdzenia na temat sacrum, lecz prawdziwość doświadczeń, przeżyć zachodzących w niej. Osobowy charakter umożliwia nawiązanie dialogu oraz stworzenie duchowego kontaktu, będąc czymś znacznie większym niż subiektywnym odczuciem realizującym potrzeby (Jarosz 2003: 13–41). Zdzisław Chlewiński ujmując religię w aspekcie psychologicznych jako „relację zwrotną, lecz niesymetryczną, pomiędzy człowiekiem a rzeczywistością transcendentną” (Chlewiński 1982a: 67). Rzeczywistość ta może być określana przez człowieka różnymi terminami: Bóg, bóstwo, sacrum, siła wyższa. W celu zrozumienia podjętej przez autora problematyki, przydatne jest ujęcie religijności

przedstawione przez Gordona Allporta. Zdaniem Allporta religia dla człowieka może stanowić wartość samą w sobie, bądź mieć charakter wyłącznie instrumentalny (Allport 1988: 83–223). Religijność nie stanowiąca głównego motywu działań człowieka, a służąca jedynie zaspokajaniu jego osobistych potrzeb, nazywana jest przez autora zewnętrzną stanowiąc często jedynie odbicie kontekstu, w którym żyje jednostka. W przeciwieństwie do tej postaci, religijność motywowana z wewnątrz przypisywana jest dojrzałej osobowości. Przynależąc do tej struktury nadaje sens istnieniu, motywuje do działania umożliwiając jednocześnie zrozumienie świata. Stanowiąc wiodący motyw życia, podporządkowuje, przenika i integruje inne sfery. Funkcje związane z religijnością wewnętrzną stanowiącą najważniejszą wartość, sprawia, iż osoba chętnie pogłębia i rozszerza swoją wiedzę; doświadczenie, poszukuje osób o podobnych wartościach oraz dopasowuje swoje postępowanie do norm i prawd wyznawanych (Allport 1988: 88–223, Uchnast 1982:123–141, Jaworski 1989: 139–163). Grzymała-Moszczyńska dokonuje podziału wpływu religii na czynnik patogeniczny (nieprzystosowanie do życia), patoplastyczny (pojawienie się zachowań patologicznych), stabilizujący, uciezkowy i terapeutyczny (Grzymała Moszczyńska 1991: 107). Kluczem do spełnienia funkcji jest atrybucja Boga w tej sytuacji. Religijność może wpłynąć na pojawienie się poczucia winy i żalu oraz myśli, że dane wydarzenie jest karą za przewinienia. Ekstremalnie negatywną konsekwencją będzie pojawienie się depresji, lęku, a także innych stanów i myśli destrukcyjnych. Jeżeli jednak jednostka w takim momencie odwoływać się będzie do Boga z miłością i zaufaniem, może doznać ulgi i z większą łatwością zaakceptować napotkane wydarzenie (Prusak 2006: 243–447, Marcinkowski i Wnuk 2012: 239–243). Osoby ufające opiece Bożej, zgadzające się z wolą Bożą i identyfikujące się z nią w obliczu doświadczanego różnego rodzaju cierpienia, w znacznie mniejszym stopniu odczuwają stany przygnębienia, niepokoju, a napotkaną trudną sytuację wykorzystują do jeszcze większego zjednoczenia i pojednania z Bogiem (Nowak 1992). Relacja ta oparta na wierze i miłości budzi nadzieje oraz zwiększa możliwości adaptacyjne jednostki. Witkowski dodatkowo zaznacza wpływ religijności na wymiar społeczny. Dotyczy to szczególnie związku pomiędzy osobą, a członkami grupy religijnej. Jednostka w sytuacjach trudnych otrzymuje od wspólnoty sieć wsparcia. Korzystając z zasobów społecznych oraz różnych form pomocy jakie są jej oferowane, może korzystnie oddziaływać na własne zdrowie i poczucie bezpieczeństwa (Witkowski 1994). Do pewnego stopnia potwierdza to również Śliwak (Śliwak 1993: 41–52, Śliwak 2006: 53–81). Jego badania empiryczne nad związkiem religijności a zachowaniami altruistycznymi pokazują, że osoby opierające się na dobrym kontakcie z Bogiem, doświadczają pozytywnych relacji także z innymi ludźmi. Cechuje ich ponadto przyjazne nastawienie do ludzi, otwartość na cudze problemy i krzywdę oraz chęć działania na rzecz drugiego człowieka.

3. ATRYBUCJE PRZYPISYWANE BOGU JAKO SPOSÓB SPOSTRZEGANIA RZECZYWISTOŚCI TRANSCENDENTNEJ

Człowiek będąc uczestnikiem bądź obserwatorem jakiegoś zdarzenia, tworzy własne teorie na temat powodów zaistnienia danych okoliczności, tworzy atrybu-

cje. Atrybucje, które wykorzystywane są do wyjaśniania przyczyn jakiegoś zjawiska, poszukują odpowiedzi na pytanie: dlaczego? Według definicji Kozielskiego proces dokonywania atrybucji to „przypisywanie działaniom ludzkim ukrytych przyczyn” (Kozielski 1981: 366). Człowiek traktowany jest jako istota racjonalna, poszukująca sensu, starająca się zrozumieć siebie oraz otaczającą go rzeczywistość (Försterling 2005: 40–43). Badania Lee Ross i Richarda Nisbetta pokazują, że na konstruowanie rzeczywistości, tworzenie atrybucji wyjątkowy wpływ ma środowisko, w którym osoba przebywa. Grupy społeczne, w tym także religijne dostarczają osobie wiedzy na temat rzeczy istotnych, akcentując pewne treści nadają im szczególne znaczenie oraz je hierarchizują. W ten sposób członkowie tych grup przeprowadzając procesy atrybucji korzystają z konkretnych definicji oraz podobnie do siebie interpretują pewne doświadczenia. Atrybucje pozwalają na wyjaśnianie pochodzenia pewnych wydarzeń, uporządkowanie ich w stosunku do innych elementów oraz stworzenie całościowej, spójnej kompozycji. Mają wpływ na postawy, emocje w stosunku do świata i innych ludzi oraz podejmowane w ich kierunku działania (Kofta 1985: 175–254, Ross i Nisbett 1991). Szczególnie odnosi się to do zdarzeń opisanych w teorii sytuacji trudnych Tomaszewskiego, który określa sytuację trudną jako przerwanie normalnego funkcjonowania człowieka wyróżniając pięć rodzajów takich okoliczności: sytuacja deprivacji, przeciążenia jednostki trudnością zadania, utrudnienia, konfliktu polegającego na znalezieniu się jednostki między dwoma działającymi przeciwstawnie siłami oraz sytuacji zagrożenia (Tomaszewski 1978: 31–36). Bernard Spilka jako przedstawiciel podejścia poznawczo – atrybucyjnego zakłada związek między miejscem wiary w systemie poznawczych a tworzeniem koncepcji siebie, świata i innych ludzi. Religijność traktowana jest jako schemat poznawczy, który w trudnych sytuacjach angażowany jest do poszukiwania przyczyn w czynnikach nadnaturalnych (Spilka 1977: 57–86). Potwierdzają to również badania McIntosha określając opisane procesy atrybucjami religijnymi (McIntosh 1995: 1–16).

4. PROBLEMATYKA BADAŃ

Biorąc pod uwagę znaczenie systemu religijnego oraz procesów atrybucyjnych, jako sposobu interpretowania sytuacji trudnej, zasadnicze pytanie badawcze brzmi: czy istnieje zależność między religijnością a atrybucjami przypisywanymi Bogu w sytuacjach trudnych? W stosunku do tak postawionych pytań wysunięto hipotezy:

H1 : Istnieje związek między religijnością a atrybucjami przypisywanymi Bogu w sytuacjach trudnych

H2: Istnieje dodatnia korelacja między centralnością religijności a pozytywnymi atrybucjami przypisywanymi Bogu w sytuacjach trudnych.

H3: Istnieje ujemna korelacja między centralnością religijności a negatywnymi atrybucjami przypisywanymi Bogu w sytuacjach trudnych.

Eksploracja problematyki opiera się o badanie grupy podzielonej na część kontrolną losowo dobranych osób oraz grupę eksperymentalną tworzoną przez osoby należące do grupy religijnej – Przymierze Miłosierdzia. Wybrana do badania formacja – Przymierze Miłosierdzia jako grupa religijna jest prywatnym stowarzyszeniem wiernych mającym charakter charyzmatyczno – ewangelizacyjny. Założona została w 2000 roku przez dwóch włoskich kapłanów – Enrique Porcu i Antonello Cadeddu oraz misjonarkę świecką Marię Paulę. Do Przymierza należą zarówno mężczyźni jak i kobiety – celibatariusze, małżonkowie, osoby świeckie i kapłani. Ze względu na specyfikę pracy badawczej zostały do niej zaangażowane wyłącznie osoby niekonsekwentne, należące do wyznania rzymskokatolickiego. Średnia wieku wyniosła $M=28,04$ zaś odchylenie standardowe $SD=9,454$. Wszyscy uczestnicy badania deklarowali przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego. Zróznicowanie grupy dotyczy jednak subiektywnej oceny własnej religijności. Wszystkie osoby badane zadeklarowały doświadczenie sytuacji trudnej oraz odnoszenie się w związku z nią do Boga.

Ukazana problematyka skłoniła do zastosowania procedury badawczej w postaci metod kwestionariuszowych. Wykorzystano następujące narzędzia badawcze: Test C-15 S. Hubera badający Centralność Religijną oraz bateria testów dotycząca atrybucji Boga w sytuacji trudnej, w skład której weszły pytania umożliwiające dokonanie charakterystyki sytuacji trudnej oraz część ujmująca stosowanie atrybucji pozytywnych oraz negatywnych.

W badaniu wykorzystano test – Skala Centralności Religijności S. Hubera – niemiecką wersję metody, której adaptację do warunków polskich przeprowadziła Beata Zarzycka. Stworzony model teoretyczny religijności, który stanowi podstawę narzędzia badawczego nawiązuje do trzech koncepcji psychologicznych: typologia wewnętrznej oraz zewnętrznej orientacji religijnej stworzonej Gordona Allporta, ujęcie struktury religijności Ch. Y. Glocka i R. Starcka, którzy definiowali religijność jako strukturę ukształtowaną przez pięć względnie niezależnych wymiarów: intelektualny, ideologiczny, modlitwę, doświadczenie religijne i kult oraz model konstruktów osobistych Kelly'ego (Zarzycka 2007: 133–157, Zarzycka 2011: 231–261). Przeznaczeniem skali jest diagnozowanie religijności młodzieży i dorosłych w odniesieniu do religii teistycznych. Jako rezultat badania uzyskiwany jest wynik ogólny oraz pięć wyników pochodzących z podskal. Wynik ogólny jest miarą centralności religijności natomiast podskale Zainteresowanie problematyką religijną, Przekonania religijne, Modlitwa, Doświadczenie religijne, Kult dotyczą motywacyjnych aspektów treściowych wymiarów religijności (Zarzycka 2007: 133–157, Zarzycka 2011: 231–261).

Charakterystyka sytuacji trudnej ujęta została w pytaniach stanowiących wstęp do właściwej części kwestionariusza dotyczącego atrybucji. Twierdzenia opisujące sytuację trudną zawarte zostały w postaci 6 pytań charakteryzującym się zróżnicowaną liczbą wariantów odpowiedzi. Umożliwiły określenie czasu przeżywania sytuacji trudnej, stopnia jej szkodliwości, natężenia odczuwanego wtedy stresu oraz odnosiły się do siły doświadczanego cierpienia. Istotnym pytaniem dla różnicowania badanej grupy okazało się zagadnienie dotyczące przeżywania sytuacji

trudnej jako rodzącej jakieś odniesienia względem Boga. Do analiz statystycznych wzięta pod uwagę została jedynie wyselekcjonowana w ten sposób grupa, która przejawiała odniesienia względem Boga w danym wydarzeniu. Cel badań odnosi się do analizy korelacji wyników zmiennej religijność i zmiennej atrybucje względem Boga.

Tabela 1. Korelacja wyników wymiarów Skali C-15 S. Hubera z wynikami atrybucji pozytywnych i negatywnych dla grupy eksperymentalnej oraz grupy kontrolnej.

*Korelacja jest istotna na poziomie 0,05(dwustronnie).

**Korelacja jest istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie).

		Grupa Eksperymentalna		Grupa Kontrolna	
		Atrybucje negatywne	Atrybucje pozytywne	Atrybucje negatywne	Atrybucje pozytywne
Zainteresowanie	Korelacja Pearsona	-0,095	-0,032	-,360(*)	0,170
	Istotność (dwustronna)	0,536	0,834	0,015	0,263
	N	45	45	45	45
Przekonania	Korelacja Pearsona	-,487(**)	0,262	-0,214	,358(*)
	Istotność (dwustronna)	0,001	0,082	0,158	0,016
	N	45	45	45	45
Modlitwa	Korelacja Pearsona	-,478(**)	0,038	-0,273	,369(*)
	Istotność (dwustronna)	0,001	0,802	0,069	0,013
	N	45	45	45	45
Doświadczenie	Korelacja Pearsona	-,484(**)	0,247	-0,271	,622(**)
	Istotność (dwustronna)	0,001	0,102	0,072	0,000
	N	45	45	45	45
Kult	Korelacja Pearsona	-0,117	-0,024	-,301(*)	,562(**)
	Istotność (dwustronna)	0,443	0,878	0,044	0,000
	N	45	45	45	45
Centralność	Korelacja Pearsona	-,459(**)	0,142	-,401(**)	,591(**)
	Istotność (dwustronna)	0,002	0,353	0,006	0,000
	N	45	45	45	45

5. WYNIKI I Dyskusja

Weryfikowana prawdziwość postawionej hipotezy 1 dotyczącej istnienia związku między religijnością a atrybucjami przypisywanymi Bogu w sytuacjach trudnych została potwierdzona poprzez zaistnienie istotnych statystycznie korelacji między badanymi zmiennymi, co oznacza występowanie zależności między wy-

miarami religijności a przypisywanymi Bogu atrybucjami. Na podstawie analizy danych zamieszczonych w Tabeli 1 stwierdzono wystąpienie istotnych statystycznie dodatnich korelacji dotyczących atrybucji pozytywnych i centralności religijności oraz korelacji ujemnych pomiędzy atrybucjami negatywnymi a centralnością religijności, co potwierdza hipotezę 2 i hipotezę 3. Wyniki ujawniły również pozytywne korelacje między wymiarami religijności oraz atrybucjami pozytywnymi jak i ujemne korelacje między wymiarami religijności a atrybucjami negatywnymi (Tabela 1).

Przeprowadzając dalszą weryfikację przedstawionych w pracy hipotez oraz poszukując psychologicznej interpretacji wyników należy stwierdzić iż w strukturalnym wymiarze religijności – Zainteresowania wystąpiła ujemna korelacja z atrybucjami negatywnymi. Wartość r Pearsona wyniosła: $-0,360$ przy założeniu istotności $p < 0,05$ ($p = 0,015$). Korelacja ta wskazuje iż wraz ze wzrostem zainteresowania problematyką religijną, poszukiwaniem informacji o treściach religijnych (bez uwzględniania stopnia akceptacji tych danych) badani przypisywali Bogu w sytuacji trudnej w mniejszym stopniu atrybucje negatywne. Korelacje wymiaru Przekonań z atrybucjami negatywnymi ($r = -0,487$; $p = 0,001$) oraz z atrybucjami pozytywnymi ($r = 0,358$; $p = 0,016$) wskazują na to, iż im bardziej osoba akceptuje treści religijne oraz im bardziej otwarta jest na różne formy rzeczywistości transcendentnej, tym rzadziej będzie przypisywała Bogu negatywne atrybucje. Analogiczna sytuacja występuje w przypadku wymiaru Modlitwa. Związek wymiaru Doświadczenie oraz atrybucji negatywnych to korelacja ujemna ($r = -0,484$; $p = 0,001$), gdzie wraz ze wzrostem wartości wymiaru Doświadczenie maleje ich przypisywanie. W przypadku atrybucji pozytywnych ($r = 0,622$; $p = 0,0001$) odnotowuje się wysoką korelację dodatnią oznaczającą iż stosowanie atrybucji pozytywnych ma wysoki związek z częstością z jaką badany odczuwał iż interpretowana przez niego rzeczywistość transcendentna staje się autentycznym elementem jego własnego doświadczenia. Wyniki korelacji podskali Kult z atrybucjami informują iż wraz z rosnącym przypisywaniem pozytywnych atrybucji Bogu związana jest rosnąca częstość uczestniczenia przez badanych w nabożeństwach, a także subiektywna oceny wartości tych wydarzeń ($r = 0,562$; $p = 0,0001$). Im większą wartość osiąga dana osoba w tym wymiarze, tym z mniejszą częstością pojawiają się atrybucje negatywne w stosunku do Boga ($r = -0,301$; $p = 0,044$). Zaobserwowano to współwystępowanie zarówno w przypadku grupy eksperymentalnej ($r = -0,459$; $p = 0,002$) jak i kontrolnej ($r = -0,401$; $p = 0,006$). Podsumowując należy stwierdzić iż w każdym wymiarze religijności badanej Skalą C-15 Hubera zaistniały ujemne korelacje w wymiarze atrybucji negatywnych oraz w niemal wszystkich (wyjątek stanowi wymiar Zainteresowania) wymiarach Skali zaobserwowano korelacje dodatnie z atrybucjami pozytywnymi.

Przedstawiona powyżej analiza korelacji wyników wymiarów Skali C-15 oraz atrybucji względem Boga znajduje potwierdzenie w teorii S. Hubera. Według autora religijność jest konstruktem psychologicznym więc wynik wskazujący na wysoką Centralność religijną oznaczać będzie wysoki stopień znaczenia tego konstruktów wśród innych konstruktów osobistych człowieka. W zależności od pozycji religijności znajduje to odzwierciedlenie w religijnym obrazie siebie,

w szczególnych przeżyciach w tym wymiarze oraz zachowaniach. Jak pokazują wyniki badań będących przedmiotem niniejszej pracy, ma to również odzwierciedlenie w przypisywanych atrybucjach. Dodatkowo w prawidłowości poszukiwania zależności między zmiennymi utwierdza teoria Kelly'ego stwierdzająca, że podstawą spostrzegania świata transcendentnego są właśnie konstrukty religijne, które to wpływają na doświadczenie owej rzeczywistości, jej zrozumienie oraz ocenianie. Odwołując się do teorii religijności według Gordona Allporta religijność motywowana z wewnątrz, a więc zbieżna z wynikami osiągniętymi przez badanych w skali centralności religijnej, przenika oraz integruje różne sfery życia człowieka. Między innymi cechuje ją różnorodność treści przeżyć i uczuć. Osoby takie poszerzają swoją wiedzę, poszukują nowych doświadczeń związanych z tematyką religijną. Odwołując się do osiągniętych wyników opis ten trafnie charakteryzuje grupę badanych. Im bardziej religia dla człowieka stanowi wiodący, autonomiczny konstrukt, tym bardziej będzie on interpretował zdarzenia włączając w to sferę religijną co będzie sprzyjało tworzeniu pozytywnych atrybucji względem Boga (Kelley 1980: 457–501). Im bardziej badany będzie przekonany o istnieniu rzeczywistości transcendentnej, o jej wpływie na jego życie, im więcej doświadczeń o charakterze religijnym stanie się jego udziałem, im relacja z sacrum będzie częstsza i będzie miała większe dla niego znaczenie, tym bardziej będzie skłonny do tworzenia wobec Boga atrybucji o charakterze pozytywnym czyli zgodnym z przekonaniem. Pozytywny obraz Boga oraz rodzaj atrybucji przypisywanych jest spójny i zgodny z całym przejawianym przez jednostkę systemem religijnym. Na informacje otrzymane w wyniku badania mogły wpłynąć dodatkowe czynniki wynikające po pierwsze z faktu retrospektywnego charakteru oceny sytuacji trudnej i przypisywaniu atrybucji względem Boga być może w zbyt odległej perspektywie czasowej, po drugie zaś należy zwrócić uwagę na fakt, że ze względu na ostateczną zdolność człowieka do korygowania własnych opinii, które z czasem opierają się o coraz większy zasób informacji dotyczącej sytuacji, mogły ulec one przekształceniu. Istotny wydaje się również fakt, iż badani przynależąc do grupy religijnej, ulegają wpływowi grupy, która akcentując pewne treści nadaje im szczególne znaczenie, przez co proces atrybucji przeprowadzany jest w oparciu o konkretne definicje oraz wspólne dla grupy doświadczenia, co jest zgodne z badaniami (Witkowski 1994).

6. PODSUMOWANIE

Celem badań było znalezienie związku między Centralnością Religijności a rodzajem atrybucji jakie przypisywane są Bogu. Z zebranych w toku badań danych oraz dokonanych analiz wynika, iż istnieje istotna statystycznie korelacja między wszystkimi wymiarami Skali Centralności Religijności S. Hubera a atrybucjami. Korelacja dodatnia wystąpiła między większością wymiarów Skali C-15 (nie dotyczy wymiaru Zainteresowanie) oraz Centralnością Religijności a atrybucjami pozytywnymi. Korelacje o kierunku odwrotnym; ujemnym zaszły między wszystkimi wymiarami Skali, ogólnym wynikiem Centralności Religijności a atrybucjami negatywnymi. Wyniki potwierdziły w ten sposób postawione w pracy hipotezy dotyczące istnienia związków między religijnością a atrybucja-

mi przypisywanymi Bogu w sytuacjach trudnych, dodatniego związku między Centralnością Religijności a atrybucjami oraz ujemnego między Centralnością Religijności a negatywnymi atrybucjami. Na podstawie wyników można wnioskować, że zajmowanie się tematami religijnymi, poszerzanie wiedzy oraz otwarta postawa wobec rzeczywistości transcendentnej, a także częste nawiązywanie relacji z sacrum poprzez modlitwę i uczestnictwo w nabożeństwach sprzyja postrzeganiu Boga poprzez atrybucje pozytywne, a maleje odwoływanie się do negatywnych. Również w przypadku Centralności Religijności, im ważniejsza jest pozycja religijności w hierarchii konstruktów osobistych, tym częściej przypisywane są Bogu atrybucje pozytywne a rzadziej negatywne.

LITERATURA

1. Allport, G. W., *Osobowość i religia*, Warszawa 1988.
2. Chlewiński, Z., *Rola religii w funkcjonowaniu osobowości*, w: *Psychologia religii*, red. Z. Chlewiński, Lublin 1982.
3. Chlewiński, Z., *Wprowadzenie do psychologii religii*, w: *Psychologia religii*, red. Z. Chlewiński, Lublin 1982a.
4. Försterling, F., *Atrybucje. Podstawowe teorie, badania i zastosowanie*, Gdańsk 2005.
5. Grzymała-Moszczyńska, H., *Psychologia religii. Wybrane zagadnienia*, Kraków 1991.
6. Grzymała-Moszczyńska, H., *Religia a kultura. Wybrane zagadnienia z kulturowej psychologii religii*, Kraków 2004.
7. Jarosz, M., *Interpersonalne uwarunkowania religijności*, Lublin 2003.
8. Jaworski, R., *Psychologiczne korelaty religijności personalnej*, Lublin 1989.
9. Kelley, H. H., Michela, J., *Attribution theory and research*, *Annual „Review of Psychology”*, 31, 1980.
10. Kofta, M., *Procesy atrybucji w spostrzeganiu społecznym*, w: *Psychologia spostrzegania społecznego*, red. M. Lewicka, J. Trzebiński, Warszawa 1985.
11. Kozielecki, J., *Psychologiczna teoria samowiedzy*, Warszawa 1981.
12. Kuczkowski, S., *Psychologia religii*, Kraków 1993.
13. McIntosh, D.N., *Religion – as – schema, with implications for the relation between religion and coping*, *„International Journal for the Psychology of Religion”*, nr 5, 1995.
14. Nowak, M., *Homo meditans XIII. Cierpienie i śmierć*, Lublin 1992.
15. Prusak, J., *Religia i duchowość w psychoterapii*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Gład, Kraków 2006.
16. Ross, L., Nisbett, R.E., *The person and the situation: Perspectives of social psychology*, New York 1992.
17. Śliwak J., *Altruizm a religijność człowieka – badania empiryczne*. *Roczniki Filozoficzne KUL*, 4, 41, 1993.
18. Śliwak J., *Relacje religijne do Boga u osób o różnym poziomie i strukturze niepokoju*, w: *Dar Zivota s Bohom*, red. C. Hisem, J. Neuma, Kosice 2008.
19. Śliwak J., Bartczuk R., *Skala Przeżywanym Relacji Religijnych D. Hutsebauta*, w: *Psychologiczny pomiar religijności*, red. M. Jarosz, Lublin 2011.
20. Śliwak J., *Niepokój a religijność*. „*Roczniki Psychologiczne*”, 9, 1, 2006.
21. Spilka, B., Mullin M., *Personal Religion and Psychological Schemata: A Research Approach to a Theological – Psychology of Religion*. „*Character Potential*”, 8, 1977.
22. Tomaszewski, T., *Człowiek w sytuacji*, w: *Psychologia*, red. T. Tomaszewski, Warszawa 1978.

23. Uchnast, Z., *Koncepcje religijności w psychologii humanistycznej*, w: *Psychologia religii*, red. Z. Chlewiński, Lublin 1982.
24. Witkowski, T., *By nie odpaść z grupy o charakterze religijnym*. Lublin 1994.
25. Wnuk, M., Marcinkowski, J. T., *Psychologiczne funkcje religijności*, „*Problemy Higieny i Epidemiologii*”, nr 93(1), 2012, 30.12.2016.
26. Zarzycka, B., *Polska adaptacja Skali Centralności Religijności S. Hubera*, w: *Psychologiczny pomiar religijności*, red. M. Jarosz, Lublin 2011.
27. Zarzycka, B., *Skala Centralności Religijności S. Hubera*, „*Roczniki Psychologiczne*”, 10,1, 2007.

Sławomir Mroczek

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Poland
E-mail: slawek148@onet.eu

Determinanty powstawania stresu w zawodzie policjanta / *Determinants of stress prevalence in the police profession*

Abstract

The article contains the definition of stress and lists its types. The author presents stressors which are characteristic in the police profession. These are among others: participation in situations connected with death, apprehension of aggressive (attacking) person, contact with victims of violence, the obligation to inform family and relatives about the death of their loved ones, searching for missing persons, participation in court proceedings as a witness, providing protection of mass events and public events. In the article, there are presented statistical data concerning factors influencing stress prevalence among policemen. The issue of stress prevalence in the police profession was undertaken due to the gravity of police tasks connected with security of citizens. Many medical representatives and psychological it observed, that threat grows up in epidemic sizes with stress. This concerns also policeman's profession.

Keywords: stress; work; the Police; causes; effects; events; profession.

WSTĘP

Stres to zjawisko powszechne i każdy człowiek go doświadczył. Ostatnio znacznie wzrosło zainteresowanie stresem związanym z pracą zawodową. Wielu przedstawicieli medycznych i psychologicznych zaobserwowało, że zagrożenie stresem wzrasta w rozmiarach epidemicznych. Psychologowie i socjologowie jednogłośnie stwierdzili, że stres w pracy ma związek z negatywnymi postawami i zachowaniami pracowników. Natomiast karda kierownicza stwierdziła, że ujemne konsekwencje stresu zawodowego są bardzo kosztowne.

Praca zawodowa to jedna z najważniejszych form działalności człowieka. Odgrywa dużą rolę dla poczucia tożsamości, zaspokajają potrzebę przynależności i przyjaźni, daje poczucie bezpieczeństwa i satysfakcji.

Współcześnie jednym z wiodących zagrożeń związanych z pracą jest stres. Jest wiele czynników, które zwiększają poczucie stresu np. spadek prestiżu różnych zawodów, także zawodu policjanta. Jest to niewątpliwie związane ze zmianami postaw społecznych, kwestionowaniem kompetencji, zmniejszeniem szacunku i uznania, jak również wzrostem braku zaufania ze strony otoczenia do pracowników reprezentujących dane zawody. Policja ma wiele zadań do wykonania m. in. jest to: utrzymanie bezpieczeństwa i porządku publicznego, pilnowanie oraz przestrzeganie prawa, ściganie przestępców oraz zapewnienie ochrony i pomocy w sytuacjach kryzysowych. Jest to bardzo stresujący zawód. Policjant w czasie służby ma do czynienia z agresją, przemocą i ludzkim nieszczęściem. Często jako pierwszy informuje rodziny o śmierci ich bliskich. Staje przed trudnymi wyborami, koniecznością dostosowania się do różnych sytuacji oraz szybkiego i sprawnego podejmowania decyzji. Doświadcza silnego stresu po śmierci kolegów oraz podczas interweniowania w sytuacjach ludzkiego cierpienia. Praca funkcjonariusza obfituje w zdarzenia wstrząsające, przykre.

PROBLEMATYKA STRESU

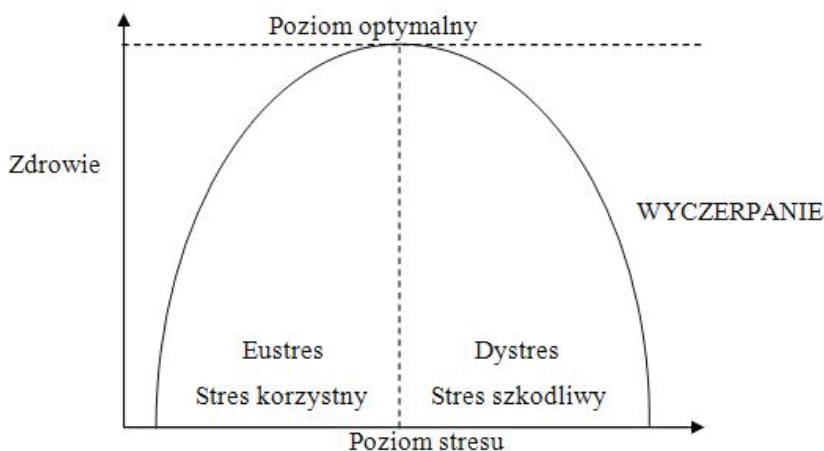
Współcześnie pojęcie „stres” jest bardzo popularne. Często ludzie używają go określając niezwykle lub traumatyczne wydarzenia, stwierdzając: „jestem zestresowany”, „mam stresową sytuację”. Bardzo często dla wielu ludzi głównym źródłem stresu jest praca. To w niej znaczna część poświęca 1/3 swojego czasu w wieku produkcyjnym i poświęca na nią największe zasoby energii fizycznej i psychicznej.

Zgodnie ze Światową Organizacją Zdrowia stres to „chorobą stulecia”, mimo, że nie jest on wytworem współczesności. Stres towarzyszył człowiekowi od zarania dziejów. Dopiero współcześni naukowcy podjęli się badań nad tym zjawiskiem i zaczęli je opisywać (Wrześniewski 2000 : 19).

Pojęcie stresu wprowadził Hans Selye kanadyjski fizjolog, profesor Instytutu Medycyny i Chirurgii Eksperymentalnej Uniwersytetu w Montrealu, który badaniom nad stresem poświęcił czterdzieści lat swojego życia. W oparciu o ogromną liczbę badań eksperymentalnych, Selye doszedł do wniosku, że „stres jest nieswoistą reakcją organizmu na wszelkie stawiane mu żądania”. Toteż o reakcji organizmu decyduje siła bodźca (wymagania), a nie jego rodzaj (Selye 1978 : 25).

Selye twierdził, że nie każdy stres jest szkodliwy dla człowieka. Aktywacja pod jego wpływem może być pozytywną siłą motywującą, poprawiającą zdrowie i jakość życia. Mówimy wtedy o stresie konstruktywnym, pozytywnym czyli eustresie (eu = dobry, zdrowy). W przeciwieństwie do dystresu (dis = zły, negatywny) czyli stresu destruktywnego. Na poniższym wykresie przedstawiono wpływ stresu na zdrowie (rys. 1), wraz ze wzrostem poziomu stresu poprawia się samopoczucie i zdrowie człowieka, jednak tylko do pewnego poziomu. Jest on wyznaczony przez punkt maksymalnej tolerancji stresu ze względu na osiągnięte korzyści. Po jego przekroczeniu stres jest szkodliwy i zagraża zdrowiu.

Rys. 1 Wpływ stresu na zdrowie

M. K. Grzegorzewska tak jak H. Selye uważa, że słowo stres nie powinno wzbudzać negatywnych skojarzeń, gdyż może być również bodźcem dodatnim jako czynnik pobudzający do działania. H. Selye dokonał podziału stresu na pozytywny motywujący do rozwoju, wzrostu i zmiany oraz na negatywny czyli niszczący i niechciany (Grzegorzewska 2006 : 53).

W literaturze przedmiotu występuje wiele koncepcji stresu zawodowego m. in.:

- veroński model stresu,
- transakcyjny model stresu Coxa,
- koncepcja stresu zawodowego Kalimo,
- koncepcja stresu organizacyjnego Kahn i Byosiere,
- koncepcja wymagania-kontrola R. Karaska,
- teoria indywidualno-środowiskowego niedopasowania Van Harrisona,
- model nierównowagi wysiłek-nagroda Siegrista,
- model kompensowania napięcia wzbudzanego przez wymagania pracy (DISC) de Jonge i Dormanna,
- witaminowa koncepcja Warra (Ogińska-Bulik 2006 : 15).

CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA POWSTANIE STRESU U POLICJANTÓW

Jak wiele różnych zawodów, tak też zawód policjanta dostarcza człowiekowi wiele satysfakcji, ale także wielu obciążeń psychicznych i napięć. Faktem jest, że społeczeństwo ma wobec policjantów duże oczekiwania odnośnie wykonywanej przez nich pracy. Wynika to z tego, iż zawód policjanta należy do sektora usług społecznych, gdzie nieustannie policjant ma kontakt z ludźmi w różnych sytuacjach np.: dba o utrzymanie bezpieczeństwa i porządku publicznego, stoi na straży

przestrzegania prawa, ściga przestępców oraz zapewnia ochronę i pomoc w sytuacjach kryzysowych. Zawód policjanta wiąże się z zaangażowaniem w życie innych ludzi i ogromną odpowiedzialnością za ich bezpieczeństwo. Bardzo często praca jest nie tylko źródłem satysfakcji, ale też stresu, który wywołują czynniki obiektywne i subiektywne towarzyszące człowiekowi w pracy. Zawód policjanta jest jednym z najbardziej narażonych na stresogenne warunki. Wśród czynników stresogennych wymienia się: usługowy charakter pracy, narażenie życia, dyspozycyjność (24 godziny na dobę), trudność kontaktów interpersonalnych, presja publiczna, odbiór przez społeczeństwo, konflikty organizacyjne, niska gratyfikacja zawodowa, brak stabilizacji zawodowej, brak wsparcia społecznego. Często praca policjanta wymaga stałego narażania życia, zdrowia i godności osobistej (Terelak 2007 : 388).

Sytuacją stresującą w pracy jest między innymi użycie broni służbowej przez funkcjonariuszy. Jak wskazują statystyki KGP z 2012r. było 134 przypadki użycia broni, natomiast po zmianie sposobu kwalifikowania przypadków wydarzeń z bronią służbową od 2013r. sytuacja wygląda w następujący sposób: 2013 rok – 29 przypadków użycia broni, a 117 wykorzystania broni służbowej, 2014 rok – 25 przypadków użycia broni i 115 wykorzystania broni służbowej.¹ Niewątpliwie źródłem stresu są również przypadki z udziałem samobójców, gdzie policjant zazwyczaj pojawia się jako pierwszy na miejscu zdarzenia. Zgodnie z wynikami zaprezentowanymi przez KGP z 2014 roku odnotowano 10207 zamachów samobójczych, z których 6165 zakończyło się zgonem. Z ogólnej liczby dokonanych zamachów samobójczych 8150 przypadków dotyczyło mężczyzn, przy czym z tej liczby zgonami zakończyło się 5237 zamachów. Do zamachów samobójczych najczęściej dochodziło w mieszkaniu - 4567 oraz w pomieszczeniach zabudowań gospodarczych - 1442. Następne w kolejności miejsce to piwnice i strychy - 969, a także obszar parku i lasu - 823. W większości zamachu dokonano przez powieszenie się aż 6582 przypadków, następnie rzucenie się z wysokości – 856, głównymi przyczynami są przede wszystkim nieporozumienia rodzinne – 1358 i choroba psychiczna – 1101.² Jak możemy zauważyć sytuacji wywołujących stres u policjantów jest bardzo dużo. Przedstawione wyżej statystyki to tylko część sytuacji, z którymi funkcjonariusze mają do czynienia na co dzień obok eksplozji materiałów wybuchowych, handlu ludźmi, kradzieży samochodów, przemocy w rodzinie, przestępczości (cudzoziemców, kobiet, nieletnich), utonięć czy zaginięć. Wszystkie te czynniki są kumulacją emocji, przeżyć, które w czasem ujawniają się w człowieku.

W literaturze przedmiotu jest wiele różnych klasyfikacji źródeł stresu w pracy policjanta, warto jednak zwrócić uwagę na model zaprezentowany przez N. Ogińską-Bulik. Ma on ogólny charakter, który nie uwzględnia poszczególnych pionów służby. Prezentuje siedem kategorii czynników, które związane są ze stresem w pracy policjanta. W relacjach interpersonalnych w miejscu pracy należy zwrócić uwagę na niewłaściwe relacje z przełożonymi, podwładnymi czy współ-

1 <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/bron/bron-uzycie-przez-poli/51797,Uzycie-broni-sluzbowej-przez-policjantow.html> z dnia 14.01.2017r.

2 <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/samobojstwa/110594,Samobojstwa-2014.html> z dnia 14.01.2017r.

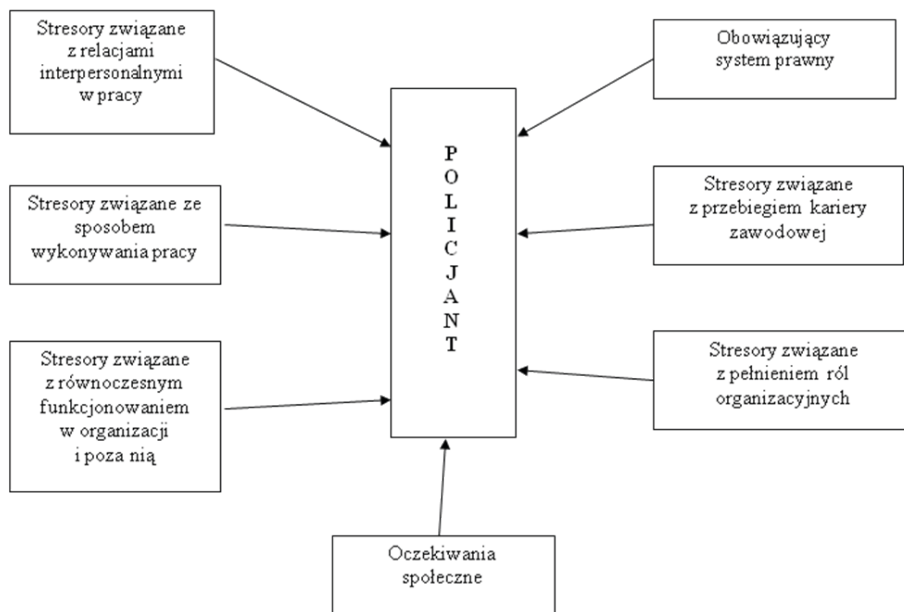
pracownikami, jak również brak wsparcia społecznego w pracy. Do stresorów związanych ze sposobem wykonywania pracy należy zaliczyć: presję czasu, nierytmiczność i zmienność pracy, konieczność podejmowania szybkich decyzji, ryzyko utraty zdrowia lub życia oraz dużą ilość pracy papierkowej. Kolejną kategorią są stresory związane z równoczesnym funkcjonowaniem w organizacji i poza nią. Mówi się tutaj o częstych konfliktach z pracownikami i członkami rodziny, które są wynikiem ich zaniedbywania z powodu dyspozycyjności i 24-godzinnego systemu pracy.

Następna kategoria stresorów związana jest z przebiegiem kariery zawodowej czyli są to: znikome możliwości awansu, braku nagród, wyróżnień, pochwał w pracy oraz poczucie braku stałości pracy.

Grupą piątą są czynniki stresogenne związane z pełnieniem ról organizacyjnych np.: nadmierne, niejednoznaczne czasem sprzeczne wymagania i oczekiwania przez przełożonych, duża odpowiedzialność, mały wpływ na podejmowanie decyzji.

Głównym zaś stresem związanym z systemem prawnym jest oczekiwanie na rozprawę, trwające często długie lata i nie zawsze zakończone sprawiedliwym wyrokiem w opinii policjantów.

Źródła stresu w pracy policjanta

Źródło: N. Ogińska-Bulik, Stres zawodowy u policjantów. Źródła – Konsekwencje – Zapobieganie, wyd. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, Łódź 2003, s.48.

Ważną kategorią są również stresory związane z oczekiwaniami społecznymi. Zdarza się, że funkcjonariuszom ciężko jest sprostać pewnym stereotypom zwią-

zanym z rolą odważnego policjanta, o wysokiej odporności psychicznej, który radzi sobie w każdej sytuacji. Wizerunek takiego policjanta może być dla niektórych funkcjonariuszy dodatkowym obciążeniem i źródłem stresu związanym z wykonywanym zawodem (Ogińska-Bulik 2003 : 49-50).

Zawód policjanta narażony jest na duże ryzyko i konieczność kontrolowania sytuacji. Od postawy funkcjonariusza, jego zachowania, nieustannej czujności zależy nie tylko ich bezpieczeństwo, ale też jakość udzielanej pomocy innym ludziom. Bardzo często zobowiązani do ciągłej czujności w pracy, stają się nieufni w życiu prywatnym. Są zazdrośni, podejrzliwi i dopatrują się ukrytych motywów. W konsekwencji stają się zamknięci w sobie oraz w stosunku do najbliższych osób, izolują siebie i swoje rodziny. Bywa, iż pewni swojego autorytetu jaki daje im praca chcą też w domu narzucać swoją wolę rodzinie. Policjantom trudno jest rozwiązywać swoje problemy w drodze ugody czy negocjacji (Terelak 2007 : 391).

Często mówi się o ciężkich nerwicach depresyjno-lękowych występujących u policjantów, jednak rzadko są one ujawniane. Zwiększyła się liczba samobójstw, jednak niewielu policjantów korzysta z pomocy psychologa czy psychiatry. Jak twierdzi policyjny psychiatra główną przyczyną nerwic i przemęczenia jest brak umiejętności rozładowania stresu. Powodem jest rywalizacja, chęć wykazania się, wewnętrzne zamknięcie, które często jest początkiem zaburzeń psychicznych lub prowadzi do zjawiska wypalenia zawodowego (Terelak 2007 : 391-392).

Specyficzną pracą policjanta wyróżniają stresory, które są dla niej charakterystyczne. Dzięki przeprowadzonym badaniom Brown i Campbell wyróżnili:

- udział w sytuacjach związanych ze śmiercią,
- aresztowanie agresywnej (atakującej) osoby,
- kontakty z ofiarami przemocy,
- powiadamianie rodziny i krewnych o śmierci bliskiej im osoby,
- poszukiwania zaginionej osoby,
- uczestnictwo w rozprawach sądowych w charakterze świadka,
- zabezpieczenie i ochrona masowych imprez oraz wydarzeń publicznych (Ogińska-Bulik 2003 : 43).

Badania przeprowadzili również J. Violanti i F. Aron w Nowym Jorku przedstawiając obszerniejszą klasyfikację stresorów związanych z pracą funkcjonariusza policji. Są to m.in.:

- zabicie osoby w czasie służby,
- zabicie kolegi – policjanta,
- widok z maltretowanego dziecka,
- pościgi za przestępcami,
- praca zmianowa,
- użycie siły,
- złe relacje z partnerem,

- wypadek samochodem służbowym,
- mała liczba policjantów,
- wzrost przestępczości,
- zawiadamianie o śmierci,
- obrona przed łapówkarstwem,
- kłótnie rodzinne,
- konflikty zawodowe,
- zbyt duża dyscyplina,
- negatywna opinia masmediów,
- niewystarczające wyposażenie,
- narażanie się na ból, a nawet śmierć,
- biurokracja i inne (Ogińska-Bulik 2003 : 44-45)

Współcześnie zawód policjanta jest dość prestiżową pracą i coraz więcej młodych ludzi wyraża chęć jej podjęcia. Jednak wśród wielu pozytywnych stron, takich jak np. stała pensja, emerytura po 25 latach pracy są też i negatywne związane z chorobami zawodowymi np. stres, alkoholizm, na które młodzi ludzie nie zwracają uwagi wstępując do służby w policji.

Chcąc dogłębnie zapoznać się z problemem stresu w zawodzie policjanta w 2012 roku przeprowadziłem badania wśród funkcjonariuszy KP w Międzyrzeczu Podlaskim.

W wyniku anonimowych badań ankietowych stwierdzono, że aż 80 % respondentów doświadcza stresu w pracy zawodowej. Źródłem powstawania sytuacji stresujących według 60% ankietowanych jest niedostateczne wyposażenie miejsca pracy, co utrudnia wykonywanie powierzonych zadań. U 35% respondentów są to konflikty ze współpracownikami, przez które wytwarza się nieprzyjemna atmosfera niechęci w miejscu pracy. Większość funkcjonariuszy, bo aż 70% odczuwa fizjologiczne skutki stresu, a w szczególności są to: bóle głowy - 40%, podwyższone ciśnienie 30%, zaś 30% nie odczuwa żadnych fizjologicznych objawów stresu. 30% policjantów odczuwa psychiczne skutki stresu tj.: nerwowość - 15%, bezsenność - 15%, natomiast 70% ankietowanych nie odczuwa takich skutków. Zdecydowana większość, bo aż 90% funkcjonariuszy walczy ze stresem. Badani policjanci stosują różnorodne sposoby radzenia sobie ze stresem, połowa z funkcjonariuszy w wolnym czasie zajmuje się swoim hobby, spędzaniem wolnego czasu z rodziną - 20% lub ćwiczeniami fizycznymi - 20%. Są i też tacy, którzy w wyniku stresu nadmiernie palą papierosy.

SPOSOBY RADZENIA SOBIE ZE STRESEM W ZAWODZIE POLICJANTA

Jest wiele czynników wywołujących stres w zawodzie policjanta, jednak są też sposoby, aby uniknąć sytuacji stresujących. Należy dobrze zorganizować i zaplanować dzień powszedni, w którym powinien być przewidziany odpowiedni czas

na: sen, wykonanie porannych czynności bez pośpiechu, pokonanie drogi do pracy bez zbędnego napięcia związanego z ewentualnością spóźnienia się, realizację obowiązków zawodowych oraz czynny wypoczynek (Wrześniewski 1999 : 12).

Koncepcja zaproponowana przez Schwarzera i Tauberta uwzględnia czas wystąpienia stresującego wydarzenia. Wyróżnili oni 4 rodzaje przebiegu radzenia sobie ze stresem:

- reaktywne – ma na celu kompensowanie krzywdy, łagodzenie problemu lub straty,
- antycypacyjne – dotyczące wydarzenia, zagrożenia, które może wystąpić w bliskiej przyszłości,
- prewencyjne – odnoszące się do gromadzenia zasobów, które pozwolą zmniejszyć skutki przyszłych wydarzeń losowych,
- proaktywne – związane z przyszłymi wyzwaniem, a także polegające na gromadzeniu zasobów ułatwiających wykorzystanie przyszłych szans (Terelak 2008 : 311).

Jedną z najczęściej spotykanych klasyfikacji stylów radzenia sobie ze stresem jest empiryczna podawana przez N. S. Endlera i J. D. A. Parkera wywodząca się z poznawczej teorii stresu Lazarusa i Folkmana, którzy wyróżniają następujące style:

1. Styl skoncentrowany na zadaniu – oznaczający podejmowanie wszelkich wysiłków mających na celu rozwiązanie problemu. Jednostka skupia swoją uwagę na radzeniu sobie z zadaniem oraz na planowaniu rozwiązania tego problemu.
2. Styl skoncentrowany na emocjach – jest to styl w którym osoby w sytuacji stresowej mają tendencje do koncentracji uwagi na sobie i swoich przeżyciach emocjonalnych.
3. Styl skoncentrowany na unikaniu – jednostka charakteryzująca się tym stylem koncentruje się na unikaniu sytuacji stresowych oraz wystrzegania się myślenia, przeżywania oraz doświadczania takiej sytuacji angażując się przy tym w czynności zastępcze takie jak zakupy, Internet czy jedzenie (Terelak 2008 : 307).

Zdaniem Quicka eustres pozytywnie oddziałuje na samopoczucie, elastyczność i przystosowanie do nowych lub zmieniających się warunków otoczenia. Przewyciężenie stresu może być też źródłem energii, stymulatorem wzrostu i rozwoju w podejmowaniu nowych wyzwań. Pozytywna rola stresu wiąże się z wyzwaniem pozytywnych emocji, które sprzyjają zdrowiu (Ogińska-Bulik i Juczyński 2010 : 84).

Mamy także indywidualne formy radzenia sobie ze stresem, przykładem może być podział przedstawiony przez Klausa i Baileya:

- ćwiczenia fizyczne – zalicza się do nich: gimnastykę, aerobik oraz sport wyczynowy;
- dbałość o zdrowie – racjonalne żywienie (odpowiednia ilość witamin, cukru, soli, tłuszczów), właściwy sen, brak używek;

- relaksacja – unikanie napięcia mięśniowego i psychicznego, korzystanie z treningów: relaksacyjnych, autogennyh, medytacji i transcendentalnej, ćwiczeń oddechowych, jogi itp.;
- masaże – klasyczny, podwodny, bicz wodne itp.;
- umiejętność komunikowania się (w tym pozawerbalna);
- pewność siebie;
- umiejętność współżycia w grupie;
- rozładowywanie konfliktów;
- łagodzenie skutków kryzysu;
- rozwiązywanie problemu;
- redukcja lęku przed śmiercią poprzez godne umieranie;
- nowa koncepcja zdrowia psychicznego Selye`go oparta na etyce według reguły „integracja ciała, rozumu i ducha”;
- właściwa organizacja pracy;
- usunięcie nieadekwatności występującej między wymaganiami a własnymi możliwościami;
- dbałość o fizyczne środowisko pracy (naturalne, sztuczne) (Terelak 2008 : 314-315).

ZAKOŃCZENIE

W każdym zawodzie, także w policji istnieją sposoby zapobiegania negatywnym skutkom stresu. W komendach miejskich, powiatowych są pełnione dyżury przez psychologów policyjnych, którzy prowadzą działania zmierzające do przeciwdziałania zaburzeniom wywołanym przez stres zawodowy. Udzielają porad, konsultacji oraz indywidualnej pomocy policjantom i pracownikom policji w związku z problemami wynikającymi ze specyfiki wykonywanego zawodu oraz problemami natury osobistej. Wspierają metodami psychologicznymi wszystkich policjantów, szczególnie w zakresie minimalizowania negatywnych następstw związanych z charakterem służby. Podczas dyżurów psycholodzy rozmawiają z policjantami na temat specyfiki ich pracy, stresu i obciążeń, jakich doświadcza- ją w służbie oraz konstruktywnych sposobów radzenia sobie ze stresem.³

LITERATURA:

1. Grzegorzewska M. K., Stres w zawodzie nauczyciela, Kraków 2006.
2. http://www.kujawskopomorska.policja.gov.pl/_portal/122399063448f-49d6a1b255/STRES_W_MIEJSCU_PRACY.html z dnia 26.04.2012r
3. <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/bron/bron-uzycie-przez-poli/51797,Uzycie-broni-sluzbowej-przez-policjantow.html> z dnia 14.01.2017r.
4. <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/samobojstwa/110594,Samobojstwa-2014.html> z dnia 14.01.2017r.
5. Ogińska-Bulik N., Juczyński Z., Osobowość. Stres a zdrowie, Warszawa 2010.

³ http://www.kujawskopomorska.policja.gov.pl/_portal/122399063448f49d6a1b255/STRES_W_MIEJSCU_PRACY.html z dnia 26.04.2012r.

6. Ogińska-Bulik N., *Stres zawodowy u policjantów. Źródła-Konsekwencje-Zapobieganie*, Łódź 2003.
7. Ogińska-Bulik N., *Stres zawodowy w zawodach usług społecznych. Źródła-Konsekwencje-Zapobieganie*, Warszawa 2006.
8. Selye H., *Stres okiełznany*, Warszawa 1978.
9. Terelak J. F., *Stres zawodowy*, Warszawa 2007.
10. Terelak J. F., *Człowiek i stres*, Bydgoszcz-Warszawa 2008.
11. Wrześniewski K., *Stres. Radzenie sobie ze stresem, a choroby układu krążenia*, Warszawa 1999.
12. 1999.
13. Wrześniewski K., *Cena stresu*, w: *Charaktery*, nr 4, 2000, s. 19.
14. Sławomir Mroczek (ur. 10.11.1986 r.)
15. Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach. Doktorant w Instytucie Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa, policjant KP w Międzyrzeczu Podlaskim.
16. Aktywnie uczestniczy w konferencjach krajowych, międzynarodowych i kongresach. Zainteresowania badawcze doktoranta skupiają się wokół problematyki Policji szczególnie jej udziału w systemie zarządzania kryzysowego, a także utrzymania bezpieczeństwa państwa. Wśród publikacji dotyczących zainteresowań badawczych można wyróżnić: *Rola i zadania Policji w systemie bezpieczeństwa państwa*; *Współczesny system szkolenia policjantów przez pryzmat zarządzania kryzysowego*; *Współpraca policji z administracją publiczną-wybrane zagadnienia i inne*.

Magdalena Robak

Uniwersytet Warszawski, Poland
E-mail: magdalenarobak2@gmail.com

Zgoda pacjenta w medycynie / *Patients consent for medical treatment*

Abstract

A consent for a medical treatment given by a patient to a doctor has been taken into consideration by doctors and lawyers for many years. Thousands of pages have been devoted to this subject. Detailed regulations could be found in a number of laws, regulations and court judgments. Despite so many elaborations in the doctrine of law and numerous scientific studies it is so far controversial among doctors and patients, and arouses heated discussions during scientific symposia and in the court halls. It is worth to discuss the subject of the consent again. The article pays special attention to the practical aspects of the application of the current regulations.

Keywords: patients informed consent to treatment, legal and medical aspects

„Autonomia leży u podstaw godności człowieka, a nie na odwrót, dzięki autonomii woli człowiek ma swoją bezwarunkową wartość określoną mianem wolności.”

I. Kant

Wolność związana jest z samostanowieniem i samokierowaniem, dlatego też wolność musi zmierzać do autonomii. Naruszenie autonomii jest równoznaczne z naruszeniem człowieczeństwa i prowadzi do traktowania przedmiotowego osoby jako rzeczy. Przyjmuje się, że każdy człowiek ma prawo określić co stanowi jego dobro, które chronione jest przez Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej.

W Konstytucji mamy do czynienia z pojęciem godności osobistej, zdefiniowanej jako cecha każdego człowieka, przysługująca mu z racji samego człowieczeństwa, niezbywalna i niestopniowana. Dobra osobiste, które obejmują życie, zdrowie i nietykalność cielesną, wolność, mogą być zagrożone działaniami medycznymi człowieka. Charakter prawny zgody to nic innego jak upoważnienie do wkro-

czenia we wskazaną sferę dóbr osobistych, która podkreśla konieczność ochrony szeroko pojętej autonomii podmiotu wyrażającego zgodę.

Zgoda dotycząca zabiegów medycznych udzielana przez pacjenta lekarzowi od lat stanowi temat rozważań lekarzy oraz prawników, którym poświęcono tysiące stron.

Szczegółowe uregulowania prawne z tego zakresu znalazły swoje miejsce w licznych ustawach, rozporządzeniach oraz wyrokach sądowych. Temat, pomimo tak wielu interpretacji w doktrynie prawniczej oraz rozlicznych opracowań naukowych ze strony klinicystów, do tej pory budzi znaczne kontrowersje wśród lekarzy i pacjentów, burzliwą dyskusję na naukowych sympozjach oraz ogromne emocje na salach sądowych. Warto więc temat zgody omówić jeszcze raz zwracając szczególną uwagę na praktyczne aspekty zastosowania aktualnych regulacji prawnych.

POJĘCIE ZGODY

Obowiązek uzyskania przez lekarza zgody na określony zabieg leczniczy wynika z dokumentów międzynarodowych, Konstytucji RP oraz przepisów ustawowych.

W prawie międzynarodowym istotnym aktem prawnym regulującym kwestię zgody pacjenta na zabieg leczniczy jest Europejska Konwencja o Prawach Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej, wobec Zastosowań Biologii i Medycyny¹, która nakazuje, aby przeprowadzenie interwencji medycznej poprzedzone zostało wyrażeniem świadomej i swobodnej zgody przez pacjenta. Konwencję tę należy jednak traktować jako postulat, z powodu, iż Polska nie jest jego stroną.

W prawie polskim wymóg zgody pacjenta w procesie leczenia ma swoje umocowanie w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej². Jego źródłem jest art. 41 Konstytucji, który chroni właśnie nietykalność osobistą i wolność osobistą. Natomiast art.47 Konstytucji zapewnia jednostce prawo do decydowania o swoim życiu osobistym.

W sposób kompleksowy kwestię zgody pacjenta reguluje Ustawa z dnia 5 grudnia 1996r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry³, która zastąpiła ustawę z dnia 26 października 1950r. o zawodzie lekarza⁴ oraz Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta⁵ Według tej ustawy pacjent ma prawo do wyrażenia zgody na udzielenie świadczeń zdrowotnych albo odmowy takiej zgody, jeżeli przepisy innych ustaw nie stanowią inaczej art.15 i 16 tej ustawy. Krąg podmiotów i przedmiot zgody określa art.17-19 w/w ustawy. Ponadto szczególna regulacja zawarta jest w Ustawie z dnia 30 sierpnia 1991r. o zakładach

1 Europejska Konwencja o Prawach Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej wobec Zastosowania Biologii i Medycyny została podpisana w Hiszpanii, w Owidio w dniu 4 kwietnia 1997r. I obowiązuje od 1 grudnia 1999r. W 19 państwach Europy. Polska podpisała Konwencje w 1999r., ale nie ratyfikowała.

2 Dz. U. z 1997r., nr 2, poz. 319 ze zm.

3 Dz. U. z 1997r., nr 28 poz.152 ze zm.

4 Dz. U. z 1950 r., nr 50, poz. 582

5 Dz. U. z 2009 r., nr 52, poz. 417

opieki zdrowotnej.⁶ Do kwestii zgody pacjenta odnosi się również art. 15 Kodeksu Etyki Lekarskiej.⁷

Jak również dla wartości zgody w znaczeniu prawnym jest wprowadzenie w 1997 roku w Kodeksie karnym art.192⁸, który stanowi : „ Kto wykonuje zabieg leczniczy bez zgody pacjenta, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.”

Zatem zgodę pacjenta definiuje się jako swobodnie podjęty i wyrażony według reguł znaczeniowych dostępnych dla innych uczestników procesu medycznego aktu woli pacjenta lub jego przedstawiciela ustawowego podjęty na podstawie przystępnie udzielonej, rzetelnej informacji, co do wszystkich stadiów postępowania medycznego⁹. W doktrynie prawa cywilnego zgoda traktowana jest jako akt woli będący przejawem przysługujących podmiotowi dóbr osobistych. Od dawna przyjmuje się ponadto, że zgoda należy do okoliczności wyłączających bezprawność naruszenia tychże dóbr.¹⁰ W prawie karnym wskazuje się niekiedy, że zbędne jest ujmowanie zgody jako odpowiednika kontratypu, bowiem zabiegi lecznicze uznać należy za działanie co do zasady dozwolone, o ile spełnione są odpowiednie warunki.¹¹

PODMIOT UPRAWNIONY DO WYRAŻENIA ZGODY

Pacjent ma prawo do wyrażenia zgody na określoną interwencję medyczną i zachowuje zdolność świadomego wyrażenia woli. Jednak zdarzają się sytuacje, kiedy z powodu wieku lub braku świadomości pacjenta nie jest możliwe skuteczne wyrażenie przez niego zgody. W takich sytuacjach ustawodawca wprowadził wymóg zgody przedstawiciela ustawowego pacjenta lub sądu opiekuńczego.

Zgodnie z art.32 ust.1 Ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry¹², lekarz może przeprowadzić badanie lub udzielić innych świadczeń zdrowotnych po wyrażeniu zgody przez pacjenta. Również z treścią art. 19 ust.1 pkt 3Ustawy o zakładach opieki zdrowotnej¹³, wynika że pacjent ma prawo do wyrażenia zgody na udzielenie określonych świadczeń zdrowotnych lub ich odmowy po uzyskaniu odpowiedniej informacji.¹⁴ W związku z powyższym nie ulega wątpliwości fakt , że osobą uprawnioną do wyrażenia zgody na zabieg medyczny jest sam pacjent, kiedy jest osobą pełnoletnią i zdolną do świadomego wyrażenia zgody jest to zgoda własna. W systemie common law w sławnej sprawie w orzeczeniu Sądu Apelacyjnego Nowego Yorku w sprawie Schloendorff vs Society of New York Hospital z1914r., że „ Każda ludzka istota, pełnoletnia i zdrowa na umyśle ma prawo do decydowania o swoim ciele;chirurg, który przeprowadza operację bez zgody pa-

6 Dz. U z 1996 r., nr 14, poz.89 ze zm.

7 Kodeks Etyki Lekarskiej został podjęty na Nadzwyczajnym II Krajowym Zjeździe Lekarzy 14 grudnia 1991r z późniejszymi zm.

8 Dz. U. z 1997 r., nr 88, poz 553 ze zm.

9 M. Świdorska, Zgoda pacjenta na zabieg medyczny, Toruń 2007

10 M. Safian, Prawo i medycyna, Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości 1998r, s.34

11 A. Szpunar, Ochrona dóbr osobistych, Warszawa 1979, s.160

12 Dz. U z 2008r., nr 136, poz.857 ze zm.

13 Dz. U z 1996r., nr14, poz.89 ze zm.

14 M. Dercz, T. Rek Ustawa o zakładach opieki zdrowotnej. Komentarz,Warszawa 2007 s. 120

pacjenta, popełnia napaść i ponosi pełną odpowiedzialność za wyrządzone szkody. Powyższe jest wyłączone w przypadkach nagłych, gdy pacjent jest nieprzytomny i uzyskanie od niego zgody jest niemożliwe, a przeprowadzenie operacji jest niezbędne¹⁵.

W polskim ustawodawstwie istnieją jednak wyjątki od zasady, że zgodę na zabieg może wyrazić samodzielnie jedynie pacjent pełnoletni. I tak samodzielną zgodę lub sprzeciw na udzielenie świadczeń zdrowotnych może wyrazić również kobieta, która ukończyła szesnaście lat i wstąpiła w związek małżeński po uprzednio wyrażonej zgodzie sądu opiekuńczego¹⁶ (art.10 kc) a także pacjent, który ukończył lat trzynaście i ma zostać dawcą krwi¹⁷.

W praktyce bardzo często zdarzają się sytuacje, w których osoba pełnoletnia nie może wyrazić zgody na sposób leczenia. W takich przypadkach lekarz powinien wystąpić o taką zgodę zastępczą do sądu opiekuńczego. Warto jednak zwrócić uwagę na pojęcie „świadomego wyrażenia woli”, ponieważ to do lekarza należy ocena, czy pacjent znajduje się w odpowiednim stanie, by móc świadomie wyrazić zgodę. Pacjentem niezdolnym do świadomego wyrażenia zgody może być osoba, której stan zdrowia fizycznego lub psychicznego stoi na przeszkodzie wyrażenia zgody świadomej- przykładowo jest nieprzytomna, nietrzeźwa, w stanie odurzenia narkotycznego, odczuwa silny ból lub znajduje się pod wpływem leków upośledzających sprawność psychiczną¹⁸. Fakt, iż pacjent jest osobą chorą psychicznie lub upośledzoną umysłowo, nie przesądza natomiast o jego prawie do wyrażenia zgody na zabieg medyczny. Ważne jest jednak aby w chwili podejmowania decyzji był świadomy jej konsekwencji, np. choroba psychiczna jest w fazie remisji czy stopień upośledzenia jest lekki. Jak widać to na lekarzu spoczywa obowiązek zadecydowania, czy pacjent jest wystarczająco

świadomy, żeby podjąć decyzję dotyczącą swojego stanu zdrowia.

ZGODA ZASTĘPCZA

Zgoda zastępcza stanowi wyjątek od zgody właściwej. Zgoda odnosi się do sytuacji, gdy pacjent nie może wyrazić samodzielnie woli. Znajduje on zastosowanie w następujących przypadkach:

- małoletnich, którzy nie ukończyli lat 16,
- ubezwłasnowolnionych całkowicie,
- ubezwłasnowolnionych częściowo.

Przedstawienie kompetencji tych podmiotów wymaga odwołania się do przepisów prawa cywilnego i rodzinnego. Ustawa o zawodach lekarza i lekarza dentystry w art.32 ust.2 i art 34 ust.3 wymaga zgody przedstawiciela ustawowego dla

15 Www. Sprawa Schloendorff vs Society of New York Hospital

16 Dz. U z 1964r., nr34,poz.457 ze zm.

17 Art.15 ust.2 Ustawy o publicznej służbie krwi z dnia 22 sierpnia 1997r (Dz. U z 1997., nr106, poz.681 z póź. zm).

18 E. Zielińska (red.) Ustawa o zawodach lekarza i lekarza dentystry. Komentarz . Warszawa 2008; s. 467

podjęcia wobec małoletniego czynności zwykłych jak i o podwyższonym ryzyku.¹⁹ Zgoda zastępcza jest niespójna gdy chodzi o granice wiekowe małoletniego. Zgodnie z art.32 ust.5 oraz art.34 ust. 4 ZawLekU ustalona została na lat 16.

Wskazuje się na pewne paradoksy wynikające z przepisów. Przykładowo, art.25 ust. 2 ZawLekU, zgodę na udział w eksperymencie medycznym ma małoletni, który nie ukończył lat 16. Można założyć, że prace doświadczalne są czymś więcej niż tylko wykonaniem prostego zabiegu. W ustawie o planowaniu rodziny²⁰ w art.4a ust.4 dla wykonania zabiegu aborcyjnego wymagana jest obok zgody przedstawiciela ustawowego zgoda małoletniej, która ukończyła lat 13. Nie uwzględnia się cech rozwoju intelektualnego i psychicznego danego dziecka. Paradoksalne jest wyrażenie zgody na proste badanie ginekologiczne, zapisanie środków antykoncepcyjnych a współdecydowanie o zabiegu przerywania ciąży. W Konwencji bioetycznej art.6 ust 2 uwzględnia opinię małoletniego w zależności od wieku i stopnia dojrzałości. Art.17 w ustawie praw pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta²¹ utrzymuje granicę 16 roku życia.

Małoletni, który nie przekroczył tej granicy, konieczna i wystarczająca jest zgoda jego przedstawiciela ustawowego. W art. 98 KRO przedstawicielami ustawowymi dziecka są jego rodzice, ale jedynie wówczas gdy pozostawały pod ich władzą rodzicielską. Natomiast władza rodzicielska nie przysługuje jeżeli :

- w wyniku orzeczenia sądu zostali pozbawieni tej władzy albo została im ona ograniczona,
- zostali pozbawieni tej władzy art.51 KK tj. w związku z popełnieniem przestępstwa na szkodę małoletniego lub wspólnie z nim,
- w razie śmierci rodziców,
- nie posiadają oni pełnej zdolności do czynności prawnej z powodu braku pełnoletności albo w następstwie ubezwłasnowolnienia.

Władza rodzicielska zasadniczo przysługuje jednakowo obojgu rodzicom. Każdy z nich może działać jako przedstawiciel ustawowy dziecka jednak w istotnych sprawach takich jak zabiegi operacyjne czy leczenie dziecka rodzice rozstrzygają wspólnie.(Art 97§2KRO) Jeżeli małoletni nie posiada rodziców potrzebne jest ustanowienie opiekuna prawnego. Jednak nie ma on takich samych uprawnień jak rodzice. Zgodnie z art 156 KRO musi on uzyskać zgodę sądu we wszystkich ważniejszych sprawach dotyczące małoletniego. Jednak osobą będącą przedstawicielem ustawowym małoletniego może być przysposabiający. Wtedy zachodzi stosunek taki jak między rodzicami i dzieckiem o czym czytamy w art.121 KRO. Pojawiają się tu wątpliwości dotyczące zakresu kompetencji przedstawiciela ustawowego. Przytoczę tu przykład małej siedmioletniej dziewczynki, do której wezwano do szkoły pogotowie ratunkowe uważając, że jest chora psychicznie. Nauczyciele i przedstawiciel ustawowy- przysposabiający chcieli oddać dziecko do szpitala psychiatrycznego.

19 M. Świdarska Zgoda pacjenta na zabieg medyczny

20 Dz.U.1993., nr 17, poz.78

21 Dz.U.2012 poz.159

Odmowa lekarza była tu niezbędna do ratowania życia i zdrowia dziecka.

Jeżeli opiekun doznaje przemijającej przeszkody w sprawowaniu opieki nad małoletnim, sąd opiekuńczy może ustanowić kuratora art 157 KRO. Zakres przedstawicielstwa ustawowego wynika z orzeczenia sądu opiekuńczego. Kurator podlega nadzorowi sądu opiekuńczego w czasie sprawowania opieki nad małoletnim.

Należy podkreślić, że opiekun ma obowiązek przed powzięciem decyzji w słusznych sprawach wysłuchać pozostającego pod opieką, jeżeli pozwala na to rozwój umysłowy i stan zdrowia, oraz uwzględnić jego rozsądne życzenia art.158 KRO.

W razie braku odpowiedniej wypowiedzi opiekuna, sąd powinien zażądać uzupełnienia złożenia wniosku, bądź nakazać podopiecznemu osobiste stawiennictwo w celu przesłuchania go w trybie 574 KPC.²²

Zgoda substytucyjna, gdzie wyrazić może jedynie ta osoba lub małżonkowie przysposabiający. Rodzice tracą to uprawnienie. Skutek ten występuje przy wszystkich postaciach przysposobienia: przy przysposobieniu całkowitym (adoptio plenissima), jak i pełnym rozwiązywalnym (adoptio plena) i niepełnym (adoptio minus plena)²³, ta sytuacja nie dotyczy, gdy jeden z małżonków przysposobił dziecko drugiego małżonka (przysposobienie pasierba), władza rodzicielska należy wówczas wspólnie (rodzic naturalny i przysposabiający) art.123§2 KRO

W przypadku wypisania małoletniego ze szpitala, przez rodziców, gdy stan zdrowia nie pozwala na to decyduje lekarz mówi o tym art 22 ust 2 ustawy o zakładach opieki zdrowotnej z 30 sierpnia 1991 (Dz. U nr 91, poz.408 z póź. zm.) Brzmi on następująco „Jeżeli przedstawiciel ustawowy żąda wypisania ze szpitala osoby, której stan zdrowia wymaga leczenia w szpitalu, kierownik zakładu opieki zdrowotnej lub lekarz przez niego upoważniony, może odmówić wypisania do czasu wydania w tej sprawie orzeczenia, przez właściwy ze względu na siedzibę zakładu sąd opiekuńczy zawiadamiany jest niezwłocznie o odmowie wypisania ze szpitala i przyczynach odmowy”.

Działanie lekarza bez tzw. zgody substytucyjnej stanowi art.34 ust. 7 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry, który mówi, że lekarz może wykonywać czynności bez zgody przedstawiciela ustawowego pacjenta bądź zgody właściwego sądu opiekuńczego, gdy zwłoka spowodowana postępowaniem w sprawie uzyskania zgody groziłaby pacjentowi niebezpieczeństwem utraty życia, ciężkim uszkodzeniem ciała lub ciężkim rozstrojem zdrowia. W tej sytuacji lekarz ma obowiązek, o ile jest to możliwe zasięgnąć opinii drugiego lekarza, w miarę możliwości tej samej specjalności.

Przypadek kolizji woli przedstawiciela ustawowego dziecka i lekarzy była sprawa rozstrzygana przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie Glass przeciwko Wielkiej Brytanii z dnia 9 marca 2004 roku²⁴ . Matka dziecka udzieliła tu zgody substytucyjnej na leczenie dziecka, ale odmawiała zgody na konkretne

22 S. Kalus Kodeks rodzinny, s.833

23 H. Cieplą Kodeks rodzinny, s.681.

24 Wyrok Case of Glass v. United Kingdom, Strasburg 9 March 2004, appl.61827/00

działanie terapeutyczne, jej zdaniem prowadzące do eutanazji. Dziecko dotknięte było ciężkim kalectwem umysłowym i fizycznym, a także wymagało całodobowej opieki. Zostało przyjęte do szpitala publicznego, gdzie było operowane w celu złagodzenia nasilonego zacopowania dróg oddechowych. Stan chorego po operacji był bardzo ciężki, wobec czego lekarze uznali, że jest on umierający, a dalsza intensywne terapia nie jest właściwa. Nalegali na podanie morfiny, czemu matka się sprzeciwiła, sądząc, że osłabi to przeżycie syna. Matka żądała by w razie ustania akcji serca syna zastosowano reanimację wyłącznie z intubacją. Lekarze wbrew woli matki podali morfinę dziecku. Sami też zadecydowali o zastosowaniu procedury DNR (DO NOT RESUSCITATE) i wykluczyli masaż serca i użycie respiratora. Doszło do konfliktu matki z lekarzami. Matka reanimowała dziecko. Stan pacjenta po pewnym czasie poprawił się i został przewieziony do domu. Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że działanie lekarzy wbrew woli matki i bez zezwolenia sądu naruszyło standard art.8 Konwencji Praw Człowieka, co oznacza naruszenie prawa do prywatności pacjenta, a w szczególności jego integralności fizycznej. W uzasadnieniu powołano się na przepis Europejskiej Konwencji Bioetycznej art.5 dotyczący zgody. Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał za chybiony argument państwa pozwanego, że lekarze działali w sytuacji nagłej, wymagającej natychmiastowego złagodzenia cierpienia chorego. Poprzez podanie morfiny doszło do naruszenia art.8 Konwencji Praw Człowieka, nie rozpatrywano oddzielnie zarzutu wdrożenia procedury DNR bez zgody matki. Votum separatum do tego rozstrzygnięcia zgłosił sędzia J.Casadevall. Sędzia ten był przekonany, że stan pacjenta uzasadniał konieczność medyczną podania morfiny i to w trybie nagłym. Natomiast jego zdaniem należało dokładnie przeanalizować kwestię zastosowania DNR. Jego zdaniem, że tak poważna decyzja została podjęta przez lekarzy jednomyślnie bez porozumienia z matką, wino być dodatkowo zbadany. Trybunał zasądził od Wielkiej Brytanii na rzecz powodów zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę moralną (10 tys. euro) i odszkodowanie z tytułu szkody majątkowej (15 tys. Euro).

OSOBY UBEZWŁASNOWOLNIONE

Wymóg zgody na zabieg leczniczy tych osób zależny jest od dwóch czynności. Pierwszym jest rodzaj ubezwłasnowolnienia (całkowity czy częściowy) drugim typ zabiegu (prosty czy operacyjny lub o podwyższonym ryzyku dla pacjenta). W art.32 ust.4 ustawy o zawodzie lekarza i lekarza dentystry i art.34 ust.3 tejże ustawy zgoda zastępcza wymagana jest wobec pacjenta ubezwłasnowolnionego całkowicie. Zgodnie z art.13§2 dla osoby ubezwłasnowolnionej ustanawia się opiekuna prawnego (wyjątek, gdy ubezwłasnowolniony pozostaje pod władzą rodzicielską). Jeżeli dotyczy to zabiegów prostych. Natomiast zabiegów o podwyższonym ryzyku dla pacjenta niezbędne dodatkowe orzeczenie sądu.

Zgodnie z art. 17 ust.2 ustawy o prawach pacjenta zgoda zastępcza przedstawiciela ustawowego jest wymagana w przypadku osoby całkowicie ubezwłasnowolnionej. Jest to zgodne z art.32 ust.4 ustawy o zawodzie lekarza i lekarza dentystry. Z kolei art.18, który jest poświęcony zabiegom operacyjnym stanowi, że do wy-

rażenia takiej zgody na taki zabieg stosuje się art.17 ust.2. Dalej ust.3 nakazuje stosować do takich zabiegów art.17 ust.2-4. Pojawia się niespójność dotycząca osób ubezwłasnowolnionych częściowo. Skoro bowiem w przypadku zabiegów prostych zgoda zastępcza jest wymagana tylko od osób ubezwłasnowolnionych całkowicie, to oznacza to, że osoby ubezwłasnowolnione częściowo mogą samodzielnie podejmować decyzję dotyczącą zabiegów. Taki wniosek pozostaje w sprzeczności z art.34 ust.3 ustawy o zawodzie lekarza i lekarza dentysty, która nakazuje wykorzystanie zgody zastępczej bez względu na rodzaj ubezwłasnowolnienia.²⁵

Należało by tutaj wspomnieć o osobie opiekuna faktycznego, którym jest osoba sprawująca bez obowiązku ustawowego, stałą opiekę nad pacjentem, który ze względu na wiek, stan zdrowia, stan psychiczny opieki takiej wymaga.²⁶ Jest on definiowany w art.31ust.8 ustawy o zawodzie lekarza i lekarza dentysty.

W art.32 ust.3 jest mowa o opiekunie faktycznym, gdy jest brak przedstawiciela ustawowego bądź nie można się z nim porozumieć np. nieprzytomny. Czy można przyjąć, że opiekunem faktycznym jest babcia czy starsze rodzeństwo? Otóż wszelkie czynności o podwyższonym ryzyku lekarz powinien uzyskać zgodę przedstawiciela ustawowego, zezwolenia sądu lub sam bez niczyjej zgody podejmuje decyzje art. 33 i art.34 ust.7 ustawy o zawodzie lekarza i lekarza dentysty.

Na uwagę zasługuje rozwiązanie przyjęte we Francji. Zgodnie z art.L 1111-6 tego kodeksu każdy dorosły może ustanowić tzw. osobę zaufaną, którą może być krewny, osoba bliska, lekarz leczący. Jest to osoba uprawniona do uzyskania stosownych informacji i konsultacji w celu udzielenia zgody na wypadek, gdyby pacjent znalazł się w stanie braku zdolności wyrażenia woli. Osobę zaufaną można powołać w formie pisemnej i odwołać w każdym czasie.

Jeżeli chory wyrazi taką wolę, osoba zaufana może towarzyszyć mu w czasie zabiegów i może być obecna podczas rozmów z lekarzem po to by pomóc w podjęciu decyzji.

Pacjentom hospitalizowanym personel medyczny powinien proponować ustanowienie osoby zaufanej.²⁷ Reguła ulega modyfikacją, jeżeli chodzi o pacjentów pełnoletnich, którzy nie mają pełnej zdolności do czynności prawnej. Decyzje co do ustanowienia osoby zaufanej wymagają zatwierdzenia przez sąd opiekuńczy, który ma również kompetencje do odwołania takiej osoby art.L1111-6 ust.3. Co jeżeli osoba zaufana pojawiła by się w prawie polskim? Może wypełniło by to lukę dotyczącą pacjenta pełnoletniego, o pełnej zdolności do czynności prawnej, który nie jest w stanie wyrazić swojej woli, chodzi tu o decyzje o poddaniu się poważniejszym zabiegom medycznym.

25 Por. D. Karkowska, Ustawa o prawach, s.236

26 R. Kubiak, Prawo medyczne s.270

27 M.Świdarska, Obowiązek informacji i zgoda pacjenta na zabieg medyczny w prawie francuskim, KPP2003, z.4 s.829-830

ZGODA SĄDU

Szczególną formą zgody zastępczej jest orzeczenie sądu opiekuńczego właściwego ze względu na miejsce dokonania czynności.

W ustawie o zawodach lekarza i lekarza dentystry zgoda sądu opiekuńczego jest wymagana po pierwsze w sytuacji nie możliwości uzyskania zgody zastępczej w stosunku do pacjenta małoletniego, który nie posiada przedstawiciela ustawowego, lub gdy nie ma kontaktu z przedstawicielem. Identycznie sytuacja przedstawia się z pacjentem niezdolnym do świadomego wyrażenia zgody art.32 ust.2 tejsze ustawy. Po drugie gdy przedstawiciel ustawowy pacjenta małoletniego lub ubezwłasnowolnionego odmawia takiej zgody art.34 ust.6 ustawy o zawodzie lekarza i lekarza dentystry. Po trzecie obejmuje pacjentów małoletnich, którzy ukończyli lat szesnaście oraz pacjentów ubezwłasnowolnionych, pacjentów chorych psychicznie lub upośledzonych umysłowo, którzy dysponują dostatecznym rozeznananiem i odmawiają zgody na proponowane działania medyczne lub dochodzi do kolizji interesów uprawnionych do wyrażenia zgody osób art.32 ust.6 o zawodach lekarza i lekarza dentystry. Sąd opiekuńczy udziela zgody w przypadku przyjęcia i leczenia w szpitalu psychiatrycznym w przypadku kolizji interesów art.22 ust.4 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry. A także w sytuacji przewidzianej w art.22 ust.5 tej ustawy. SN w postanowieniu z dnia 16 kwietnia 2009r., stwierdził „Sąd powinien wyklądać art.22-29 ustawy z 1994r. o ochronie zdrowia psychicznego ściśle i jako istotną dyrektywę swojego postępowania traktować wymóg, by rozstrzygnięcie, które poweźmie, było celowe z punktu widzenia dobra i interesu osoby, której dotyczą”,(ICSK 402/08, LEX nr560512;).W ustawie transplantacyjnej zezwolenie sądu opiekuńczego przewidziane jest w sytuacji, gdy zachodzi konieczność pobrania szpiku kostnego od osoby małoletniej art.12 ust.3 i 4.²⁸ W ustawie o planowaniu rodziny, sąd opiekuńczy uprawniony jest do udzielenia zgody, gdy zabieg przerywania ciąży ma być przeprowadzony co do osoby małoletniej poniżej trzynastego roku życia art.4a ust.4.Natomiast ustawa o publicznej służbie krwi nie przewiduje sytuacji w której pobranie byłoby uzależnienie od decyzji sądu.

Konwencja bioetyczna w art.6 wskazuje, że podjęcie interwencji medycznej w stosunku do osób niezdolnych do wyrażenia zgody małoletnich, ubezwłasnowolnionych oraz osób z zaburzeniami psychicznymi może nastąpić „za zezwoleniem odpowiedniej władzy albo innej osoby lub instytucji ustanowionych w tym celu na mocy przepisów”. Przyjmując, że zgoda to autonomiczny akt woli danej osoby, mający za przedmiot chronione prawem dobra osobiste, należy przyjąć, iż stopień respektu dla podejmowanych w tym obszarze aktów woli podmiotu powinien być z natury rzeczy większy niż przy określeniu zdolności do czynności prawnych.²⁹ Oceniając zdolność do wyrażenia zgody, należy za każdym razem uwzględnić rozeznanie pacjenta.

28 J.Duda Transplantacja w prawie polskim, Zakamycze ,Kraków 1998 s.46

29 M.Safian, Prawo..s.35 i nast.

ZGODA KUMULATYWNA

Zgodnie z ustawą o zawodach lekarza i lekarza dentysty ustanawia konieczność uzyskania zgody pacjenta, jak i jego przedstawiciela ustawowego. W pierwszym przypadku małoletnich, którzy ukończyli lat 16. Art.32 ust.5 tej ustawy umożliwia tej osobie podjęcie decyzji w przypadku zabiegów, operacji o podwyższonym ryzyku dla pacjenta art.34 ust.4. Występuje ona obok zgody przedstawiciela ustawowego, a odnośnie do badania opiekuna faktycznego. Gdy brak lub nie ma takiej zgody zezwolenie sądu opiekuńczego obok. W drugim przypadku osób ubezwłasnowolnionych całkowicie, które mają rozeznanie umożliwiające wypowiedzenie opinii na temat badania art. 32 ust.4. Zastanawiającym jest tu samo słowo „badania”. Czy dotyczy to badań prostych, bez uwzględnienia operacji? Z wykładni literalnej wynika, że osoba taka mogłaby zająć stanowisko tylko wobec prostego badania. Z wykładni logicznej z argumentem a minori ad maius od mniejszego do większego wynika, że pacjent powinien wyrazić zgodę na mniej czyli na badanie, to tym bardziej jest ta zgoda potrzebna przy np. inne świadczenia zdrowotne.

Zabiegi operacyjne i podwyższonym ryzyku też nastroczają trudności interpretacyjnych Ustawodawca odsyła do art.34 ust.5 a następnie do art.32ust.6.

Nie jest to jedyna trudność interpretacyjna oczym świadczyć może wyrażenie zgody dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo. W przypadku zabiegów prostych, można uzasadniać ogólna kompetencją takich osób do samodzielnego podejmowania decyzji. W stosunku do zabiegów operacyjnych ustawodawca z jednej strony dozwala na zabiegi proste bez ograniczeń, z drugiej wyklucza taką osobę w procesie decyzyjnym przy zabiegach operacyjnych. Konstrukcja zgody kumulatywnej może powodować trudności związane z rozbieżnościami stanowiska pacjenta i jego przedstawiciela ustawowego. Kolidują taką może rozstrzygać art. 32 ust.6. Unormowanie to ma zastosowanie do zabiegów prostych, operacyjnych i o podwyższonym ryzyku dla pacjenta. Odesłanie do art.34ust.5. Również ustawa o prawach pacjenta w art.17 ust.3 odnosi się do tego, gdy zachodzi sprzeciw przez następujące osoby:

- małoletniego, który ukończył lat szesnaście,
- osobę ubezwłasnowolnioną,
- pacjenta chorego psychicznie lub upośledzonego umysłowo, lecz dysponującego dostatecznym rozeznaniam.

Konstrukcja tej normy jest negatywnie oceniana w doktrynie. Bowiern, niewłaściwie określono

krąg podmiotów, od których zależy sprzeciw. Z unormowania tego wynika, że znajduje ono zastosowanie co do zgody kumulatywnej. Nie można wykorzystać do przypadków, gdzie zgodę wyraża samodzielnie pacjent. Wątpliwości dotyczą wtedy, gdy z jednej strony osoby muszą znajdować się w stanie, w którym nie mogą wyrazić świadomie zdania na temat zabiegu, tylko wtedy stosuje się konstrukcje zgody zastępczej art.32.ust.2 ustawy o zawodach lekarza i lekarza denty-

sty. Z drugiej strony ustawodawca zauważa, iż muszą oni posiadać odpowiednie rozeznanie. art.32ust.6. Można zauważyć tutaj sprzeczność. Analizując unormowania można przyjąć, iż dotyczy ona przypadków, gdy osoby wskazane w dyspozycji art 32.ust.6ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry sprzeciwiają się, a ich przedstawiciele wyrażają zgodę. Odnosi się to do zgody kumulatywnej. Wówczas sprzeciw może być przełamany przez orzeczenie sądu. A co gdyby było odwrotnie? Sprzeciw wyraziłby przedstawiciel ustawy, a osoba- pacjent aprobowałby zabieg, a jeżeli sprzeciw był podwójny? Zdaniem T. Dukiet – Nagórskiej zachowanie przedstawiciela ustawowego, który nie kieruje się dobrem podopiecznego, gdy odmawia przeprowadzenia zabiegu koniecznego dla jego podopiecznego. Może także manipulować podopiecznym i skłonić do wyrażenia sprzeciwu. Stąd sąd opiekuńczy powinien mieć kompetencje rozstrzygnięcia tej sytuacji.³⁰

W prawie francuskim, gdzie wola osób małoletnich i dorosłych nie posiadających pełnej zdolności do czynności prawnych rozwinięta bardzo szeroko art.L1111-4 ust.5. W brzmieniu nadanym ustawą nr 2002-303 z dnia4 marca 2002roku o prawach pacjentów i systemie ochrony zdrowia- Journal Officiel z 5 marca 2002 roku przewiduje obowiązek uzyskania zgody podwójnej tych osób i to bez względu na wiek. Należy systematycznie starać się o uzyskanie zgody takich osób, o ile są one zdolne do wyrażenia woli i uczestniczenia w podjęciu decyzji.³¹

Zarówno obowiązek informacji i uzyskanie aprobaty na leczenie nie powinny być ograniczone cenzurą wieku.

II ZGODA UŚWIADOMIONA

Nie ulega wątpliwości, że posiadanie odpowiedniej wiedzy przez pacjenta zależeć będzie od jego decyzji co do zabiegu leczniczego. Niezbędne jest poinformowanie chorego i innych osób decydujących o świadczeniach zdrowotnych, od których zależeć będzie skuteczność zgody. Tylko chory i osoba uprawniona, gdy posiada odpowiednią wiedzę będzie mogła podjąć poprawną decyzję co do swojego stanu zdrowia-zgoda uświadomiona. W literaturze niemieckiej dokonuje się odróżnienia tzw. objaśnienia terapeutycznego oraz objaśnienia w celu samostanowienia. Pierwsze skupia się na wyjaśnieniu pacjentowi, jak powinien postępować, by uzyskać rezultat leczniczy. W drugim przypadku zaś zakres przekazywanych informacji jest szerszy, gdyż muszą pozwolić choremu na podjęcie decyzji terapeutycznych. Lekarz ma powinność informowania, któremu odpowiada prawo pacjenta do informacji tzw. obowiązek objaśnienia, uświadomienie pacjenta informed consent- Aufklarungspflicht.³²

W literaturze jak i w judykaturze zwraca uwagę, że niewykonanie tego obowiązku w ogóle lub przekazanie informacji niekompletnej, w sposób nie przystępny dla pacjenta powoduje, że wyrażona przez niego wola jest poważną wadą. Dyskwalifikuje ona taką zgodę i powoduje to jakby jej w ogóle nie było. Wykonanie zabiegu jest nielegalne w prawie karnym i cywilnym.

30 T. Dukiet – Nagórską, Autonomia s.70.

31 M. Świdarska, Obowiązek informacji, s.832

32 A. Liszewska, Zgoda pacjenta na zabieg leczniczy, PIP1997,z.1,s.45.

Zgodnie z pkt B.I.6 Zasad Etyczno – Deontologicznych Towarzystwa Lekarskiego z 1967r, lekarz był zobowiązany poinformować chorego o zamierzonych zabiegach i metodach postępowania, podobnie dziesięć lat później w 1977r zakres danych obejmował rodzaj choroby aktualny stan, rokowania oraz zamierzone postępowanie lecznicze. Obecnie art.13,16,17 KEL jest ta tematyka poświęcona.

Art. 5 Konwencji bioetycznej nakazuje przekazać osobie poddawanej interwencji medycznej informacje o jej celu i naturze, konsekwencjach i ryzyku. Ponadto z art.10ust.2 Konwencji przedstawia, że każdy ma prawo zapoznać się informacjami jakie istnieją na temat jego zdrowia. Ponadto art.31ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry, rozdziale 3 ustawy o prawach pacjenta a także innych ustawach np. badań klinicznych produktów leczniczych art.37b prawa farmaceutycznego.

1. ZAKRES PRZEKAZYWANIA INFORMACJI

Zgoda aby można było przypisać jej znaczenie prawne musi spełniać określone warunki. Zapewnienie gwarantuje pacjentowi zachowanie podmiotowości w procesie leczenia, lekarzowi czy szpitalowi stwarza stan bezpieczeństwa prawnego. Zaniedbania lekarzy w zakresie uzyskania zgody, mogą powodować, że zgoda formalnie jest uznana za bezskuteczną.

A zatem nie wystarczy dysponować dokumentem wyrażającym zgodę chorego. Dokument nie wyłącza dowodzenia okoliczności, w których zgoda na leczenie może być dotknięta istotną wadą, powodującą jej wadliwość prawną a w konsekwencji odpowiedzialność zawodową, karną lekarza, a także cywilną lekarza i szpitala.

Przesłanki, które muszą być spełnione:

- została wyrażona przez osobę do tego uprawnioną,
- czynność nie sprzeciwia się ustawie lub zasadą współżycia społecznego,
- zachowana została forma zgody,
- pacjent nie działał pod wpływem przymusu, błędu, nie był również w stanie wyłączające i świadome podjęcie swojej woli,
- pacjent działał z dostatecznym rozeznaniem.

Zakres przekazywania informacji przedstawiony został w art.31 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry a tak że ustawie o prawach pacjenta w art.9 ust 2.

Według ustawodawcy należy przekazać informację o jego stanie zdrowia i rozpoznaniu, proponowanych oraz możliwych metodach diagnostycznych, leczniczych dających się przewidzieć następstwach ich zastosowania albo zaniechania, wynikach leczenia oraz rokowaniu.

Stan zdrowia jest bardzo ogólnikowy. Zależać będzie on od danego przypadku. Przykładowo lekarz jako specjalista powinien odczytać badania. W wyniku wstępnych badań diagnostycznych lekarz będzie mógł dać rozpoznanie, które

powinien przekazać pacjentowi. Lekarz może zasięgnąć porady specjalisty lub zwołać konsylium. Sąd Okręgowy w Radomiu³³ uznał, że „zwlóka w zasięgnięciu opinii specjalisty”, która powodowała nieprawidłowe leczenie, stanowiła winę lekarza. Natomiast Sąd Najwyższy wykazał, iż lekarz ma obowiązek krytycznej analizy leczenia na każdym etapie w celu wyeliminowania wątpliwości diagnostycznych i terapeutycznych.³⁴ Przykładem może być sytuacja, gdy pacjentka została poddana zbędnej operacji zastawki komorowo - otrzewnowej. Zabieg ten został wykonany wskutek błędnego oznaczenia zdjęcia z badania tomograficznego, który obrazował głowę innej osoby. Umieszczono dane pacjentki, która poddana zbędnej operacji. Pomyłki tej nie spostrzegli ordynatorzy neurologii i neurochirurgii.

Kodeks Etyki Lekarskiej i jego 54 art. mówi, że w razie wątpliwości diagnostycznych i leczniczych, powinien zapewnić choremu konsultację drugiego lekarza. Opinia nie jest dla lekarza wiążąca i ma charakter doradczy. Jednocześnie art.18 Kodeksu Etyki Lekarskiej, stanowi, iż lekarz nie może sprzeciwić się choremu, który chce zasięgnąć opinii innego lekarza o stanie zdrowia i prowadzonym postępowaniu. Powinien on nawet ułatwić taką konsultację.

Nie ulega wątpliwości, że lekarz powinien poinformować pacjenta o stanie zdrowia, tym bardziej jeśli stan jest ciężki - przykładem może być choroba nowotworowa. Poinformowanie pacjenta o jego stanie zdrowia umożliwia podjęcie przez niego szeregu osobistych decyzji. Może to skłonić go nawet do zajęcia stanowiska co do inwazyjnego leczenia i przestrzeganiu zaleceń lekarza.

Jednak na lekarzu spoczywa obowiązek przekazania informacji w taki sposób, by była ona taktowna, ze względu na sytuację pacjenta. Znane są przypadki odszkodowań, które zasądzał sąd, z powodu złej informacji pacjenta. Tak też było w Niemczech, gdzie lekarz poinformował pacjenta o nowotworze mózgu, jednak zrobił to w taki sposób, że nie przekazał czy jest on złośliwy czy nie. Pacjent doznał szoku co w efekcie dało chorobę serca, paraliż i trudności w mówieniu. Sąd uznał, że lekarz miał prawo poinformować pacjenta, lecz nie w ten sposób, co doprowadziło do szkody.³⁵

SA w Gdańsku orzekł, że „Jeżeli pacjent kwalifikuje się do leczenia, kilkoma różnymi metodami, to powinien zostać przez lekarza szczegółowo poinformowany o wszystkich konsekwencjach wynikających z zastosowania poszczególnych metod, w tym stopniu i możliwie zakresie ryzyka powikłań tak, aby mógł w sposób w pełni świadomy uczestniczyć w wyborze najlepszej dla siebie metody.”

Do chorego należy decyzja, którą metodę wybierze. To jemu należy zaprezentować wszystkie możliwe sposoby np. leczenie operacyjne, laparoskopowe, farmakoterapia. Lekarz powinien wskazać także metody o niższej skuteczności czy o większym ryzyku. Nie należy ograniczać się do metod dostępnych w danej placówce, a także objętych środkami finansów publicznych. Może to spowodować

33 Wyr. SO w Radomiu z dnia 15.7.2003r.(IC 955/98,PiM2007, Nr2, s.128)

34 Por. wyr. SN z dnia 24.2.2005r.(VKK375/04, OSNKW2005,Nr3, poz.31)

35 M. Nesterowicz Prawo medyczne s.106

decyzję o zmianie szpitala, czy leczeniu w innym kraju. Ważną informacją jest przedstawienie leków, którymi ma być leczony chory. Jaką mają one skuteczność, interakcje, a także negatywne skutki, które mogą zachodzić. Lekarz nie powinien czerpać wiedzy tylko z ulotki leku ale i z własnej wiedzy.

Ponieważ chory jest najczęściej osobą nie mającą wiedzy specjalistycznej medycznej, lekarz powinien objaśnić, która z podanych możliwości jest jego zdaniem najkorzystniejsza dla chorego i powinien tą zaproponować. Dlatego też należy uwzględnić jej szybką dostępność, ogólny stan chorego (wiek, równolegle prowadzone leczenie, wycieńczenie organizmu i możliwości techniczne tej placówki). Na zagadnienie to zwrócił uwagę SA w Łodzi, który wyr.18 września 2013r. (I ACa 355/13, Legalis,) orzekł „Pacjent, aby mógł dokonać świadomego wyboru, musi zostać o alternatywnej metodzie leczenia czy też diagnostyki poinformowany. W sytuacji, gdy istnieją alternatywne metody diagnostyczne lub lecznicze wybór jednej z nich należy do pacjenta.”

Pacjent musi uzyskać wiedzę, jakie są konsekwencje ich zastosowania i następstwa oraz ryzyko jakie wiąże się z nim. Lekarz powinien przedstawić skutki zabiegu jak też możliwość powikłań.

Jak daleko sięga poinformowanie pacjenta? Z art.31 ust.1 zawodach lekarza i lekarza dentystry przedstawia zwrot „dających się przewidzieć” do następstw typowych, zwykłych. Ale czy następstwo może być typowe? SA w Krakowie w wyroku z 6 września 2012r (I ACa 723/12, Legalis) zauważył, że „lekarz nie ma obowiązku informowania o wszystkich możliwych, a nawet o rzadko występujących powikłaniach ..” Natomiast SA w Gdańsku w wyroku z dnia 28 listopada 2012 r (VACa 826/12, Legalis), zwrócił uwagę, że lekarz „nie potrzebuje a nawet nie powinien udzielać pacjentowi informacji o następstwach nietypowych nieobjętych normalnym ryzykiem podejmowanego zabiegu.”

Lekarz powinien odnieść się do konkretnego przypadku i nie bazować na statystyce powikłań. Ważnym czynnikiem dla pacjenta jest szpital, w którym przebywa i specjaliści, czyli wykwalifikowana kadra. Można powiedzieć, że ryzyko zależeć będzie od placówki, w której przebywa pacjent.

SN w orzeczeniu z dnia 28 września 1999 roku (CKN511/96 niepubl.) uznał, że „lekarz powinien poinformować pacjenta o rodzaju i celu zabiegu oraz o wszystkich jego następstwach, które są zwykle skutkiem zabiegu, to jest pożądanym skutkach zabiegu jak i o innych skutkach – ubocznych. Informacja powinna w szczególności obejmować te dające się przewidzieć możliwe następstwa zabiegu, zwłaszcza jeżeli są to następstwa polegające na znacznym i istotnym uszczerbku zdrowia, które wprawdzie występują rzadko lub bardzo rzadko, ale nie można ich wykluczyć i powinno określać stopień prawdopodobieństwa ich wystąpienia.” Lekarz powinien objaśnić w sposób kompetentny i rzetelny, jednocześnie postępowanie takie wymaga ostrożności, delikatności i zręczności. Nie może on manipulować faktami. Informacja, którą poda lekarz musi być przystępna dla pacjenta. SN zauważył, że „jeżeli istnieje konieczność hospitalizacji, a pacjent się temu sprzeciwił, obowiązkiem lekarza jest udzielenie pełnej informacji o powziętych

podejrzeniach, o konieczności poszerzenia diagnostyki w warunkach szpitalnych oraz o ewentualnych konsekwencjach zdrowotnych, do jakich może doprowadzić odmowa lub spóźnione zastosowanie się do zaleceń.”³⁶

Jeżeli lekarz udzieli już informacji po rozpoczęciu terapii, powinien udzielić informacji o danych rezultatach i ich braku. Może on zaproponować nową metodę, która jest alternatywą dla poprzedniej i wskazać jej zagrożenia. Należałoby też określić szanse na wyleczenie, ewentualne zahamowanie choroby albo przekazać informacje o niepomyślnych rokowaniach.

W przypadkach ratujących życie SN stwierdził, że „obowiązek udzielenia pacjentowi informacji nie wymaga wskazania wszystkich możliwych skutków tego zabiegu”.³⁷

W doktrynie podnosi się, że informacja nie powinna być zależna od znaczenia danego zabiegu dla życia i zdrowia pacjenta.³⁸

Lekarz ze względu na brak czasu, będzie zmuszony na udzielenie niezbędnych informacji. Jego odpowiedzialność bez objaśnienia za wykonanie zabiegu może być uchylona za pomocą konstrukcji stanu wyższej konieczności.

2. SPOSÓB PRZEKAZYWANIA INFORMACJI.

Skuteczność zgody, nie jest tylko udzieleniem informacji, ale dostosowaniem formy przekazu do możliwości percepcyjnych chorego. Zgodnie z art.13 ust.2 kodeksu Etyki Lekarskiej informacja, którą udziela się pacjentowi powinna być sformułowana w sposób dla niego zrozumiały. Natomiast art.31 ust.1 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentyści i art. 9ust.2ustawy o prawach pacjenta stanowią, iż lekarz przekazuje „przystępną” informację. Możemy także znaleźć w przepisach szczególnych kwestie dotyczące tego zagadnienia np. art.15 ust.1 pkt.1 ustawy z dnia 22sierpnia 1997r o publicznej służbie krwi, gdzie wymaga się od dawcy krwi, by został w sposób dla niego zrozumiały poinformowany przez lekarza o zabiegu i możliwości następstw dla jego stanu zdrowia. Dlatego też lekarz powinien unikać fachowego nazewnictwa, parametrów, skrótów literowych, jednak jeżeli musi go użyć to powinien wyjaśnić co ono oznacza.

SA w Poznaniu zwrócił uwagę na niezrozumiałość skrótów w sprawie gdzie w karcie informacyjnej leczenia szpitalnego został zamieszczony zwrot „Antygen Hbs/H dodatni” określenie to było niezrozumiałe dla pacjenta, który nie zdawał sobie sprawy, że jest nosicielem żółtaczki zakaźnej. Nie zachował on odpowiedniego bezpieczeństwa i spowodował zarażenie trzech domowników. Sąd uznał, że brak zawiadomienia o chorobie zakaźnej należy uznać za czyn niedozwolony, uzasadniający odpowiedzialność odszkodowawczą szpitala.³⁹

36 SN wyr.23.11.2007r(IVCSK240/07,OSNC 2009/1/16)

37 SN wyr.26.04.2007r(II CSK2/07, OSP2009, Nr 1, poz.6).

38 D. Daniuluk, Głosa do wyr. SN z 26.4.2007r, II CSK2/07, OSP2009 Nr.1 poz.6

39 SA w Poznaniu z dnia 9.5.2002r.(ACa221/02, PiM2004,Nr14, str.116

Nasuwać się wątpliwości jaki powinien wybrać lekarz model przekazu? Autorzy M. Boratyńska i P. Konieczniak wskazują na trzy modele:

- pierwszy model profesjonalno- praktyczny tzw. racjonalnego lekarza. Model najstarszy, który bazuje na paternalistycznym stosunku lekarza do pacjenta. Zakłada on bowiem, iż lekarz powinien udzielić informacji w takim zakresie w jakim uzna je za potrzebne. W bardzo skrajnej postaci tego wzorca, lekarz ogranicza się jedynie do podania danych niezbędnych dla prawidłowego procesu terapeutycznego, np. o dawkowaniu leków. Jednakże lekarz przekazuje te dane, które jego zdaniem są korzystne, albo obojętne dla chorego, powstrzymując się od udzielenia informacji negatywnych. Model ten został odrzucony, jako nieodpowiadający wymogom prawa pacjenta do samostanowienia.
- drugi model „racjonalnego pacjenta”, bada, o czym powinien wiedzieć przeciętny, rozsądny człowiek, by mógł świadomie wyrazić zgodę. Przykładowo, stanowisko SA w Poznaniu, który orzekł, że „zakres obowiązków informacji nie zależy od tego, co lekarz sądzi, ile pacjent powinien wiedzieć, lecz od tego, co rozsądna osoba będąca w sytuacji pacjenta obiektywnie potrzebuje usłyszeć od lekarza aby podjąć poinformowaną i inteligentną decyzję wobec proponowanego zabiegu⁴⁰
- trzeci model subiektywistyczny odnosi się on do danego pacjenta uwzględnia on jego możliwości percepcyjne, wiek wykształcenie, stan zdrowia.

Niewątpliwie najważniejsze jest indywidualne podejście do każdego przypadku. Udzielenie informacji wymaga każdorazowego bezpośredniego kontaktu pacjenta z lekarzem prowadzącym jego leczenie. Kiedy mamy do czynienia z przypadkami małoinwazyjnymi, rutynowymi, nie niosącego za sobą podwyższonego ryzyka dla pacjenta można przyjąć, że wystarczy tylko podstawowy zakres informacji i model racjonalnego pacjenta wystarczy. Gdy jednak mamy do czynienia poważnym, ryzykownym dla pacjenta zabiegiem, lekarz powinien maksymalnie spersonalizować udzielenie informacji.

Bez względu jednak na rodzaj zabiegu, lekarz jest zobowiązany poinformować pacjenta nie czekając na pytania ze strony pacjenta. Nie zawsze bowiem chory wie o co może zapytać lekarza bo nie posiada on przecież wiedzy specjalistycznej.

Nie ma też regulacji co do przekazywania informacji w formie pisemnej. Pożądanie byłoby odnotowanie w dokumentach medycznych faktu, że lekarz spełnił swój obowiązek informowania pacjenta.

Naturalnie zgoda musi być poprzedzona uzyskaną wiedzą, a przekazanie informacji powinno nastąpić przed podjęciem decyzji.

W przypadku zabiegów ryzykownych, czy skomplikowanych, informacja powinna być udzielona odpowiednio wcześniej, tak by chorzy mogli spokojnie zastanowić się nad decyzją terapeutyczną, skonsultować z innymi lekarzami, sięgnąć do literatury fachowej, mentalnie przygotować się do czekającego go zabiegu.⁴¹

40 SA w Poznaniu z dnia 29.09. 2005r (I ACa 236?05 Legalis)

41 A.Dudzińska, Wymagana...,s.95

Nie tylko zabieg ryzykowny w każdej chorobie niosącej za sobą powikłania pacjent powinien być wcześniej informowany. Oczywiście, w miarę przebiegu terapii i pojawiających się nowych potrzeb diagnostycznych lub leczniczych, pacjent każdorazowo powinien być powiadomiony. Musi wyrazić odrębną zgodę. Podkreśla się, że informacja udzielona po zabiegu nie legalizuje go. W art.35 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentysty, który dotyczy możliwości poszerzenia zabiegu. Gdy pacjent jest pod narkozą i nie ma możliwości uzyskania jego zgody. Jego prawo do samostanowienia zostaje zabezpieczone wymogiem poinformowania go o wykonanych czynnościach post factum. Przykładem może być guzek jelita grubego, który był usunięty u pacjenta zgodnie z jego zgodą i wyrostek robaczkowy, o którym poinformowano pacjenta po zabiegu.

Lekarz ma nade wszystko nie szkodzić pacjentowi!

Obowiązek informowania pacjenta o stanie zdrowia, rokowaniach, ryzyku, szansie podjęcia danego leczenia spoczywa na lekarzu, również względem osób małoletnich, które nie ukończyły osiemnastego roku życia.

W stosunku do małoletnich ustawa różnicuje zakres informacji obowiązku lekarza w zależności od wieku pacjenta. Jeżeli ukończył szesnasty rok życia traktowany jest jako dorosły czyli pełnoletni.

Natomiast w przypadku pacjenta, który nie ukończył szesnastego roku życia lekarz udziela informacji w zakresie i formie potrzebnej do prawidłowego przebiegu procesu diagnostycznego lub terapeutycznego i wysłuchuje jego zdania. Szczegółowych informacji udziela przedstawicielowi ustawowemu dziecka, a w razie jego braku, lub gdy porozumienie z nim nie jest możliwe - opiekunowi faktycznemu.

INFORMACJA ZASTĘPCZA

W ustawie o zawodach lekarza i lekarza dentysty wymogiem uzyskania w określonych sytuacjach zgody zastępczej jest koniecznością uregulowania kręgu osób, którym lekarz musi zastępczo udzielić informacji.

Z przepisu art.31 ust.6 wynika, że jeżeli pacjent nie ukończył szesnastego roku życia lub jest nieprzytomny bądź niezdolny do zrozumienia znaczenia informacji, lekarz udziela jej przedstawicielowi ustawowemu, a w razie jego braku lub gdy porozumienie z nim jest niemożliwe - opiekunowi faktycznemu.

Wątpliwości mogą pojawić się na tle interpretacji stanu kwalifikującego chorego do stwierdzenia, że nie jest on zdolny do zrozumienia informacji. Oczywiście decydującym jest możliwość pacjenta do odbierania w danej chwili bodźców z otoczenia i reagowania na nie w sposób adekwatny.⁴²

Lekarz jest związany wolą pacjenta, który z istoty samostanowienia ma prawo decydować czy, komu i w jakim zakresie udzielić informacji odnośnie jego stanu

42 T.Dukiet- Nagórska ;Świadoma zgoda

zdrowia. Może w dowolny sposób byle by świadomy wskazać osoby lub kategorie osób, której należy lub nie należy udzielać informacji.

Jeżeli pacjent wyraźnie nie skorzysta z przysługującego mu uprawnienia, mając zachowaną zdolność zrozumienia informacji, lekarz nie ma prawa nikogo poinformować o jego stanie zdrowia, nawet w stosunku do osoby najbliższej (np. współmałżonka). Ujawnienie informacji - tajemnicy lekarskiej jest przestępstwem określonym w art.266 kk, który mówi nam, że kto wbrew przepisom ustawy lub przyjętemu na siebie zobowiązaniu, ujawnia lub wykorzystuje informację, z która zapoznał się w związku z pełnioną funkcją, lub wykonywaną pracą, ... podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Ściganie przestępstwa następuje na wniosek pokrzywdzonego.

Nasuwa się tu pytanie jak ma postąpić lekarz jeżeli osoba, która została upoważniona przez pacjenta nie jest w ogóle zainteresowana jego zdrowiem, czyli informacjami i postęпами w leczeniu. Czy lekarz może blokować informację? Teresa Dukiet- Nagórska twierdzi, że jeśli bowiem kierując się względami na dobro pacjenta, wolno lekarzowi ograniczyć informowanie samego pacjenta, to z tych samych względów wolno odciąć od pełnej informacji rodzinę pacjenta. Skoro bowiem ustawa – ze wszech miar słusznie- daje prymat względowi na dobro pacjenta, to aspekt ten nie powinien być pomijany przy dokonywaniu interpretacji ustawy.

Jak wynika z treści niniejszego artykułu, temat zgody na zabieg medyczny jest niezwykle obszerny i skomplikowany, a jego natura, ponieważ wielokrotnie bązuje na pograniczu prawa oraz wiedzy medycznej, stwarza trudności w interpretacji przepisów i właściwego ich stosowania. Pomimo tych trudności lekarz za każdym razem w trosce o dobro własne oraz swego pacjenta powinien dołożyć wszelkich starań, by zgoda na zabiegi medyczne była pierwszym ogniwem udzielanej przez niego pomocy. Takie postępowanie stanowi nie tylko właściwe gwarancje komfortu lekarza w wykonywaniu swojej pracy, lecz stawia pacjenta na należytej mu pozycji partnera w procesie leczenia.

Andrea Škopová

Vysoka škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave, Slovakia
E-mail: andrea.skopova@gmail.com

Vplyv rannej vzťahovej väzby na utváranie vzťahov v dospelosti / *Influence of early attachment on adult relationships*

Abstract

The attachment of a child to his or her mother and father (or their substitutes) is the key protective factor that influences the healthy, multi-faceted development and is the cornerstone of an adequate cognitive, emotional and social development of children. A child who does not experience the safe attachment in his or her early childhood is liable to develop various forms of mental and somatic pathology and has problems to establish healthy relationships in adult age.

The aim of this work is therefore to underline the importance of early attachment which plays an unsubstitutable role in the establishment of adult relationships and to highlight the need of supporting attachment in children, whose forming of attachment had been more or less limited for a variety of reasons.

Keywords: Prenatal baby. Early childhood. Attachment. Faults of attachment.

Už prenatálne obdobie ľudského života je vnímané ako obdobie kľúčových regulácií, ktoré zásadným spôsobom ovplyvňujú ďalší život ľudského jedinca. Dieťa je už počas svojej prenatálnej existencie biologické, psychologické, ale aj sociálne individuum, čím ľudský život nadobúda svoju jedinečnosť už od samého počiatku. Mimoriadne dôležitú a vzácnu myšlienku prináša významný gynekológ, psychiater, psychológ, psychoterapeut, autor dnes už celosvetovo rozšíreného pojmu „prenatálne dieťa“ Peter G. Fedor-Freybergh (2013) a to, že život človeka začína najneskôr v druhej generácii pred vlastným životom, a to v dome starých rodičov, ako z matkinej tak i z otcovej strany. Práve tu sa sprostredkujú a predávajú novému ľudskému individuu nielen genetické predpoklady, ale aj najdôležitejšie psychosociálne fenomény, ako sú postoje k životu, morálne a etické normy, životná filozofia, ako napríklad rešpekt ku všetkému živému, ktoré títo starí rodičia buď posunú alebo neposunú ďalej na svoje deti, teda na rodičov nášho pomysleného individua. Zároveň uvádza, že nový človek bude od počiatku svojho počatia už vybavený mnohými vlastnosťami, ale súčasne aj nimi

„zaťaženy“. Tieto vlastnosti si berie so sebou po celý život, bude ich vyvíjať ďalej, no žiadne z nich úplne nezmiznú, dostanú len nové obsahy a budú ho ovplyvňovať po celý život.

Ďalším kľúčovým a významným obdobím v živote človeka je práve ranné detstvo. V rámci tohto obdobia je mimoriadne dôležitá vzťahová väzba dieťaťa k matke a otcovi (k inej náhradnej osobe), ktorá tvorí kľúčový ochranný faktor podmienajúci zdravý všestranný rozvoj a je najdôležitejším základom primeraného kognitívneho, emocionálneho a sociálneho vývinu dieťaťa. Padovani, M.H. (2013) zdôrazňuje, že ak dieťa cíti, že je milované, chcené, že sa oň starajú, vzniká medzi dieťaťom a rodičmi zážitok úzkeho puta. Takto je stanovený základ dôvery. Dieťa sa učí dôverovať svojej matke, otcovi, zároveň však začína získavať sebadôveru. Erik Erikson opisuje túto dôveru ako prvý základný stupeň ľudského psychosociálneho vývinu a ako základ zdravej osobnosti.

Na kvalitné a trvácne budovanie vzťahov v dospelosti má nepostrádateľný význam práve vzťahová väzba vybudovaná už v rannom detstve.

Vzťahovú väzbu (attachment, pripútanie) koncipoval v roku 1958 britský pedopsychiater a psychoanalytik John Bowlby a charakterizoval ju ako primárnu pudovú (inštinktívnu) tendenciu pripútať sa na individuálnu osobu matky (alebo inej náhradnej osoby), ktorá poskytne dieťaťu ochranu, starostlivosť, podporu. Táto vzťahová väzba sa pre neho stane modelom pre všetky ďalšie vzťahy, v ktorých vzniká emocionálna blízkosť.

Teóriu vzťahovej väzby na Slovensku ako prvý spracoval a predstavil popredný psychiater a psychoterapeut doc. MUDr. Jozef Hašto, PhD., ktorý vo svojej publikácii *Vzťahová väzba – Ku koreňom lásky a úzkosti* (2005) uvádza, že pri interakcii s matkou sa u dieťaťa vyvíjajú tzv. „vnútorné pracovné modely“ (očakávania vo vzťahu, utváranie správania vo vzťahu podľa minulých skúseností, predvídanie správania druhého a zapájanie svojich vzorcov správania). Tieto vnútorné pracovné modely sú podľa rozsiahlych empirických výskumov u detí v zásadných rysoch vyvinuté už koncom prvého roka a u väčšiny detí zostávajú konštantné, stabilné aj po rokoch. Sú uložené v implicitnej pamäti a ovplyvňujú utváranie vzťahov aj v dospelosti. Dospelí, ktorí si vo svojich vnútorných pracovných modeloch nesú do života veľmi zlú skúsenosť so svojimi vlastnými rodičmi, môžu mať zníženú kapacitu pre primerané rodičovské správanie voči svojim vlastným deťom a taktiež sa môžu u nich rozvinúť aj rôzne psychické poruchy.

Známy kanadský psychiater a psychológ slovenského pôvodu Thomas R. Verny (2013) sa taktiež okrem iného zaoberá vzťahovou väzbou a tvrdí, že matkina vzťahová väzba k dieťaťu je najsilnejšou vzťahovou väzbou medzi ľuďmi. Táto jedinečná vzťahová väzba je stálym zdrojom všetkých následných zblížovaní dieťaťa a je formatívnym vzťahom, v rámci ktorého si dieťa vyvinie aj poňatie o sebe samom. Takéto tesné vzťahové väzby dokážu pretrvať aj počas dlhých odlúčení v čase i priestore, dokonca aj keby občas neexistovali ani žiadne viditeľné znaky jeho trvania.

Podľa Ainsworthovej (1985) je možné rozlíšiť tieto typy pripútania, väzby: bezpečná, neistá-vyhýbavá, neistá-ambivalentná, neistá-dezorganizovaná.

Predpokladom zdravého vývinu dieťaťa je bezpečná vzťahová väzba, pri ktorej dieťa vie, že v stresových a úzkost' vyvolávajúcich situáciách sa môže spoľahnúť na svoju vzťahovú osobu (matku, inú náhradnú osobu), ktorá jej poskytne emočnú a aktívnu podporu a oporu. Na druhej strane neistá (ambivalentná, vyhýbavá, dezorganizovaná) vzťahová väzba neposkytuje istotu a oporu, vedie k rozvoju závislosti, vytváraniu pseudoautónómie, ťažkostiam so zvládaním pocitov, nedôvere vo vzťahoch, prípadne útekem do choroby.

Bowlby (1983, 1995) uvádza, že „pri konštituovaní, udržiavaní, prerušení a obnovovaní vzťahovej väzby vznikajú veľmi silné emócie. Nadviazanie vzťahovej väzby sa dá opísať aj ako zamilovanie sa, udržiavanie väzby ako láska. Strata vyvoláva nariekanie, smútenie, úzkosť z čoho pramení zlosť. Pevné trvanie vzťahovej väzby prežíva človek ako zdroj istoty, bezpečia, pokoja a pohody. Pripútavacie správanie zostáva potenciálne aktívne celý život, plní životne dôležitú funkciu a k narušeniu pripútavacieho správania môže dôjsť v akomkoľvek veku.“ (In: Hašto, 2005, s. 70-71)

Neodmysliteľnou potrebou každého dieťaťa je mať pri sebe vzťahovú osobu, ktorá dieťa bezpodmienečne prijme, miluje a dieťa má pri nej pocit bezpečia a istoty. Absencia takejto osoby negatívne ovplyvňuje celý život jedinca a prináša problémy s nadväzovaním sociálnych vzťahov v dospelosti. Ak dieťa zažije v rannom detstve s matkou (inou náhradnou osobou) skúsenosť bezpečnej vzťahovej väzby, vytvára sa tým podstatný faktor, ktorý v priebehu života chráni pred rozvojom psychopatológie, dokonca aj keby došlo v priebehu života k traumatickým skúsenostiam.

Alexander et al. (2001) vo svojom výskume potvrdzuje, že detská vzťahová väzba sa prenáša do dospelosti a ovplyvňuje správanie dospelého človeka (napr. ako sa správa k svojim vlastným deťom).

Dôležité je na tomto mieste zdôrazniť, aby každé dieťa malo vo svojom živote aspoň jednu vzťahovú blízku osobu. Na základe toho, akú vzťahovú väzbu deti zažijú sa kladú základy pre bezpečie a stabilitu detí ďalších troch generácií.

PORUCHY VZŤAHOVEJ VÄZBY

Rozoznávame niekoľko typov vzťahovej väzby: bezpečná, neistá-vyhýbavá, neistá-ambivalentná, neistá-dezorganizovaná.

Nemecký psychiater a psychoterapeut Brisch (2011) popisuje dezorganizované vzťahové vzorce a poruchy vzťahovej väzby, ktoré zahŕňa aj pod pojmom *patológia vzťahovej väzby*. Zároveň uvádza, že poruchy vzťahovej väzby vznikajú, keď dieťa už v prvom roku svojho života zažíva cez svoje osoby pre vzťahovú väzbu rôzne formy násilia. Dieťa si ukladá do pamäte patologické vzorce vzťahovej väzby a tým sa určuje patologické vzťahové správanie, myslenie a konanie v detskom,

ale i dospelom veku. Môžeme tu zaradiť emocionálne a telesné zanedbávanie, ponižovanie, telesné alebo sexuálne násilie, ale aj zažité násilie medzi rôznymi osobami pre vzťahovú väzbu. Poruchy vzťahovej väzby môžu zapríčiniť napríklad aj časté odlúčená s prerušením vzťahovej väzby, bez možnosti dostatočného času na rozlúčku.

Brisch (2011) zaraďuje k poruchám vzťahovej väzby napríklad:

- Nediferencovanú poruchu vzťahovej väzby

Táto porucha vzťahovej väzby sa vyskytuje u detí, ktoré vyrastali v emocionálnom zanedbávaní. Nemajú žiadnu pre ne mimoriadnu osobu, ktorá by bola ich špecifickou osobou pre vzťahovú väzbu, ktorá by bola dostupná ich emocionálnym signálom a správala sa k nim jemnocitne. Dôsledkom citového zanedbávania sa tieto deti správajú voči cudzím ľuďom veľmi priateľsky, bez odstupu akoby bol každý cudzí ich dôverná osoba pre vzťahovú väzbu, chýba im opatrnosť a zdržanlivá rezervovanosť voči cudzím osobám. Brisch toto správanie označuje ako *sociálnu promiskuitu*.

Tieto deti majú nápadné pripútavacie správanie, cez telesný kontakt sa snažia získať si cudzích ľudí v ich okolí, aby u nich nachádzali bezpečie a ochranu. Toto správanie je sociálnym prispôbením sa na skúsenosti emocionálneho zanedbávania, pretože žiadna špecifická osoba pre vzťahovú väzbu sa emocionálne nestarala o tieto deti.

Táto porucha vzťahovej väzby sa vyskytuje najmä u detí vyrastajúcich v detských domovoch a u detí, ktoré v rannom detstve prežili prerušenie vzťahu, vystriedali veľa vzťahových osôb a vyrastali v rôznych zariadeniach.

- Poruchu vzťahovej väzby s blokádu pripútavacieho správania

Vyskytuje sa u detí, ktoré už v rannom detstve zažili násilie od osoby pre vzťahovú väzbu a nemôžu sa k nej vracať ako k bezpečnej základni, lebo pociťujú úzkosť alebo strach. Tieto deti žijú vo veľkej dileme: na jednej strane pociťujú strach a úzkosť z rôznych situácií, na strane druhej sa boja aj svojej osoby pre vzťahovú väzbu, pretože v minulosti od nej častokrát zažili násilie. Ich potreby vzťahovej väzby nevyvolali jemnocitný telesný kontakt, ochranu, bezpečie, ale výčitky, obvinenia, ponižovanie, odmietanie alebo masívne ohrozenie. Spravidla stoja tieto deti pred veľkým stresom, pretože síce zažívajú svoju osobu pre vzťahovú väzbu ako zdroj veľkého strachu, nakoniec sa však musia vo svojej núdzi obracať práve na ňu.

Prax ukazuje, že dochádza k odovzdávaniu traumatických zážitkov vo vzťahovej väzbe ďalším generáciám, dochádza k tzv. transgeneračnému prenosu. K zníženiu alebo odstráneniu rizika transgeneračného prenosu sú dôležité napríklad tieto protektívne faktory: v detstve najmenej jedna spoľahlivá osoba, kvalitná psychoterapia v trvaní najmenej jedného roka, upokojujúci vzťah s priateľom/partnerom. Dospelí, ktorí si prinášajú nespracované traumatické zážitky zo svojho detstva do dospelosti by mali vyhľadať odbornú psychoterapeutickú pomoc.

Tak sa naskytá šanca, že podľa možnosti sami spracujú doposiaľ nespracované straty, násilie a neodovzdajú tieto zážitky svojim vlastným deťom.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

1. AINSWORTH, M. S. D. 1985. *Patterns of Infant-Mother Attachment: antecedents and effects on development*. Bull. NY Acad. Med., 1985, No 61, p. 771-791.
2. ALEXANDER, R. P. – FEENEY, J. A. – HOHAUS, L. – NOLLER, P. 2001. *Attachment style and coping resources as predictors of coping strategies in the transition to parenthood*. Personal Relationships, 8/2001, p. 137-152.
3. BRISCH, K. H. 2011. *Bezpečná vzťahová väzba*. Trenčín: Vydavateľstvo F, 2011. 150 s. ISBN 978-80-88952-67-1.
4. BRISCH, K. H. 2011. *Poruchy vzťahové vazby*. 1. vyd. Praha: Portál, 2011. 312 s. ISBN 978-80-7367-870-8.
5. FREYBERGH, F. G. P. 2013. *Prenatálne dieťa*. Trenčín: Vydavateľstvo F, 2013. 65 s. ISBN 978-80-88952-74-9.
6. HAŠTO, J. 2005. *Vzťahová väzba. Ku koreňom lásky a úzkosti*. Trenčín: Vydavateľstvo F, 2005. 300 s. ISBN 80-88952-28-X.
7. PADOVANI, M. H. 2008. *Hojenie zranených vzťahov*. Nitra: Spoločnosť Božieho slova, 2008, 191 s. ISBN 978-80-85223-81-1.
8. VERNY, T. R. – WEINTRAUBOVÁ, P. 2013. *Rodičovstvo od počatia*. Bratislava: Vydavateľstvo Pozsony/Pressburg/Bratislava, 2013. 295 s. ISBN 987-80-85474-58-9.

Informacja dla Autorów

Redakcja „Humanum” zaprasza do współpracy Autorów, którzy chcieliby publikować swoje teksty na łamach naszego pisma. Uprzejmie informujemy, że przyjmujemy do publikacji artykuły nie dłuższe niż 20 stron znormalizowanego maszynopisu (1800 znaków ze spacjami na stronę), a w przypadku recenzji – niż 8 stron. Do artykułów prosimy dołączyć streszczenie w języku polskim i angielskim (wraz z angielskim tytułem artykułu) o objętości do 200 słów. Prosimy o niewprowadzanie do manuskryptów zbędnego formatowania (np. nie należy wyrównywać tekstu spacjami czy stosować zróżnicowanych uwypukleń, wyliczeń itp.). Sugerowany format: czcionka Arial, 12 pkt., interlinia 1,5. Piśmiennictwo zawarte w artykule należy sformatować zgodnie z tzw. zapisem harwardzkim, zgodnie z którym lista publikacji istotnych dla artykułu ma być zamieszczona na jego końcu i ułożona w porządku alfabetyczny. Publikacje książkowe należy zapisywać:

Fijałkowska B., Madziarski E., van Tocken T.L. jr., Kamilska T. (2014). Tamizdat i jego rola w kulturze radzieckiej. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Rodziały w publikacjach zwartych należy zapisywać:

Bojan A., Figurski S. (2014). Nienowoczesność – plewić czy grabić. W.S. Białokozowicz (red.), Nasze czasy – próba syntezy. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Artykuły w czasopismach należy zapisywać:

Bobrzyński T.A. (2009). Depression, stress and immunological activation. British Medical Journal 34 (4): 345-356.

Materiały elektroniczne należy zapisywać:

Zientkiewicz K. Analiza porównawcza egocentryka i hipochondryka. Żart czy parodia wiedzy? Portal Naukowy “Endo”. www.endo.polska-nauka.pl (data dostępu: 2014.07.31).

W tekście artykułu cytowaną publikację należy zaznaczyć wprowadzając odnośnik (nazwisko data publikacji: strony) lub – gdy przywołane jest nazwisko autora/nazwiska autorów w tekście – (data publikacji: strony), np.: Radzieckie władze „[...]” podjęły walkę z tamizdaten na dwóch płaszczyznach: ideologicznej i materialnej” (Fijałkowski i wsp. 2014: 23). lub: Radziecka prasa, jak stwierdzają Fijałkowski i współnicy, „lżyła autorów druków bezdebitowych” (2014: 45). W przypadku przywoływanych tekstów, gdy nie ma bezpośredniego cytowania, należy jedynie podać nazwisko i rok publikacji (bądź sam rok, jeśli nazwisko autora pada w tekście głównym). W odnośnikach w tekście głównym należy w przypadku więcej niż dwóch autorów wprowadzić „i wsp.”, np. (Fijałkowski i wsp. 2014). W tekście piśmiennictwa (tj. alfabetycznie ułożonej literaturze) prosimy wymienić wszystkich autorów danej publikacji. Więcej o zasadach stylu harwardzkiego m.in. na Wikipedii (http://pl.wikipedia.org/wiki/Przypisy_harwardzkie). Uwaga, przypisy krytyczne, inaczej tzw. aparat krytyczny, prosimy w miarę możliwości zredukować do minimum i wprowadzać do głównego tekstu manuskryptu.

Zaznaczamy, że Redakcja nie płaci honorariów, nie zwraca tekstów niezamówionych oraz rezerwuje sobie prawo do skracania tekstów.

Texty prosimy przysyłać drogą elektroniczną za pomocą formularza na stronie WWW: <http://humanum.org.pl/czasopisma/humanum/o-czasopismie> lub na adres e-mailowy: biuro@humanum.org.pl

Do tekstu należy dołączyć informację o aktualnym miejscu zamieszkania, nazwie i adresie zakładu pracy, tytule naukowym, stanowisku i pełnionych funkcjach. Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopisma podlega ocenie. Proces recenzji przebiega zgodnie z założeniami „double blind” peer review (tzw. podwójnie ślepej recenzji). Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewni, nie występują pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednio współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

1. Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontyubcji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi Autor zgłaszający manuskrypt.
2. Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.

